

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА
АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

№ XXIX

Реєстраційне Свідоцтво
КВ №16686-5258 ПР від 05.05.2010
ISSN 2227-183X (print)
ISSN 2413-8762 (online)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ГУРЖІЙ О.І. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р істор. наук, доц., головний редактор (Україна)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В.Б. – канд. філол. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
КРІНКО Є.Ф. – д-р істор. наук (Російська Федерація)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Російська Федерація)
МЕНЬКОВСЬКИЙ В.І. – д-р істор. наук, проф. (Республіка Білорусь)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ПАДАЛКА С.С. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ПАПАКІН Г.В. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
РЕЄНТ О.П. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
СУЛЯК С.Г. – канд. істор. наук (Молдова)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (Російська Федерація)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол № 5 від 08.02.2018 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 7 жовтня 2015 р. №1021 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук за спеціальністю «Історичні науки»

© ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2017
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2017
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С.МАКАРЕНКА, 2017
© НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ, 2017

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

The Journal is indexed by:

Cite Factor

ERIH PLUS

Global Impact Factor (Quality Factor 2012 - 0,342; 2013 - 0,453; 2014 - 0,564)

Index Copernicus (ICV 2013 - 4,47; ICV 2014 - 43,80; ICV 2015 - 58,77; ICV 2016 - 63,78)

MIAR (ICDS 2015 - 3,5; ICDS 2016 - 3,5; ICDS 2017 - 3,6)

International Society of Universal Research in Sciences

Journal Index

Open Academic Journals Index (Impact Factor 0,201)

Research Bib

Electronic Scientific Library

Universal Impact Factor

EDITORIAL BOARD

Degtyarev S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)

Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)

Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (Russian Federation)

Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Gurzhij O.I. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Krinko E.F. – Dr. (History) (Russian Federation)

Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Russian Federation)

Menkovsky V.I. – Dr. (History), Professor (Belarus)

Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Padalka S.S. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Papakin H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Reynt O.P. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)

Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)

Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)

Sulyak Sergey – Ph.D. (History), Associate Professor (Republic of Moldova)

Zvagelsky V.B. – Ph.D. (Philology), Associate Professor (Ukraine)

State certificate of registration (reregistration) of printed media:
series KB № 20386-10186ПП from 05.11.2013

Postal Address: 2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy city, Ukraine, 40007
department of history, "Sumy Historical and Archival Journal"

E-mail: starsergo@bigmir.net

Website: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>

CONTENTS

ARCHIVAL STUDIES

- BEZDRABKO V. Archival Managment in the Educational System of Ukraine 5

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY

- PYLYPENKO V. At the Service of Great Tasks: Falsification in the Turkish Politics of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVII Century 15

- MOSKALOVA Yu. Children's Care Institution in the South of Ukraine in the Coverage of Periodicals (XIX – beginning of XX century) 22

HISTORY OF UKRAINE

- BEREST I. Activity and Reorganization of Lviv Professional Units "Development of Mutual Aid to Members of Printing Case" and "Successful Company" in the Middle of the XIX Century 32

- TOKALENKO P. Jewish pogroms in the South of Ukraine in the First Russian Revolution 41

- BILOBROVETS O. The Life of the Polish People of the Volyn Border in the First World War 48

- KUDINOV D. Military Standoff Between Bolshevik and Republican Forces For Sumy City in December 1918 – January 1919 55

- ILNYTSKYJ V. Fighting Activity of the Nationalist Underground in the Carpathian Area of the OUN (1945-1954) 69

- KOROL V., KOROL S. Social Protection of Orphan Children During Late Stalinism Period: Special Vocational Schools of the Labor Reserves System (1943-1953) 78

- LYASHENKO M. The Role of the Ukrainian Diaspora in the EU Member States in the Process of Formation and Implementation of National Cultural Diplomacy at the Beginning of the 21st Century 86

On the cover: P.1 – Georgievskaya (Yurievskaya) church in the Sedniv, Chernihiv region. The date of construction – between 1715 and 1747. It belongs to the so-called "tower" type of churches, spread on the territory of the Hetmanate in the seventeenth and eighteenth centuries. It experienced significant restructuring in 1852. At the beginning of the XXI century the church was restored, the work was completed in 2006. In 1967, in the interior of the church, they filmed scenes for the cult film "Viy". Photo by O. Bondar, 2011;
P.4 – Alexander Tereshchenko. "Chernihiv. The bell tower of the Eletsy Holy Dormition Monastery, 1670s" Paper, watercolor, 32x22 cm, 2016

ЗМІСТ

АРХІВОЗНАВСТВО

- БЕЗДРАБКО В.В. Архівний менеджмент в освітній системі України 5

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- ПИЛИПЕНКО В.М. На службі великих завдань: фальшивки у турецькій політиці Речі Посполитої у XVII ст. 15

- МОСКАЛЬОВА Ю.Р. Дитячі заклади опіки на Півдні України у висвітленні періодичних видань (XIX – початок XX ст.) 22

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- БЕРЕСТ І.Р. Діяльність та реорганізація львівських профспілок “Стоваришування взаємної допомоги членів друкарської справи” та “Товариства поступового” в середині XIX століття 32

- ТОКАЛЕНКО П.О. Єврейські погроми на Півдні України у роки Першої російської революції 41

- БІЛОБРОВЕЦЬ О.М. Життя поляків волинського прикордоння в роки Першої світової війни 48

- КУДІНОВ Д.В. Військове протистояння більшовицьких та республіканських військ за м. Суми у грудні 1918 р. – січні 1919 р. 55

- ІЛЬНИЦЬКИЙ В.І. Бойова діяльність націоналістичного підпілля у Карпатському краї ОУН (1945-1954) 69

- КОРОЛЬ В.М., КОРОЛЬ С.М. Соціальний захист дітей-сиріт у період пізнього сталінізму: спеціальні училища системи трудових резервів (1943-1953 рр.) 78

- ЛЯШЕНКО М.Л. Роль української діаспори в країнах – членах ЄС в процесі формування і реалізації вітчизняної культурної дипломатії на початку XXI ст. 86

На обкладинці: С.1 – Георгіївська (Юр’ївська) церква в смт Седнів, Чернігівська область. Дата побудови – між 1715 та 1747 рр. Належить до так званого “баштового” типу церков, розповсюдженого на території Гетьманщини у XVII-XVIII ст. Зазнала значних перебудов у 1852 р. На початку XXI ст церква реставрувалася, роботи завершені у 2006 р. У 1967 р. в інтер’єрі церкви знімали сцени для культового кінофільма “Вій”. Фото *О. Бондаря*, 2011;

С.4 – *Олександр Терещенко*. “Чернігів. Дзвінниця Єлецького Свято-Успенського монастиря, 1670-ті роки” Папір, акварель, 32х22 см, 2016 р.

АРХІВОЗНАВСТВО

UDC 930.25

VALENTYN V. BEZDRABKO
Kyiv National University of Culture and Arts,
Doctor of History, Professor (Ukraine)

ARCHIVAL MANAGEMENT IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. *A powerful reforming of education in Europe is inextricably linked with the support by many countries the Bologna Declaration of 19 June 1999. Ukraine has signed the Bologna Declaration in May 2005. This act became the basis for major transformations in education in the country. At the same time, it coincided in time with the latest developments in archival education. Its reform was actualized even in the 1990's against the backdrop of well-known socio-political events associated with the collapse of the USSR. For national education was raised the issue of forming a national training system for the field of archives and records management. There were a number of important publications, including with strategic importance, which indicated the urgency of solving urgent problems of sectoral education. Common for them were powerful propaganda signals about the significance of the profession of archivist for society, state, person, as well as the need for change.*

At the same time, the newest outlines of branch education began to be distinguished, which tended to the record management, work with modern documents, including electronic. Since then, the corresponding training courses were added to the curriculum for the archivists in higher education, and their development, testing and implementation became an important task for educators and scientists. Modernization of the contents of curriculums for archivists took place with introducing them into the latest courses. The nomenclature of disciplines must always be in line with the model and direction of listeners education. Ya. Kalakura has become a well-known leader in archival management. He owns the largest share of works on managing archives in Ukrainian science.

The starting point for colleagues' research is to plan and organize the activities of the archive, depending on the understanding of its mission and the vision of the desired result. Archival management as a branch of management is interpreted as a complex of measures aimed at implementing program tasks and goals of activities of archivists, archival institutions, providing with necessary resources, as well as assessing the efficiency of work; strategic concepts, missions, outline directions of development, prioritization and planning of daily work, its performance in the general context of the functioning of the archive, the system; using the available options in an optimal way to achieve the desired effect when archivists fulfill their duties. Therefore, archival management is one of the important and essential training disciplines for the training of specialists for the industry.

Keywords: *education, archival education, archives, archival management, document management.*

БЕЗДРАБКО В.В.

Київський національний університет культури і мистецтв,
доктор історичних наук, професор (Україна)

АРХІВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті висвітлено чинники реформування архівної освіти в Україні 1990-2000-х років, шляхи модернізації її змістового наповнення. Визначено місце і значення архівного менеджменту як навчальної дисципліни в підготовці архівістів. Представлено чинні авторські курси з керування архівами, зауважено на їх науковому

змісті та навчальній спрямованості. Зазначено на перспективності архівного менеджменту для підготовки фахівців та розвитку архівної галузі.

Ключові слова: освіта, архівна освіта, архів, архівний менеджмент, керування документальними процесами.

БЕЗДРАБКО В.В.

Киевский национальный университет культуры и искусств,
доктор исторических наук, профессор (Украина)

АРХИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

Аннотация. В статье освещены факторы реформирования архивного образования в Украине 1990-2000-х годов, пути модернизации ее содержательного наполнения. Определено место и значение архивного менеджмента как учебной дисциплины в подготовке архивистов. Представлены действующие авторские курсы по управлению архивами, подчеркнута их научное содержание и учебная направленность. Указано на перспективности архивного менеджмента для подготовки специалистов и развития архивной отрасли.

Ключевые слова: образование, архивное образование, архив, архивный менеджмент, управление документацией.

Потужне реформування освіти в Європі нерозривно пов'язано з підтримкою багатьма країнами Болонської декларації від 19 червня 1999 р., відповідно до якої передбачені кредитно-модульна система організації навчання, її багаторівневність (бакалаврат, магістратура, докторантура) і безперервність, багатогранна європейська співпраця в забезпеченні якості навчання та розробці критеріїв, методів оцінки знань; просування програм мобільності для студентів і викладачів; автономність навчальних закладів та інші принципи розвитку. У рамках реалізації положень Болонської декларації при наповненні змісту освіти спостерігаємо поступовий перехід від знаннєвого до компетентнісного підходу. Відтоді, визначаючи номенклатуру дисциплін для кожного фаху, основний акцент вишами робиться не на навчальних дисциплінах, а на компетентностях, що є сукупністю знань, вмінь, навичок, ставлення до обов'язків, поведінки, які дозволяють випускникам успішно вирішувати професійні завдання.

Україна підписала Болонську декларацію в травні 2005 р. Цей акт став підмурком для масштабних трансформацій освіти в країні. Заодно це збіглося в часі з новітніми віяннями в архівній освіті. Її реформування актуалізувалося ще в 1990-х роках на тлі відомих суспільно-політичних подій, пов'язаних із розпадом Союзу РСР. Тоді перед вітчизняною освітою постало питання формування національної системи підготовки кадрів для архівної сфери та керування документальними процесами. З'являється низка важливих публікацій, у т.ч. і стратегічного значення, які вказали на актуальність розв'язання нагальних проблем галузевої освіти (Матяш, Калакура та ін., 1996; Терно, Гончарова, 1996; Калакура, 1999; Калакура, Войцехівська, 2002; Примірна програма, 2001). Спільним для них є потужні пропагандистські сигнали про значущість професії архівіста для суспільства, держави, особи, а також доведення необхідності змін.

Загальновідомим фактом є плекання історико-архівної освіти в Україні кафедрою архівознавства та спеціальних галузей історичної науки (завідувач – доктор історичних наук, професор М.Г. Палієнко) Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУ імені Тараса Шевченка) (Калакура, Щербак, 2014). Фактично до 1991 р. – це був єдиний навчальний осередок, що опікувався підготовкою архівістів із класичною історичною освітою. Поява в середині 1990-х років спеціалізації “документознавець-архівіст” у рамках напряму “Документознавство та інформаційна

діяльність” склало нетривалу конкуренцію історичним університетським факультетам на ринку надання освітніх послуг (Маковська, 2002: 47-49, 51). І хоча перший досвід реформування архівної освіти за допомогою розширення кола учасників підготовки фахівців виявився нетривалим, проте чітко означив тенденції її розвитку. Ідеться про те, що стало доволі очевидним – необхідність відмовитися від монополії в підготовці “елітного” архівіста-ерудита, історика, орієнтованого на вивчення історичних документів, заради того, аби отримати спеціаліста “сродної праці” – з керування документацією та інформацією. Ми вважаємо, як і більшість наших колег, що варто зберегти історико-архівну модель в освіті поряд із активною апробацією й розбудовою іншої, детермінованої входженням в науку про архів управління, адміністрування та бізнес-систем (Skupiecki K., 2003: 42). Маємо на увазі соціокомунікаційну модель підготовки архівістів, яка нині активно обговорюється і є, безперечно, перспективною з огляду на новітні тенденції розвитку архівної галузі.

На тлі гострих і неоднозначних дискусій стосовно моделі розбудови архівної освіти в Україні не менш важливими є питання іншого порядку, а саме: визначення складових формули вищої освіти архівістів (бакалаврат та післядипломна освіта (магістратура, аспірантура, докторантура), їх змістового наповнення, системи координат перебування слухачів (історичний чи інші факультети класичного і галузевого університетів) тощо.

За кордоном ці та інші питання стали предметом комплексного вивчення ще в 1950-х роках. Спочатку зміст і шляхи розвитку архівної освіти активно обговорювались фаховою спільнотою у країнах Західної та Центральної Європи. Пізніше про це заговорили на Північноамериканському континенті. Спеціалісти усвідомлювали важливість урахування новітніх умов існування практик роботи з документами, збільшення обсягів документообігу, що продукувало необхідність для архівістів вміти вправлятися із сучасними документами та “поточними” архівами. Подібні міркування якраз і стали підґрунтям походження альтернативної моделі архівної освіти. Отож *архіви й керування документацією* (у різних словосполучних випадках) через природно зумовлену спорідненість залишаються однією з найактуальніших навчальних спеціальностей за кордоном.

Відомі російські радянські дослідники, наприклад, В.М. Автократов, В.Д. Банасюкевич, А.М. Сокова та ін., були добре обізнані з новітніми тенденціями розвитку зарубіжної архівістики, її тяжінням до молодого “союзника” – рекордс-менеджменту, і одними з перших порушили питання доцільності освоєння зарубіжного досвіду керування документаційними процесами та його значущості для архівної справи (Банасюкевич, Сокова, 1992). Архівісти-практики так само розуміли й усвідомлювали зв’язок між діловодством і архівістикою. Тому радянські нормативно-правові й науково-методичні акти, що регулювали функціонування архівної системи в Союзі РСР другої половини ХХ ст., виразно засвідчують це. За радянських часів Московський державний історико-архівний інститут був єдиним вищим навчальним закладом, що займався підготовкою документознавців та істориків-архівістів. Це відбувалося в межах автономних спеціальностей, незважаючи на існування в навчальних планах спільних дисциплін. Інакше кажучи, попри існування очевидного і безперечного зв’язку між архівною справою та діловодством, єдиного фаху на кшталт зарубіжного – “Архіви і керування документацією”, не склалося. Це зумовлено багатьма об’єктивними і суб’єктивними чинниками. Укажемо, на нашу думку, на головний із них – тяглість традиції історико-архівної моделі в освіті.

Через консервативність самої архівної системи зміни в ній (і пов’язані з нею) завжди відбуваються поволі. Тому й не дивно, що лише в 1990-х роках в Україні починають вимальовуватись новітні обриси галузевої освіти, яка тяжіє до рекордс-менеджменту,

роботи з сучасними документами, у т.ч. й електронними. Відтоді відповідні навчальні курси входять до планів підготовки архівістів у вищій школі, а їх розроблення, апробація, впровадження в життя стають важливим завданням науковців-педагогів. Осучаснення змісту навчальних планів архівістів відбувалося, у т.ч. і за рахунок введення до них новітніх курсів. Номенклатура дисциплін завжди має відповідати моделі й напрямку підготовки слухачів. Тому її наповнення є надзвичайно відповідальною місією фахівців.

На тлі реформувань галузевої освіти на рубежі століть у навчальні плани запроваджено курс *архівний менеджмент* (Калакура, 2007: 18). Одним із найпомітніших і найпослідовніших його провідників став знаний дослідник, професор КНУ імені Тараса Шевченка Я.С. Калакура. Він є автором низки відомих праць про суть, зміст, функції, основні ланки архівного менеджменту, а також чи не першої вітчизняної статті енциклопедичного зразка (Калакура, 2007, 2008, 2011, 2013, 2012, 2014, 2015, 2015a). Вивчаючи проблемно-тематичну історіографію, відзначимо, що вона незначна. Окремі публікації практичного змісту з архівного менеджменту належать директору Центрального державного архіву зарубіжної україніки І.М. Мазі (Мага, 2009) та екс-голови Державної архівної служби України Р.Я. Пирогу (Пиріг, 2002). Автором першого в Україні навчального посібника “Менеджмент архівної діяльності”, який нині готується до друку, стала викладач Національного університету “Львівська політехніка” Т.М. Білуцак (Білуцак, 2016). А от джерельна база з архівного менеджменту як галузі управління доволі широка, оскільки значна частина нормативно-правових актів регулювання архівної справи спрямована за призначенням на керування *архівом, архівами, в архіві* (Закон, 2001; Положення, 2015; Правила організації, 2015; Правила роботи, 2013; Типові норми, 2008 та ін.). Наразі дисципліна сприймається обов’язковою в підготовці архівістів, а її зміст конкретизується на рівні авторських курсів (Боряк, 2012; Іващенко, 2016; Яцечко-Блаженко, 2013). Тож спробуємо розібратися, чим є архівний менеджмент для вітчизняної практики підготовки архівістів у вищій школі, виявимо раціональне і подискутуємо стосовно можливої й доцільної модернізації освітніх програм спеціальності 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”.

В “Українській архівній енциклопедії” архівний менеджмент тлумачиться як “*процес професійної діяльності*” (виокремлено – В.Б.), спрямований на органічне і ефективне поєднання архівних ресурсів та енергії працівників архівної сфери в інтересах задоволення потреб суспільства щодо відкладання, збереження та надання архівної інформації” (Калакура, 2008). Разом із тим, колегами неодноразово завважувалось на тому, що архівний менеджмент є *галуззю наукових знань і науковою дисципліною* (Калакура, 2007). Відмітимо також поширену синонімізацію понять “архівний менеджмент” та “менеджмент архівної справи”, “менеджмент архівної діяльності” (Калакура, 2007: 19). Хоча, на нашу думку, беззастережно робити цього не слід, оскільки *архів*, як прикметниковий означник менеджменту, не є смисловим відповідником *архівній справі (діяльності)*.

При тлумаченні поняття “архівний менеджмент” варто пам’ятати про його полісемантичність, різні значення: галузь керування, наукову та навчальну дисципліну, комплекс дисциплін. Ми солідаризуємося з колегами і вважаємо архівний менеджмент прикладними *наукою, науковою дисципліною*, а відправною точкою їх студіювань – планування й організацію діяльності архіву залежно від розуміння його місії та бачення бажаного результату. При вживанні терміна як *галузі керування* маємо на увазі комплекс заходів, спрямований на реалізацію програмних завдань і цілей діяльності архівістів, архівної установи, забезпечення для цього їх необхідними ресурсами, а також оцінювання ефективності праці (Glossary; Library); стратегічні концепції, місії, окреслення напрямів розвитку, визначення пріоритетності й планування щоденної роботи, її продуктивності в загальному контексті функціонування архіву, галузі; використання наявних можливостей

оптимальним чином для досягнення необхідного ефекту під час втілення в життя архівістами обов'язків. Тому стандартизація та уніфікація архівних завдань і послуг, кадрова політика, управління проектами, якістю, фінансами, науково-дослідною роботою, внутрішня й зовнішня комунікація – невід'ємні складові стратегічного й оперативного керування архівом (архівною системою). Саме цим і визначається доцільність впровадження архівного менеджменту в освітні програми.

Отож у 1999 р. архівний менеджмент як професійно-орієнтована дисципліна посів чільне місце в навчальних планах спеціалістів і магістрів за напрямом “Архівознавство” спочатку в КНУ імені Тараса Шевченка, а згодом у подібних планах інших вишів, що долучились до підготовки істориків-архівістів (Калакура, 2007: 18). Тоді в логічно-структурній схемі розташування дисциплін у навчальному плані архівному менеджменту передували такі курси: архівознавство, історія архівної справи, теорія і методологія архівознавства, зарубіжне архівознавство, архівна система, Національний архівний фонд (Калакура, 2007: 18). Метою курсу, на думку його розробників, мало стати сприяння в засвоєнні слухачами теоретичних і організаційно-управлінських знань, практичних навичок, важливих для роботи в архівній сфері, оволодіння “науковими засадами й основними компонентами організації архівної справи, її сучасними технологіями, процесами прийняття та реалізації управлінських рішень, роботи з персоналом” (Калакура, 2007: 18, 19). Інакше кажучи, йдеться про таку підготовку фахівців, яка дозволила б їм виконувати управлінські функції в архіві (як установі), в межах архівної системи та поза нею.

Важливе значення для розуміння авторами змісту архівного менеджменту має визначення ними предмету дисципліни. Так от для Я.С. Калакури ця “опція” звучить суголосно до поданої вище розлогої авторської дефініції (Калакура, 2007: 19). Натомість харківська дослідниця В.Ю. Іващенко окреслює предмет дисципліни дуже коротко і змістовно як “проблеми управління (планування, маркетингу, кадрової роботи та ін.) в системі архівних установ України” (Іващенко, 2016: 3). Через проблемний підхід до викладу й викладання архівного менеджменту для В.Ю. Іващенко наріжним питанням є формування у слухачів уявлень про новітні підходи та інтерпретацію найважливіших положень теорії управління і практики керування сучасними архівами, що й склало мету курсу (Іващенко, 2016: 3).

Фундаментом дисципліни став загальний менеджмент, що є очевидним не тільки із формулювань її основних положень, але й переліку джерел і літератури, який супроводжує авторські навчальні програми (Іващенко, 2016; Калакура, 2007; Яцечко-Блаженко, 2013). Саме тому архівний менеджмент, на думку його adeptів, послуговується загальними методологічними принципами (системності, об'єктивності, історичності), дослідницькими та управлінськими методами (функціонального аналізу, синтезу, моделювання, експерименту, спостереження та ін.) (Калакура, 2007: 20). Ключовими темами навчального курсу визначають такі: *керування* процесами формування НАФ; обліку, описування, зберігання, експертизою цінності документів; організацією праці; науково-дослідною, публікаторською, іміджевою діяльністю архівної установи, іншими видами професійної творчості; персоналом; діловою комунікацією тощо (Калакура, 2007: 22, 23). Низкою окремих публікацій професор конкретизує зміст кадрової роботи в архівах, психолого-педагогічні засади архівного менеджменту та перспективи його трансформації у стратегічний (Калакура, 2011; Калакура, 2012; Калакура, 2013). Керування архівами як головний концепт міркувань Я.С. Калакури є надважливим у контексті реалізації державної архівної політики, що поетапно і в кожній розвідці доводить професор.

Актуальними й нині залишаються пропозиції Я.С. Калакури десятирічної давнини, а саме – практикувати проведення науково-практичних конференцій, семінарів архівістів,

присвячених важливим проблемам управління архівною справою, організовувати відповідні тренінги, інші види занять підвищення кваліфікації працівників галузі, розширювати мережу формальної й неформальної комунікації архівістів тощо (Калакура, 2007: 24). Безперечно, лише шляхом системних заходів досягаються оптимальні умови для розвитку галузі. Передбачаємо, що багаторічні й наполегливі студії професора можуть звершитись узагальнюючою працею з архівного менеджменту.

Особливістю більшості наразі чинних навчальних курсів є те, що загальні засади менеджменту незначним чином увиразнюються за рахунок специфіки архівної діяльності. Проте навряд чи є сенс говорити про докорінні відмінності в управлінні персоналом в архівах і деінде, так само, як і в керуванні, до прикладу, науково-дослідною, інформаційною, публікаторською діяльністю, властиві установам різних сфер суспільного життя. Тому існують прихильники іншого ставлення до архівного менеджменту як навчальної дисципліни. Зміст їх міркувань полягає в тому, щоб у планах підготовки архівістів значився загальний менеджмент, викладання якого мало би враховувати фах слухачів, бути “заземленим” на сфері майбутнього прикладання їхніх знань і вмінь. Ця думка матиме місце доти, допоки у вітчизняній науці не з’являться ґрунтовні, міждисциплінарні монографічні студії, що своїм існуванням доведуть його самодостатність, зрілість і конституційованість, а сам курс стане потужним самостійним науково-дослідним міждисциплінарним напрямом, народженим у лоні менеджменту та архівістики. Має також пройти час, аби теорія архівного менеджменту була сформована, відокремлена від інших й апробована логічністю й послідовністю дискурсу; відповідним середовищем для експерименту. Певно, що згодом архівний менеджмент може набути значення галузі загального менеджменту. Утім говорити про його конституційованість як наукової та навчальної дисципліни зарано.

Так само теми загального менеджменту переважають у дисципліній програмі В.Ю. Іващенко. Планування, маркетинг, комунікація, контролювання, керування, професійна етика – основні концепти програми, сполучені семантично з архівом, архівною установою, архівною справою (Іващенко, 2016: 5, 6). І хоча значна частина запропонованих тем традиційно належить навчальній дисципліні “Архівознавство”, програма заслуговує на увагу через авторське бачення змісту архівного менеджменту, що видається нам слушним. Варті уваги, по-перше, через чітко виражену структурно-логічну схему змісту, а по-друге, окресленим місцем традиційного менеджменту в архівістиці.

Певною мірою відмінним від інших є бачення змісту архівного менеджменту викладачем Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Т.Г. Боряк. Панівною рисою структури авторського курсу є бажання автора органічно сполучити основоположні теми архівознавства з загальним менеджментом. Тому й маємо у програмі однойменної навчальної дисципліни такі тематичні блоки: *архівознавчий* (архіви України як інформаційна система; нормативно-правова база архівної справи в Україні; напрями діяльності архівних установ України; організація використання архівної інформації), *суто управлінський* (менеджмент як система наукових знань про управління) та *комбінований* (архівний менеджмент як галузь наукових знань; архівні установи як об’єкти та суб’єкти процесу управління; НАФ як об’єкт управління; управління трудовими ресурсами архівної установи (кадровий менеджмент); архівний маркетинг; організація управління архівними установами; інформація та комунікації в архівному менеджменті; стратегічний архівний менеджмент в архівній справі), що відображає точки їхнього дотику (Боряк, 2012: 1).

Трапляються випадки komponування в межах однієї навчальної дисципліни архівного менеджменту та архівного маркетингу. Такою є практика викладання архівного менеджменту в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки. Курс, розробником якого є викладач вишу Т.В. Яцечко-Блаженко, позбавлений виразної

відмінності через подібність науково-методичних і навчальним напрацюванням Я.С. Калакури (Яцечко-Блаженко, 2013: 5, 6). Архівний маркетинг, що багатьма фахівцями позиціюється складовою галузевого менеджменту, розглядається окремо та уявляється автору цілком самостійним напрямом.

Близькими за змістом до розглянутих вище програм є навчально-методичні розробки та укладений за їх мотивами навчальний посібник Т.М. Білушак “Менеджмент архівної діяльності” (Білушак, 2016). Якщо взяти до уваги назви розділів посібника (“Стратегія і тактика архівного менеджменту”, “Поняття управління архівом в Україні”, “Професійна етика архівістів та запобігання конфліктів: контекст менеджменту”, “Психолого-педагогічні засади архівного менеджменту”, “Інформатизація в архівній справі”) (Білушак, 2016: 3), то виникає тверде переконання в перегукуванні тематики порушених проблем із відомими розвідками колег. Знайомство з текстом рукопису свідчить про етичне наслідування Т.М. Білушак положень, ідей Я.С. Калакури. Перший досвід написання посібника продемонстрував нерозробленість у вітчизняній науці багатьох концепційних положень дисципліни, підкресливши її нагальні дослідницькі проблеми. Утім, безперечно, проба пера Т.М. Білушак заслуговує на увагу, оскільки через подібні факти, події конститується наука й навчальна дисципліна, а її зміст засвідчує рівень розвитку архівістики.

Останнім часом архівною спільнотою активно обговорюється питання реформування галузевої освіти. Це зумовлено багатьма чинниками, зокрема змінами національної освітньої системи та її змісту відповідно до вимог часу; інформатизацією і зростанням ролі інформаційних галузей знань у суспільному житті; світовими глобалізаційними процесами, що торкнулись сфери надання освітніх послуг тощо. Актуалізація студіювань архівного менеджменту доводять його важливість як одного з основоположних напрямів розбудови галузевої освіти.

Питання постало на часі у зв’язку із триванням обговорення нових проєктів галузевих стандартів вищої освіти зі спеціальності 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа” (бакалавр, магістр), запропонованих Науково-методичною комісією Міністерства освіти і науки України наприкінці 2016 – на початку 2017 рр. (Проекти стандартів, 2016, 2017). Стандарт вищої освіти за призначенням завжди сприймається як підмурок для розбудови навчальної спеціальності. Саме тому легковажити з нормативним документом не слід. Попри загальність положень згаданих проєктів із очевидним тяжінням до інформаційного менеджменту важливе значення має формування рівнозначних можливостей для розвитку усіх варіацій спеціальності, що відповідають ключовим її напрямам: інформаційному, бібліотечному та архівному. За інших умов втрачаються сенс існування самого стандарту і, найголовніше, засади повноцінного розвитку спеціальності. Залишається сподіватися, що авторам проєктів не забракне часу на етапі обговорення врахувати раціонально вмотивовані й логічно обґрунтовані побажання колег, за яких буде витримано основоположний принцип сучасної освіти – збереження й толерування традицій і відкритість новаціям.

Література:

Банасюкевич, Сокова, 1992 – Банасюкевич В.Д., Сокова А.Н. Управление документацией (из зарубежного опыта) // Отечественные архивы. 1992. № 2. С. 100-106.

Білушак, 2016 – Білушак Т.М. Менеджмент архівної діяльності: навчальний посібник / Національний університет “Львівська політехніка”; ін-т гуманітарних і соціальних наук. Львів, 2016. 96 арк. (Серія “Документація та інформація”). [Рукопис].

Боряк, 2012 – Боряк Т. Архівний менеджмент: загальний опис навчальної дисципліни для студентів за напрямом підготовки 6.020105 “Документознавство та інформаційна діяльність” / Міністерство культури і туризму України; Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2012. 4 арк.

Закон, 2001 – Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (Дата звернення: 04.06.2017)

- Івашенко, 2016 – Івашенко В.Ю. Проблеми менеджменту в архівній справі: робоча програма навчальної дисципліни для студентів за напрямом підготовки 6.020302 “Історія”, спеціалізація “Архівознавство” / Міністерство освіти і науки України; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2016. 9 арк.
- Калакура, 2007 – Калакура Я.С. Архівний менеджмент як галузь наукових знань і навчальна дисципліна // Студії з архівної справи та документознавства. 2007. Т. 15. С. 18-24.
- Калакура, 2008 – Калакура Я.С. Архівний менеджмент // Українська архівна енциклопедія / Державний комітет архівів України; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ, 2008. С. 141-142.
- Калакура, 2009 – Калакура Я. Архівіст третього тисячоліття // Архівознавство. Джерелознавство. Археографія. Вип. 1: Архів і особа. Київ, 1999. С. 37-45.
- Калакура, 2011 – Калакура Я.С. Психолого-педагогічні засади архівного менеджменту // Архіви України. 2011. № 1. С. 65-78.
- Калакура Я.С., 2012 – Калакура Я.С. Професійна етика архівістів та запобігання конфліктів: контекст менеджменту // Архіви України. 2012. № 4(280). С. 15-31.
- Калакура, 2013 – Калакура Я.С. Стратегія і тактика архівного менеджменту // Архіви України. 2013. № 5. С. 5-17.
- Калакура, 2014 – Калакура Я.С. Управлінські рішення в структурі архівного менеджменту // Архіви України. 2014. № 2. С. 92-105.
- Калакура, 2015 – Калакура Я.С. Управління персоналом у системі архівних установ // Архіви України. 2015. №1. С. 94-110.
- Калакура, 2015а – Калакура Я.С. Стиль роботи архівістів: контекст менеджменту // Архіви України. 2015. № 5/6. С. 7-22.
- Калакура, Войцехівська, 2002 – Калакура Я., Войцехівська І. Інформатика в системі архівної освіти (з досвіду Київського національного університету імені Тараса Шевченка) // Архівознавство. Джерелознавство. Археографія. Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. Київ, 2002. С. 141-146.
- Калакура, Щербак, 2014 – Калакура Я.С., Щербак М.Г. 70 років архівознавчій кафедрі Київського університету // Архіви України. 2014. № 4/5. С. 338-345.
- Мага, 2009 – Мага І. Архівний менеджмент: до питання рейтингування державних архівів // Студії з архівної справи та документознавства. 2009. Т. 17. С. 97-111.
- Маковська, 2002 – Маковська Н.В. Професійна архівна освіта в Україні: моделі, імідж, перспективи / Архіви України. 2002. №1/3. С. 46-54.
- Матяш, 2002 – Матяш І. Сучасні проблеми архівної освіти в Україні // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. Київ, 2002. С. 134-141.
- Матяш, Калакура, Лозицький та ін., 1996 – Матяш І., Калакура Я., Лозицький В., Селіверстова К. Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України (проект) // Студії з архівної справи та документознавства. 1996. Т. 1. С. 17-24.
- Пиріг, 2002 – Пиріг Р.Я. Організація роботи державних архівів // Архівознавство: підручник / за заг. ред. Я.С. Калакури, І.Б. Матяш. Київ, 2002. С. 133-146.
- Положення, 2015 – Положення про Державну архівну службу України // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/870-2015-%D0%BF>
- Правила організації, 2015 – Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях / М-во юстиції України, Держ. архів. служба України, авт. колектив: С.В. Сельченкова (головн. упорядн.), О.В. Денисенко, М.І. Кузнецова. Київ, 2015. 248 с.
- Правила роботи, 2013 – Правила роботи архівних установ України / М-во юстиції України, Держ. архів. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд.: Л.А. Кисельова, Ю.А. Прилепішева, Т.П. Прись, С.В. Сельченкова; за заг. ред. Н.М. Христової. Київ, 2013. 243 с.
- Примірна програма, 2001 – Примірна програма підвищення кваліфікації працівників діловодних, архівних та експертних служб підприємств, установ і організацій: навчально-тематичний план курсів підвищення кваліфікації працівників діловодних, архівних та експертних служб підприємств, установ і організацій // Вісник архівіста. 2001. Вип. 4 (8). С. 46-58.
- Проекти стандартів, 2016, 2017 – Проекти стандартів вищої освіти. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartivvishhoi-osviti.html> (дата звернення: 06.08.2017)
- Терно, Гончарова, 1996 – Терно В., Гончарова Н. Проблеми професійної підготовки спеціалістів з архівної справи у рамках спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність” // Студії з архівної справи та документознавства. 1996. Т. 1. С. 25-27.
- Типові норми, 2008 – Типові норми часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються у державних архівних установах / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства. Київ, 2008. 148 с.
- Яцечко-Блаженко, 2013 – Яцечко-Блаженко Т.В. Архівний маркетинг та менеджмент: робоча програма навчальної дисципліни для студентів за напрямом підготовки 6.020105 “Документознавство та

інформаційна діяльність” / Міністерство освіти і науки України; Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2013. 12 арк.

Glossary – A Glossary of Archival and Records Terminology: archives management // SAA. URL: <http://www2.archivists.org/glossary/terms/a/archives-management> (дата звернення: 04.06.2017).

Library – Library and Information Science (MS): Archives Management Concentration// SIMMONS. URL: <http://www.simmons.edu/academics/graduate-programs/library-and-information-science-archives-management-ms> (дата звернення 04.06.2017)

Skupiecki, 2003 – Skupiecki K. Dyskusja nad perspektywami kształcenia archiwistów na polskich uniwersytetach – stadium pytań czy odpowiedzi? // Archeion. 2003. T. CV. S. 23-42.

References:

Banasyukevich, Sokova, 1992 – Banasyukevich V.D., Sokova A.N. Upravleniye dokumentatsiyey (iz zarubezhnogo opyta) [Document management (from foreign experience)] // Otechestvennye arkhivy. 1992. № 2. S. 100-106. [in Russian].

Bilushhak, 2016 – Bilushhak T.M. Menedzhment arhivnoi' dijāl'nosti: navchal'nyj posibnyk [Management of archival activity]. L'viv, 2016. 96 ark. [Rukopys]. [in Ukrainian].

Borjak, 2012 – Borjak T. Arhivnyj menedzhment: zagal'nyj opys navchal'noi' dyscypliny dlja studentiv za naprjamom pidhotovky 6.020105 “Dokumentoznavstvo ta informacijna dijāl'nist” [Archival management]. Kyiv, 2012. 4 ark [in Ukrainian].

Zakon, 2001 – Zakon Ukraїny “Pro Nacional'nyj arhivnyj fond ta arhivni ustanovy” [About the National Archival Fond and archival institutions] // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (Date of treatment: 04.06.2017) [in Ukrainian].

Ivashhenko, 2016 – Ivashhenko V.Ju. Problemy menedzhmentu v arhivnij spravi: robocha prohrama navchal'noi' dyscypliny dlja studentiv za naprjamom pidhotovky 6.020302 “Istorija”, specializacija “Arhivoznavstvo” [Problems of management in archival affairs]. Harkiv, 2016. 9 ark. [in Ukrainian].

Kalakura, 2007 – Kalakura Ja.S. Arhivnyj menedzhment jak haluz' naukovyh znan' i navchal'na dyscyplina [Archival management as a branch of knowledge and academic discipline] // Studii' z arh. spravy ta dokumentoznavstva. 2007. T. 15. S. 18-24 [in Ukrainian].

Kalakura, 2008 – Kalakura Ja.S. Arhivnyj menedzhment [Archival management] // Ukraїns'ka arhivna encyklopedija. Kyiv, 2008. S. 141-142 [in Ukrainian].

Kalakura, 2009 – Kalakura Ja. Arhivist tret'oho tysjacholittja [Archivist of the third millennium] // Arhivoznavstvo. Dzhereloznavstvo. Arheohrafija. Vyp. 1: Arhiv i osoba. Kyiv, 1999. S. 37-45 [in Ukrainian].

Kalakura, 2011 – Kalakura Ja.S. Psyholoho-pedahohichni zasady arhivnoho menedzhmentu [Psychological and pedagogical principles of archival management] // Arhivy Ukraїny. 2011. № 1. S. 65-78 [in Ukrainian].

Kalakura Ja.S., 2012 – Kalakura Ja.S. Profesijna etyka arhivistiv ta zapobihannja konfliktiv: kontekst menedzhmentu [Professional ethics of archivists and conflict prevention: the context of management] // Arhivy Ukraїny. 2012. № 4(280). S. 15-31 [in Ukrainian].

Kalakura, 2013 – Kalakura Ja.S. Stratehija i taktyka arhivnoho menedzhmentu [Strategy and tactics of archival management] // Arhivy Ukraїny. 2013. № 5. S. 5-17 [in Ukrainian].

Kalakura, 2014 – Kalakura Ja.S. Upravlins'ki rishennja v strukturi arhivnoho menedzhmentu [Management decisions in the structure of archival management] // Arhivy Ukraїny. 2014. № 2. S. 92-105 [in Ukrainian].

Kalakura, 2015 – Kalakura Ja.S. Upravlinnja personalom u systemi arhivnyh ustanov [Personnel management in the archival institutions system] // Arhivy Ukraїny. 2015. № 1. S. 94-110 [in Ukrainian].

Kalakura, 2015a – Kalakura Ja.S. Styl' roboty arhivistiv: kontekst menedzhmentu [The style of the work of archivists: the context of management] // Arhivy Ukraїny. 2015. № 5/6. S. 7-22 [in Ukrainian].

Kalakura, Vojcehivs'ka, 2002 – Kalakura Ja., Vojcehivs'ka I. Informatyka v systemi arhivnoi' osvity (z dosvidu Kyi'vs'koho nacional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka) [Informatics in the system of archival education] // Arhivoznavstvo. Dzhereloznavstvo. Arheohrafija. Vyp. 5: Arhivy – skladova informacijnyh resursiv suspil'stva. Kyiv, 2002. S. 141-146 [in Ukrainian].

Kalakura, Shherbak, 2014 – Kalakura Ja.S., Shherbak M.H. 70 rokiv arhivnozhavchij kafedri Kyi'vs'koho universytetu [70 years of the Archival Department of Kyiv University] // Arhivy Ukraїny. 2014. № 4/5. S. 338-345 [in Ukrainian].

Maha, 2009 – Maha I. Arhivnyj menedzhment: do pytannja rejtynguvannja derzhavnyh arhiviv [Archival management: to the issue of rating the state archives] // Studii' z arh. spravy ta dokumentoznavstva. 2009. T. 17. S. 97-111 [in Ukrainian].

Makovs'ka, 2002 – Makovs'ka N.V. Profesijna arhivna osvita v Ukraїni: modeli, imidzh, perspektyvy [Professional archival education in Ukraine: model, image, perspectives] // Arhivy Ukraїny. 2002. № 1/3. S. 46-54 [in Ukrainian].

Matjash, 2002 – Matjash I. Suchasni problemy arhivnoi' osvity v Ukraїni [Modern problems of archival education in Ukraine] // Arhivoznavstvo. Arheohrafija. Dzhereloznavstvo. Vyp. 5: Arhivy – skladova informacijnyh resursiv suspil'stva. Kyiv, 2002. S. 134-141 [in Ukrainian].

Matjash, Kalakura, Lozyc'kyj ta in., 1996 – Matjash I., Kalakura Ja., Lozyc'kyj V., Seliverstova K. Koncepcija pidhotovky ta pisljadyploynoї osvity kadrov dlja arhivnyh ustanov Ukraїny (proekt) [Concept of training and

postgraduate education of employees for archival institutions of Ukraine (project)] // Studii' z arh. spravy ta dokumentoznavstva. 1996. T. 1. S. 17-24 [in Ukrainian].

Pyrih, 2002 – Pyrih R.Ja. Organizacija roboty derzhavnyh arhiviv [Organization of work of state archives] // Arhivoznavstvo: pidruchnyk. Kyiv, 2002. S. 133-146 [in Ukrainian].

Polozhennja, 2015 – Polozhennja pro Derzhavnu arhivnu sluzhbu Ukrai'ny [Regulation on the State Archives of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/870-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

Pravyla organizacii', 2015 – Pravyla orhanizacii' dilovodstva ta arhivnoho zberihannja dokumentiv u derzhavnyh organah, organah miscevoho samovrjaduvannja, na pidpryjemstvah, v ustanovah i organizacijah. [Rules for the organization of record keeping and archival storage of documents in state institutions, institutions of local self-government, enterprises, institutions and organizations]. Kyiv, 2015. 248 s. [in Ukrainian].

Pravyla roboty, 2013 – Pravyla roboty arhivnyh ustanov Ukrai'ny. [Rules of the work of archival institutions of Ukraine]. Kyiv, 2013. 243 s. [in Ukrainian].

Prymirna prohrama, 2001 – Prymirna prohrama pidvyshhennja kvalifikacii' pracivnykiv dilovodnyh, arhivnyh ta ekspertnyh sluzhb pidpryjemstv, ustanov i organizacij: navchal'no-tematycznyj plan kursiv pidvyshhennja kvalifikacii' pracivnykiv dilovodnyh, arhivnyh ta ekspertnyh sluzhb pidpryjemstv, ustanov i organizacij [An apprenticeship program for the improvement of the skills of clerical, archival and expert services of enterprises, institutions and organizations] // Visn. arhivista. 2001. Vyp. 4 (8). S. 46-58. [in Ukrainian].

Proekty standartiv vyshhoi' osvity. [Projects of higher education standards]. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishhoyi-osviti.html> (Date of treatment: 06.08.2017) [in Ukrainian].

Terno, Honcharova, 1996 – Terno V., Honcharova N. Problemy profesijnoi' pidhotovky specialistiv z arhivnoi' spravy u ramach special'nosti "Dokumentoznavstvo ta informacijna dijal'nist'" [Problems of professional training of specialists in the archives in the specialty "Document Science and Information Activity"] // Studii' z arh. spravy ta dokumentoznavstva. 1996. T. 1. S. 25-27 [in Ukrainian].

Typovi normy, 2008 – Typovi normy chasu i vyrobitku na osnovni vydy robit, shho vykonujut'sja u derzhavnyh arhivnyh ustanovah. [Typical standards of time and production for the main types of work performed in state archival institutions]. Kyiv, 2008. 148 s. [in Ukrainian].

Jacechko-Blazhenko, 2013 – Jacechko-Blazhenko T.V. Arhivnyj marketyng ta menedzhment: robocha prohrama navchal'noi' dyscypliny dlja studentiv za naprjamom pidhotovky 6.020105 "Dokumentoznavstvo ta informacijna dijal'nist'". [Archival marketing and management]. Luc'k, 2013. 12 ark. [in Ukrainian].

Glossary – A Glossary of Archival and Records Terminology: archives management // SAA. URL: <http://www2.archivists.org/glossary/terms/a/archives-management> (Date of treatment: 04.06.2017) [in English].

Library – Library and Information Science (MS): Archives Management Concentration// SIMMONS. URL: <http://www.simmons.edu/academics/graduate-programs/library-and-information-science-archives-management-ms> (Date of treatment: 04.06.2017) [in English].

Skupiecki, 2003 – Skupiecki K. Dyskusja nad perspektywami ksztalcenia archiwistow na polskich uniwersytetach – stadium pytac czy odpowiedzi? // Archeion. 2003. T. CV. S. 23-42 [in Polish].

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

UDC 94(475):327"16"(045)

VOLODYMYR M. PYLYPENKONational University "Chernihiv Collegium"
named after T.G. Shevchenko, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)**AT THE SERVICE OF GREAT TASKS: FALSIFICATIONS IN THE TURKISH
POLITICS OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN THE XVII
CENTURY***

Abstract. *Falsifications and their usage in anti-Turkish discourse in the Commonwealth of 16-17 centuries are under analysis in the article. Position of the nobility played an important role in the political system of the Commonwealth, because it was the gentry that approved all the decisions of the monarch. Different methods including false documents were used to influence and formulate public opinion. This group of documents included letters from the Sultan to the King of the Commonwealth, false correspondence between monarchs, sultan letters to the gentry, false agreements on the formation of an anti-Turkish Christian coalition.*

The first paper that is analyzed in the article is a letter from the Persian Shah Abbas to King Sigismund. Letter dated November 22, 1605. The letter is probably connected with the attempts of the Habsburgs to draw the Polish-Lithuanian Commonwealth to the anti-Turkish league, which Vienna tried to organized in the early 17th century. The text was written on the eve of the Sejm in order to promote the idea of an offensive war against the Ottoman Empire.

In another false letter from the Sultan to Sigismund III dated July 26, 1618, the author accuses Polish King of trying to break peace and to start war between the Porta and Warsaw.

Another kind of false documents is information about alliance of Christian states for the war against the Turks. For example, Martin Pashkovsky used such information in his poem in 1620. The poet appealed on the Poles to join in a joint struggle. False correspondence between monarchs of different states and the sultan well known in European countries. Such letters contained peace proposals, threats etc. In my opinion, the spread of false correspondence with the Sultan indicated the importance of the problem of the Turkish threat for European politics.

Depending on the purpose, the form of forgery was determined as well as the time of its promulgation. Falsifications were often spread before the Sejm. Irrespective of the addressee, such texts were supposed to have an impact on the political life of the Polish-Lithuanian state and push Warsaw to the war with the Ottoman Empire.

Some of the fakes had a long history and were used several times over the years.

Keywords: *fake, correspondence, political journalism, political discourse.*

ПІЛІПЕНКОВ.М.Національний університет "Чернігівський колегіум"
імені Т.Г. Шевченка, кандидат історичних наук, доцент (Україна)**НА СЛУЖБІ ВЕЛИКИХ ЗАВДАНЬ: ФАЛЬШИВКИ У ТУРЕЦЬКІЙ ПОЛІТИЦІ
РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У XVII СТ.***

Анотація. *Стаття присвячена фальшивкам та їх використанню у антитурецькому дискурсі у Речі Посполитій 17 ст. Наведено приклади фальшивих документів різних видів: листів від султана до короля Речі Посполитої, взаємного*

листування монархів, султанських листів до шляхетського загалу, фальшивих угод про утворення антитурецької християнської коаліції. Незалежно від адресата, такі тексти мали справляти вплив на політичне життя Польсько-литовської держави та підштовхнути Варшаву до війни із Османською імперією.

Ключові слова: фальшивка, листування, політична публіцистика, політичний дискурс.

ПЫЛЫПЭНКОВ.Н.

Национальный университет “Черниговский коллегіум”
имени Т.Г. Шевченко, кандидат исторических наук, доцент (Украина)

НА СЛУЖБЕ У ВЕЛИКИХ ЗАДАЧ: ФАЛЬШИВКИ В ТУРЕЦКОЙ ПОЛИТИКЕ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ XVII В.*

Аннотация. *Статья посвящена фальшивкам и их использованию в политическом дискурсе Речи Посполитой 17 в. Приведены примеры фальшивых документов разных видов: писем султана королю Речи Посполитой, корреспонденции между монархами, писем султана к польской шляхте, фальшивых соглашений о создании общеевропейской христианской антитурецькой коалиции. В независимости от адресата, такие документы должны были влиять на политическую жизнь Польско-литовского государства и подталкивать Варшаву к войне с Османской империей.*

Ключевые слова: фальшивка, корреспонденция, политическая публіцистика, политический дискурс.

Однією із особливостей державної системи Речі Посполитої була активна участь у політичному житті шляхти. Боротьбу за власні станові права шляхта вела протягом століть і досягла у ній визначних успіхів. Можна навіть сказати, що у новоствореній польсько-литовській Речі Посполитій саме шляхті належало останнє слово як у внутрішній, так і у зовнішній політиці: вони призначали податки, затверджували усі важливі рішення короля, ратифіковували міжнародні угоди тощо. Таке становище шляхти зробило політичну публіцистику та пропаганду необхідним елементом політичного життя та способом впливу на прийняття важливих державних рішень. Звісно, на політичний устрій Речі Посполитої не варто дивитися, як на еталон демократичного устрою (хоча шляхта саме так і вважала), тут були і олігархічні угруповання (особливо в українських воєводствах), і клієнтела, і династичні конфлікти. І усі вони в повній мірі користувалися пропагандистськими можливостями літератури. За кожним важливим політичним рішенням стояла довготривала робота із популяризації власної точки зору щодо доцільності чи помилковості певного рішення. Із “політичними партіями” працювали різного рівня професійності письменники. Іноді вони діяли з власної ініціативи, розраховуючи на винагороду від магнатів, чия думку вони репрезентують, але часто діяли і на замовлення. До “літературного арсеналу” входило все: від серйозних аналітичних творів до оказіональних віршів пропагандистського характеру та досить низької художньої вартості. Не гребували також і фальшивками, які виготовлялися з метою активізувати громадську думку напередодні чергового сейму і на хвилі емоційного збудження “проштовхнути” потрібне рішення через сейм. Використання фальшивок у політиці має довгу традицію. До класичних прикладів використання фальшивих документів у Європі можна віднести листи пресвітера Іоанна та Костянтинів дар, недостовірність якого була переконливо доведена великим італійським гуманістом Лоренцо Валлою.

Предметом цієї розвідки є історичні підробки та способи їх використання у політичній боротьбі у Речі Посполитій. Відразу слід зробити зауваження, що оговорити усі фальшивки, які колись засвітилися в історії Польсько-Литовської держави, неможливо, навіть теоретично. Адже ми не маємо жодного каталогу та й створювати його немає сенсу, бо він буде не повний.

Відразу відзначу, що слід чітко визначити джерельну базу та пояснити, чому вона саме така. У контексті заявленої теми розвідки мене не цікавитимуть фальшовані майнові чи земельні акти (яких існує величезна кількість), а лише ті, що стосувалися турецького напрямку політики Варшави. А оскільки цей напрямок проходив через українські землі, то ці фальшивки стосуються і української історії. Тому за основу джерельної бази слугували кілька фальсифікатів, які були створені у Речі Посполитій XVII ст. та стосувалися “турецьких справ”.

У турецькій політиці Варшава намагалася балансувати між прагматичним інтересом і категоричним небажанням розпочинати дуже дорогу і непевну війну із Портою та бажанням зберегти у міжнародних відносинах образ *antemurale christianitatis* – християнського передмур’я Європи, захисника усього християнського світу від мусульманської загрози. Сигізмунд III та Владислав IV постійно намагалися заручитися підтримкою шляхти у своїх планах антитурецької війни, але безрезультатно. З однією із таких спроб і пов’язана перша фальшивка, про яку йтиметься.

Після невдалої спроби втягнути Варшаву до чергової Священної Ліги, яку намагалися організувати австрійські Габсбурги наприкінці XVI ст., король мав витримати паузу перед новим ходом. І на початку XVII ст. Сигізмунд III відновив спроби отримати підтримку сейму. Ймовірно, з цими зусиллями і пов’язана поява листа від перського шаха Аббаса до польського короля. Копія листа зберігається у Бібліотеці Рачинських (*Coria lista krola Perskiego do krola Polskiego 1606: Biblioteka Raczyńskich, a 34. – k.125-125v.*) у складі однієї із *silva rerum* – рукописних збірок документів, які для власних потреб вели польські шляхтичі. Відповідно до титульної сторінки, лист був написаний Сигізмунду III 22 листопада 1605 р. Сама дата вказує на те, що автор планував поширити текст у шляхетському середовищі напередодні вального сейму 1606 р. Для цього треба було поспішити і встигнути до скликання передсеймових сеймиків наприкінці 1605 р. Сам текст зводиться до пропозиції перського шаха Аббаса спільно із християнськими володарями розпочати на кількох фронтах війну проти Османської імперії. Пропозиція не є дивною чи новою для польської політичної публіцистики. Ще з кінця XVI ст. у літературі почали з’являтися заклики уважніше придивитися до Персії як до потенційного союзника у можливій війні проти турків. Між країнами існували дипломатичні контакти. 1605 р. до Речі Посполитої прибуло посольство від шаха з пропозицією співпраці, а перед сеймом 1605 р. король вказував на те, що перси відволікають султана і зв’язують йому руки, не даючи можливості напасти на Польщу (Strzelecki, 1921: 45). Цікаво, що 1608 р. був надрукований вірш “*Trąba robudki ziemie perskiły do wszystkich narodów Chrześciańskich, przeciwko Machometanow*” Вавжинця Хлебовського (Chlebowski, 1608) із закликом до усіх європейських монархів об’єднатись задля спільної боротьби з турками.

Чому ж я вважаю, що цей лист – підробка? Аргументів кілька. Перш за все, структура листа, яка не відповідає дипломатичному протоколу. Але це зауваження ще можна проігнорувати, припустивши, що шляхтич, який переписав листа, просто викинув з нього зайві частини. Натомість, у листі є кілька виразів і речень, як не міг сказати ні перський шах, ні його посол, не могли вони бути написані при дворі Аббаса. Наприклад, запропонувавши мир та дружбу Сигізмунду III, Аббас виражає надію, що “**між нами,**

двома християнськими володарями, така встановилася любов і приязне ставлення, як між італійськими державами і усіма християнським володарями” (Copia lista krola: 125) [виділення моє – В.П.]. А трохи згодом говорить, що проти турків “ми вже **відправили наші війська (в ім’я Ісуса)**, з обох боків узявши зброю, прийшли у його землю захопивши і невольників підбили” (Copia lista krola: 125v) [виділення моє – В.П.].

Отже, лист перського шаха Аббаса до Сигізмунда III можна вважати фальшивкою, яка спеціально написали напередодні сейму з метою популяризувати у шляхетському середовищі ідею наступальної війни проти Османської імперії. Розвинути цю ідею не вдалося, адже наступного року у Речі Посполитій розпочався рокош Зебжидовського та й Варшава була міцно втягнута в авантюри Лжедмитріїв. Але той факт, що лист потрапив до *silva rerum*, говорить про його поширення у шляхетському середовищі. Нажаль, зараз немає можливості вияснити хто, де й коли записав текст листа до *silva rerum*.

На ще одну фальшивку, яка б мала підштовхнути шляхту до війни з турками, звернув увагу польський дослідник Даріуш Колодзейчик. У листі, датованому 26 липня 1618 р., від імені султана звучать звинувачення на адресу Сигізмунда III у намаганні розірвати дружні стосунки з Портою та розпочати війну. У відповідь на таку поведінку короля султан обіцяє королю смерть, знищення християнства та репресії над духовенством: “Чи не боїшся смерті з тими своїми малими людьми? Якщо вже війну задумав і то все станеться, потім швидко зрозумієш нашу силу, яку маємо у своїй державі. Збережи свої плани до наступного літа і дуже швидко пізнаєш нашу силу. Краків, столицю твою, без всякого милосердя візьму і пам’ять по собі залишу. Зараз присилаю тобі кривавого меча. Частину твоєї землі потопчу. Розіп’ятого твого Бога і ту віру на віки викоріню. І священників твоїх кінями тягатиму... На цім закінчую і зрозумій добре і будь готовий”. Цілком погоджуюся із оцінкою цього тексту професором Колодзейчиком. Від себе ж додам, що не виключено, що таким текстом автор, а ймовірно, за ним стояв королівський двір, намагався не підштовхнути шляхту до війни, що було неймовірно важко зробити, а виторгувати грошей на оборонні потреби. Адже у листі Сигізмунду III давали час на підготовку – до наступного року. Ця фальшивка мала досить довгу біографію і повторно була запущена до обігу через майже тридцять років під час підготовки турецької війни вже Владиславом IV. Але цього разу сучасники чітко розуміли, хто та з якою метою це зробив (Kołodziejczyk, 2012: 91).

Ще один фальшований лист від султана до Варшави з’явився у обігу 1672 р. Цей “лист” був відомий дослідникам віддавна, але, як відмічає Д. Колодзейчик, й досі дехто з істориків вважає його за оригінал (Kołodziejczyk, 2009: 13). Значення ж цього листа, на відміну від попередніх, не спровокувати війну, а змобілізувати шляхту на захист держави. Така різниця виникає з обставин написання. 1672 р. Річ Посполита втратила Західне Поділля разом з однією із найміцніших польських фортець, яку називали брамою до Польщі, – Кам’янцем-Подільським. Тому у листі ніхто не лякав війною – війна вже прийшла. Автор фальшивки обрав іншу тактику і ударив у найболючіше місце, в те, що шляхта цінувала найбільше і боронила найзапекліше, – пригрозив втратою свободи.

Про ставлення шляхти до свободи написано багато: свобода була найбільшою цінністю шляхтича, тим, що його відрізняло від інших станів і народів. Особливо образливо звучала погроза відібрати свободу із уст султана, адже у світогляді польського шляхтича султан був уособленням тиранії, абсолютної влади, а Османська імперія – державою, де свобода не існує, про що часто писали публіцисти (Пилипенко, 2014: 136-150).

Фальшивки до публічного обігу запускалися не лише у вигляді листів, їх навіть друкували. Вочевидь це збільшувало кількість читачів, а значить і розмір впливу та, мабуть, це мало б додати їм достовірності. Зупинюся на двох прикладах. 1620 р. Кракові побачив світ коротенький віршик Мартіна Пашковського “*Posiłek Bellony Słowienskiej na odpor nieprzyjaciółom Krzyża Ś. Na Seym Warßawski teraznieyŝy w Roku 1620 wydany*”. Як зрозуміло з назви, текст містив заклик до об’єднання із християнськими державами Європи задля спільної боротьби проти турків. Сам автор був не дуже відомим поетом, який творив okazіonalnу поезію. Однією з головних тем творчості Пашковського була турецька і татарська небезпека та постійні заклики до війни проти Османів (Kuran, 2012). Згаданий вірш не відрізняється від попередніх творів Пашковського наповненням, окрім кінцівки, у якій вміщено текст угоди “*Umowa Niemiecka z różnymi Nacjami Chrześciańskimi na Turka i Tatary*”, яку начебто, уклали між собою європейські володарі. До оголошеної коаліції, за словами Пашковського, увійшли імператор Священної Римської імперії, Папа Римський, німецькі держави (протестантські та католицькі), іспанський король, Чехія, Моравія, Сілезія, 72 вільних міста, Угорщина, Польща (Paszkowski, 1620: A4-A4v). Кожен з них надавав війська та гроші для спільної боротьби. Очолити ж військо мав сам імператор. Вочевидь, інформація про укладену угоду не витримує навіть найменшої критики. Пашковський до одного війська увів католиків та протестантів. І це у час, коли Європу розривала Тридцятилітня війна, яка щойно розпочалася. Але з точки зору політичної пропаганди та впливу на шляхетський загаль важливішою була інформація, що інші держави надають допомогу у боротьбі проти турків. Також слід відмітити, що вірш був адресований учасникам сейму у Варшаві, який відбувався з 3 листопада до 11 грудня 1620 р. Його поява відповідала “духові часу”, адже війська Речі Посполитої були вщент розбиті під Цецорою, гетьман Жулкевський загинув у бою, держава залишилася майже беззахисною. Сейм мав вирішити життєво важливі питання: терміново зібрати гроші на військо, знайти союзників та призначити нового гетьмана.

На мою думку, найбільше пропагандистське враження на шляхту мала би справити інформація, що на війну видаються гроші. Майже усі проекти реформування польського війська розбивалися об необхідність знайти на це значні суми. Шляхта категорично не хотіла призначати додаткові податки на військо, побоюючись, що разом із зміцненням війська, посилиться і королівська влада.

Важко сказати, чи мав якийсь вплив вірш Пашковського на рішення сейму, адже жодної коаліції європейських держав укладено не було. Безпосереднього, напевно, не мав, але факт використання у дискусії різних способів впливу на публічну думку свідчить про гостроту дискусій навколо теми спільної боротьби проти турків.

Мабуть, найвідомішою підрубкою в українській історії, яка має довгу і яскраву історію, є апокрифічний лист запорожців до турецького султана. Лист має багато перекладів та кілька списків. Найвідомішими є переклади на німецьку та французьку мови, що зробило цей текст доступним для європейського читача. Текст, начебто був написаний кошовим отаманом Іваном Сірком у відповідь на лист султана до запорожців. У зв’язку із популярністю листа дозволю собі не повторювати його зміст. Натомість, зверну увагу на такий цікавий феномен у політичній публіцистиці і агітації, як апокрифічне листування монархів із султаном. Воно було представлене у різних державах Європи. Як приклад наведу передрук такого листування між Сигізмундом III та “Турецьким царем”, здійснений Гжегожем Чарацьким 1621 р. у невеличкій брошурі “*Pobudka na wojnę Turecką Rycerskim ludziom Polskim ku pocieâe, z listy Tureckimi u Constitucyami tegorocznymi o rządzie Woiennym przydaninymi*”. У листі, адресованому польському королеві, від імені султана його звинувачують в тому, що король розірвав

мир між державами, не маючи на те причин. Султан погрожує помстою: “Бо запевняю тебе, що хочу бути твоїм переможцем і гнати тебе від Сходу аж до Заходу Сонця, і закріпити Свою владу аж межі круга земного... І пізнаєш нашу суворість... У деяких містах і замках вирішив я знищити і порівняти із землею усе, що є перед очима твоїми, і можеш більше не чекати на нашу приязнь і не довіряй своїм оборонним мурам. Краків хочу знищити, аби після себе у твоєму королівстві залишити пам’ять про свій кривавий меч” (Czaradzki, 1621: A4v). Важко не помітити подібність цього листа до фальшивих листів, про які йшлося вище. Але автор брошури продовжує далі і подає читачеві відповідь Сигізмунда III на цей лист. У відповіді автор від імені короля говорить, наскільки потужною є християнська віра і Ісус Христос як захисник усіх вірян, переконує султана в тому, що замки та фортеці у Речі Посполитій надійні, а артилерії достатньо, аби захиститися від будь-якого ворога (Czaradzki, 1621: B1v-B2v).

Фальшиві листування монархів із султанами були й в інших державах. Наприклад, із списків XVII ст. походить легендарна переписка Івана Грозного турецьким султаном. На думку дослідників, вона постала у середовищі Посольського приказу і базувалася на поєднанні турецьких і татарських дипломатичних листів із московською книжною традицією (Каган, 1957: 247-272). Для означеної теми важливішим був не зміст цього листування (тому я не звертаюся до тексту), а сам факт його існування.

Отже, у політичних дискусіях, що точилися у Речі Посполитій досить часто використовувалися фальшовані документи, листи. Сказати, скільки їх було наразі неможливо, але можу припустити, що фальшивок було досить багато. Ініціаторами виступали як представники влади і прокоролівської партії, так і опозиція. У залежності від політичної ситуації фальшивки мали виконувати різні функції: привернути увагу шляхетського загалу до якогось актуального питання; очорнити ім’я політичного конкурента (часто такими текстами звинувачували короля і двір у веденні таємної політики, яка шкодить державі); “проштовхнути” певне рішення на сеймі.

У контексті турецької політики часто з’являлися начебто листи султана до короля із погрозами пограбувати Річ Посполиту, знищити католицьку церкву та обернути усю шляхту на рабів. На мою думку, у залежності від обставин появи автори цих листів змінювали ідеологічні акценти у своїх текстах.

*Стаття була написана завдяки науковому стажуванню у Варшавському університеті, наданому Polski Komitet ds UNESCO у листопаді 2017 р.

Література:

- Каган, 1957 – Каган М. Легендарная переписка Ивана IV с турецким султаном как литературный памятник первой четверти XVII в. // Труды Отдела древнерусской литературы. Т. 13. Москва, 1957. С. 247-272.
- Пилипенко, 2014 – Пилипенко В. Перед лицем врага. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст. Київ. 232 с.
- Chlebowski, 1608 – Chlebowski W. Trąba pobudki ziemie perskiły do wszystkich narodów Chrześciańskich, przeciwko Machometanow. Kraków, 1608. 12 s.
- Copia lista krola – Copia lista krola Perskiego do krola Polskiego 1606.: Biblioteka Raczyńskich, а 34. – k.125-125v.
- Czaradzki, 1621 – Czaradzki G. Pobudka na wojnę Turecką Rycerskim ludziom Polskim ku pocieâe, z listy Tureckimi y Constitucyami tegorocznymi o rządzie Woienym przydaninymi. Poznań. 1621. 16 s.
- Kołodziejczyk, 2009 – Kołodziejczyk D. Obraz sułtana tureckiego // Staropolski ogląd świata: Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją. Tom 1. Toruń. 2009. S. 7-15.
- Kołodziejczyk, 2012 – Kołodziejczyk D. Rzekome listy sułtańskie do stanów Rzeczypospolitej // Fałszerstwa i manipulacje w przeszłości i wobec przeszłości. Warszawa. 2012. S. 89-96.
- Kuran, 2012 – Kuran M. Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku. Łódź. 2012. 663 s.
- Paszkowski, 1620 – Paszkowski M. Posiłek Bellony Słowińskiej na odpor nieprzyjaciółom Krzyża Ś. Na Seym Warbawski teraznieyby w Roku 1620 wydany. Kraków. 1620. 8 s.
- Strzelecki, 1921 – Strzelecki A. Sejm z r. 1605. Kraków, 1921. 202 s.

References:

Kagan, 1957 – Kagan M. Legendarnaja perepiska Ivana IV s tureckim sultanom kak literaturnyj pamjatnik piervoj chetverti XVII v. [Apostrophic correspondence between Ivan IV and Turkish sultan as piece of literature of the first quarter of the XVIIth c.] // Materials of the Old Russ literature department, Vol. 13. Moscow, 1957. P. 247-272. [in Russian].

Pylypenko, 2014. – Pylypenko V. Pered lytsem voroga. Polska antyturska literatura seredyny XVI – seredyny XVII st. [In front of enemy. Polish antitürkish literature of the middle XVI – middle XVII c.]. Kyiv, 2014. 232 p. [in Ukrainian].

Chlebowski, 1608 – Chlebowski W. Trąba pobudki ziemie perskię do wszystkich narodów Chrześciańskich, przeciwko Machometanow [Trumpet wake up the lands of Persiae to all the Christians nations, against the Moshemans]. Kraków, 1608. 12 s. [in Polish].

Copia lista krola – Copia lista krola Perskiego do krola Polskiego 1606. [Copy of letter of the Persian king to the king of Poland 1606]: Biblioteka Raczyńskich, ą 34. – k.125-125v. [in Polish].

Czaradzki, 1621 – Czaradzki G. Pobudka na wojnę Turecką Rycerskim ludziom Polskim ku pocieâe, z listy Tureckimi y Constitucyami tegorocznymi o rządzie Woïennym przydaninymi. Poznań. 1621. 16 s. [in Polish].

Kołodziejczyk, 2009 – Kołodziejczyk D. Obraz sułtana tureckiego [An image of a Turkish sultan] // Staropolski ogląd świata: Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją, Tom 1. Toruń. 2009. S. 7-15. [in Polish].

Kołodziejczyk, 2012 – Kołodziejczyk D. Rzekome listy sułtańskie do stanów Rzeczypospolitej [Alleged Sultan Letters to the States of the Commonwealth] // Fałszerstwa i manipulacje w przeszłości i wobec przeszłości. Warszawa. 2012. S. 89-96. [in Polish].

Kuran, 2012 – Kuran M. Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku [Marcin Paszkowski – occasional and moralist poet from the first half of the 17th century]. Łódź. 2012. 663 s. [in Polish].

Paszkowski, 1620 – Paszkowski M. Posilek Bellony Słowińskiej na odpór nieprzyjaciolom Krzyża Ś. Na Sejm Warßawski teraznieyßy w Roku 1620 wydany [Meal of Bellona Słowińska on immunity to non-sprouts of the Holy Cross]. Kraków. 1620. 8 s. [in Polish].

Strzelecki, 1921 – Strzelecki A. Sejm z r. 1605 [Sejm of 1605]. Kraków, 1921. 202 s. [in Polish].

Отримано 11.11.2017

UDC 94:314(477.7)

YULIYAR.MOSKALOVA

National Vasil Stus University, PhD Student (Ukraine)

**CHILDREN'S CARE INSTITUTION IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE
COVERAGE OF PERIODICALS (XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)**

Abstract: *The article contains periodicals on the storage of source material, which highlights the problems of homelessness and neglect of children in the late XIX - early XX century in southern Ukraine. Research and development in this field allows us to enrich knowledge about the activities of public charity institutions during this period, the main groups record documents on the basis of their analysis to fill gaps in the history of child philanthropy. The focus of the researcher was numerous reports about societies. The periodical contains information mainly of a statistical nature and, on the whole, shows the internal atmosphere of the child care homes. Numerous stories of everyday life, rules, instructions illustrate the actions of local authorities in the sphere of custody of homeless and homeless children. An important role is played by the payment and participation in private guardians for children. This philanthropy resisted the growth of homelessness, raising the level of education and culture of the local population.*

The work draws the attention of the researcher to the number of different charitable institutions, the internal functioning of these institutions, the financing issues, the main occupation of prisoners. The author stated that the press is a large group of sources of the history of child homelessness in the region. This fact, on the one hand, is positive, as it provides broad information and negative, because some data are contradictory. The analysis of periodicals is not only a valuable historical source in the light of the content of homeless children in the south of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries, but also an interesting example of how philanthropy acquires its expansion into the non-state sphere.

Considerable range of diverse materials periodicals requires careful source analysis, primarily from the point of view of completeness of coverage and accuracy of data, which are available on their pages, and often were printed with the intentional purpose of demonstrating and providing color to certain facts.

Keywords: *periodicals, trusteeship, charity, orphanages, trustees.*

МОСКАЛЬОВА Ю.Р.

Донецький національний університет імені В.Стуса, аспірантка (Україна)

**ДИТЯЧІ ЗАКЛАДИ ОПІКИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ВИСВІТЛЕННІ
ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)**

Анотація: *У статті проведений джерелознавчий аналіз періодичних видань щодо висвітлення становлення та розвитку дитячих установ на Півдні України у XIX – на початку XX ст. Визначено головні видання стосовно опіки над дітьми в регіоні, їх структуру та інформативний потенціал. Відзначено, що особливістю аналізованої преси, як історичного джерела, є, з одного боку, висвітлення малодосліджених сторінок з даної проблематики, а з другого – достовірність даних, наявність критичного аналізу. Наукові дослідження в цій сфері допомагають збагатити знання про розвиток громадських благодійних установ у цей період, виявити потенціал періодичних видань, завершити картину національної історії доброчинності. Наведений нижче аналіз періодичних видань виступає не тільки як цінне історичне джерело в сфері опіки, але і як цікавий приклад державної політики, урок, який може допомогти уникнути повторення попередніх помилок.*

Ключові слова: *періодика, опіка, благодійність, дитячі притулки, піклувальники.*

МОСКАЛЕВА Ю.Р.

Донецкий национальный университет имени В.Стуса, аспирантка (Украина)

ДЕТСКИЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ОПЕКИ НА ЮГЕ УКРАИНЫ В ОТОБРАЖЕНИИ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

Аннотация: В статье проведен источниковедческий анализ периодических изданий по проблемам детской беспризорности и безнадзорности на Юге Украины в XIX – начале XX вв. Определены основные публикации, касающиеся опеки над детьми в регионе, их структура и информационный потенциал. Отмечается, что особенность прессы, как исторического источника, заключается в том, что материалы позволяют воссоздать ряд неизвестных или плохо изученных страниц с точки зрения данной темы. Научные исследования в этой сфере помогают обогатить знания о развитии общественных благотворительных учреждений в этот период, выявить потенциал периодических изданий, завершить картину национальной истории благотворительности. Приведенный ниже анализ периодических изданий выступает не только как ценный исторический источник в сфере опеки, но и как интересный пример государственной политики, урок в смысле избежания повторения предыдущих ошибок.

Ключевые слова: периодика, опека, благотворительность, детские дома, попечители.

У джерельній базі дослідження дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України провідне місце займають періодичні видання, основними різновидами яких є газети і журнали. Даний вид джерел має комплексний і синтетичний характер. По-перше, періодика містить багато форм інформації (документи, статистичні дані, листи, спогади). По-друге, інформація в різних газетах надходить до читача оперативно, що говорить про відображення найбільш знакових подій. Широка різноплановість подій, їх неоднозначне висвітлення формують джерельну цінність даного комплексу джерел.

Вивченню проблем дитячої безпритульності, де безпосередньо висвітлюється діяльність безпритульних дітей, присвячені праці О. Друганової (Друганова, 2008), Н. Сейко (Сейко, 2009), Ф. Ступака (Ступак, 2010). Однак, дані розвідки стосуються всієї території України. Окремо розглянуто благодійну діяльність Російської імперії І. Гребцовою та С. Накаєвою (Гребцова, Накаєва, 2007), певні аспекти проблеми діяльності єврейських дитячих закладів Одеси висвітлені в кандидатській дисертації Ю. Гузенка (Гузенко, 2004). Заслужують уваги дослідження А. Савочки, у яких розглянуто історію становлення та розвитку благодійних товариств Ялтинського повіту у XIX ст. (Савочка, 2010). На сучасному етапі цікавими є розвідки О. Кравченко (Кравченко, 2007), А. Гедьо (Гедьо, 2014).

Щодо розкриття інформативного потенціалу періодичних видань даного періоду, то у 2012 р. вийшла друком стаття Н. Гончарової, де зроблено джерельний аналіз періодичного видання “Вестник благотворительности” (Гончарова, 2012). Дослідниця приділила увагу ролі дворянства у справах доброчинності. Але для нас дана робота виявляє цінність саме завдяки своєму джерелознавчому спрямуванню.

З огляду на історіографічний аналіз проблеми, зазначимо, що актуальним залишається джерелознавчий аналіз теми дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України. Періодичні видання краю наприкінці XIX – на початку XX ст. являли собою цінну групу джерел, які фактично були рупором місцевих благодійних установ та організацій, оскільки поширеним було демонструвати та усіляко рекламувати діяльність місцевих філантропів. Необхідним є проаналізувати місцеві видання зазначеного періоду, визначити, якими даними стосовно опіки над дітьми вони послуговуються, розглянути отриману інформацію в контексті загальноісторичних відомостей.

Таким чином, метою даного дослідження є показати умови функціонування дитячих закладів опіки на основі аналізу періодичних видань. Увагу дослідника звернено на найбільш відомі видання краю, що пояснюється рамками наукової статті.

Поява спеціальної періодики щодо питань благодійності датована другою половиною ХІХ ст. До цього часу видань, що цілеспрямовано висвітлювали проблеми знедолених не існувало. Так, до першої половини ХІХ ст. можна віднести “Журнал императорского Человеколюбивого общества” (1817-1825). У ньому знаходимо інформацію, датовану 1819 р., про відкриття у Павлівську училища для глухонімих дітей (1806 р.), яке пізніше було переведено до Петербургу (ЖИЧО, 1819: 1-3).

З 1827 р. за розпорядженням генерал-губернатора М. Воронцова і під його контролем, виходила двічі на тиждень двома мовами (російською та французькою) газета “Одесский Вестник”. Інформація розміщувалася на чотирьох сторінках двома колонками, вирізняючи видання серед інших своєю змістовою різноманітністю. Річна підписка коштувала 25 копійок. Тираж видання у 1828 р. становив 2000 екземплярів (Гребцова, 2002: 57-58).

Програма видання складалася з наступних рубрик: “1) внутренние известия, 2) иностранные известия (до обмеження Миколою І “во избежании влияния европейской революции”), 3) статьи и фельетоны, 4) торговый бюллетень, 5) объявления” (Гребцова, 2002: 60-65).

На сторінках газети зустрічаємо інформацію щодо діяльності Одеського приказу громадського піклування. У 20-ті роки ХІХ ст. під контроль приказу переходить Дівоче училище, яке зорієнтовувало свою діяльність не лише на дітей заможних представників суспільства, а й на вихідців зі звичайних сімей, або навіть сирітських будинків. Навчання дівчат було безкоштовним. Приказ виділяв 8 тис. руб. на розвиток училища щорічно, а кількість учениць досягло 150-190 чол. (Одесский вестник, 1829).

У 1841 р. в журналі з’являється замітка про створення в Одесі притулку для дітей на честь укладання шлюбу між спадкоємцем престолу Олександром Миколайовичем і його нареченою Марією Олександрівною. Фінансування закладу покладалося на плечі місцевого купецтва, а будинок планувалося назвати “Олександрівський” (Одесский вестник, 1841). Однак кількість зібраних купецтвом засобів (4970 руб. асигнаціями) визнали недостатнім для створення притулку, після чого в Одесі була відкрита підписка по збору коштів на його будівництво. У цей період почало свою діяльність Одеське міське піклування дитячих притулків. Головою його був Д. Ахлестишев, а його дружина Пелагея Павлівна Ахлестишева стала першою попечителькою Олександрівського притулку, внівши в справу його створення важливу лепту як власними засобами, так і залученням жертводавців (Одесский вестник, 1848). У 1846 р. в їх розпорядженні на влаштування притулку налічувалося близько 10 000 руб. (Одесский вестник, 1846).

Серед організацій, які проявляли інтерес до Миколаївського жіночого благодійного товариства, “Одесский Вестник” виділяє Миколаївську міську поліцію та Миколаївську міську думу, хоча пожертви з їхньої сторони не були регулярними (Одесский вестник, 1849).

“Рупором правительственной политики на местах” було видання “Губернские ведомости” (з 1837 р.), а з 1838 р. – “Херсонские губернские ведомости” та “Екатеринославские губернские ведомости” (Гребцова, 2002: 83-84). Останнє видання поділялося на офіційне та неофіційне. Офіційне видання, у свою чергу, поділялося на загальне (укази, маніфести) та місцеве (губернське правління, розпорядження, циркуляри, об’яви). У неофіційному виданні містилася інформація про врожаї, ціни, промисли, торгівлю. У 1858 р. тираж “Херсонских губернских ведомостей” становив 743 екземпляри (133 приватних підписчика), а у 1864 р. – “Екатеринославские губернские ведомости” нараховували 61 передплатника (Гребцова, 2002: 83-84).

“Херсонские губернские ведомости” – офіційна російськомовна газета, яка першою виходила в Херсоні у 1838-1919 рр. Спочатку видання виходило щотижня, наприкінці

існування – 3 рази на тиждень. Газета складалася з офіційного та неофіційного відділів. У першому публікувалися розпорядження та накази місцевої влади, у другому – історія, соціально-економічне життя міста, статистика, географія.

На сторінках видання знаходимо інформацію стосовно тих установ та організацій, які вносили кошти до Миколаївського жіночого благодійного товариства. Аналізуючи ряд видань, можна простежити часову активність окремих пожертвувачів. Наприклад, Миколаївська реміснична управа регулярно виділяла товариству кошти. Внески управи були незначними, в середньому – 30 руб. (ХГВ, 1850). Товариство отримувало допомогу не лише за рахунок фінансових впливань піклувальників. Так, в родині почесного громадянина міста Бухтєєва щонеділі влаштовували обіди для бідних (ХГВ, 1850).

Важливо відзначити, що в період воєнних років товариство витрачало значно більше коштів на допомогу нужденним родинам. Більшу частину капіталу складали не приватні пожертви, а влаштовані концерти, лотереї, вистави. Вже з 40-х років ХІХ ст., завдяки накопиченню коштів, можна говорити про стабільне зростання каси товариства (ХГВ, 1858). На сторінках травневого видання 1855 р. міститься інформація про кількість вихованок Миколаївського дитячого притулку в місті Херсоні, яке було відкрито у 1851 р. і поступово перепрофілювалося у притулок для дівчат. У даному номері відзначена кількість вихованок – 45 (ХГВ, 1855).

На півдні Російської імперії процес становлення притулків виявився розтягнутим у часі, що відображало ступінь соціально-економічного та культурного розвитку краю. Цінним джерелом для висвітлення справ доброчинності на території Катеринославської губернії виступає видання “Екатеринославские губернские ведомости” (1838-1865). Саме на сторінках цього журналу показано еволюцію благодійних установ краю.

Журнал складався з офіційної та неофіційної частин. Офіційна частина була представлена двома відділами: 1) розпорядження уряду, об’яви та повідомлення; 2) об’яви, повідомлення та виклики. Неофіційна частина була ширшою: селянське питання, звіти товариств, про виїзди за кордон. Кожна з частин мала декілька постійних рубрик.

Першим на південних територіях виник дитячий притулок у місті Катеринослав. Він був заснований 14 грудня 1841 р. (ЕГВ, 1842). Спочатку в ньому на правах вихованців розміщувалося 27 дітей, а 1845 р. в ньому перебували вже 40 дітей (ЕГВ, 1846). Кошти на його утримання були незначні і до початку тяжкого 1848 р. склали всього 464 руб. 14 коп. Тим часом, кращим представникам купецтва Катеринослава аж ніяк не були чужі філантропічні устремління: І. Колесников в 1842 р. заповів притулку 1000 руб., А. Белявський, почесний старшина притулку, передав притулку будинок і перебудував його за свої гроші (більше 1187 руб.) (ЕГВ, 1850).

На сторінках видання зафіксовано діяльність Училища Військового відомства, до якого приймали не лише дітей зі знатних родин. Крім того, “дети дворян и обер-офицеров по бедности родителей, отправляли в училища на счет принадлежащих дворянству сумм той губернии, где проживают” (ЕГВ, 1858).

Увагу дослідника привертають місцеві церковні видання, що найчастіше іменувалися “епархиальные ведомости”. “Херсонские епархиальные ведомости” видавалися з 60-х років ХІХ ст. двічі на місяць. Журнал являв собою офіційне видання єпархії, а програма затверджувалася Синодом. Офіційна частина видання містила розпорядження вищих духовних органів, неофіційна – роботи духівників, теми для проповідей, заклики до благодійності, історико-статистичні описи єпархій, поради священників.

Саме неофіційний відділ видання повідомляв про відкриття притулків для дітей священнослужителів. Так, в Херсонській губернії в 60-х роках ХІХ ст. було відкрито притулок для священнослужителів, вдів, безпритульних дівчат духовного звання (рідко до нього приймали й хлопців). Видання повідомляло, що на будівництво притулку

місцевий протоієрей М.С. Перепелицин пожертвував усе своє майно (ХЕВ, 1875а). Надалі ж притулок переходив під опіку Єпархіальному опікунству над бідними духовного звання. Журнал зі звіту навчально-виховної частини притулку за 1874 р. подавав інформацію про надання дівчатам двокласної освіти, а в разі закінчення 1-го класу з найкращими відмітками, вихованки продовжували навчання в Одеському Архангело-Михайлівському училищі (ХЕВ, 1875а). До 1-го класу ходили дівчата віком від 6 до 9 років, вивчали рахування, читання, вчилися писати, вивчали молитви, символи віри, спів (ХЕВ, 1875b). Вже другий клас зближував з господарськими справами, ремеслами, діти знайомилися з історією, географією, граматиною, арифметикою (ХЕВ, 1875b).

Періодичні видання на своїх шпальтах розміщували закони та документи місцевих органів влади. Так, у виданні “Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям” знаходимо численні данні з опублікованих звітів благочинних товариств. Наприклад, 8 жовтня 1878 р. “Одеське товариство для догляду немовлят та їх матерів” відкрило нове своє приміщення на 40 кімнат, що суттєво покращило його роботу (Прибавления, 1878: 628-635). У подальші роки об’єднання продовжувало свою діяльність. За 14 років (1864-1878) до товариства було прийнято 910 немовлят (Прибавления, 1878: 633). Особливу увагу привертає велика кількість померлих дітей – у 14-річний період вона досягла 69%. Але навіть ця цифра була значно нижчою, ніж в інших подібних закладах Росії і Європи. Так, смертність дітей у Паризькому виховному будинку складала в той же період 87-90% (Прибавления, 1878: 634). Таке порівняння в опублікованому періодичному виданні зовсім не збігається зі звітними показниками державних установ та організацій.

В період з 1869 до 1872 р. в Одесі видавалася щоденна газета для широкого вжитку “Новороссийские Ведомости”. Видання зачіпало питання політичного, соціального, економічного та культурного планів. Структура газети складалася з наступних рубрик: “телеграммы”, “Одесса”, “городской дневник”, “Россия” (новости по городам), “действия правительства”, “иностранные известия”, “одесская биржа”, “объявления”.

Відомості стосовно безпритульних та бездоглядних дітей найчастіше містилися в рубриках “Одесса”, “городской дневник” та “Россия”. В газеті повідомлялися рішення суду у справах опіки та піклування, а саме: “об определении прав наследства детей... к имуществу, оставшемуся после смерти мужа...”, “о неправильности действий опекунов над имуществом умершей жены...”, “о капитале, вложенном в банк умершим коллежским секретарем Зайончевским... на сумму 473 руб. и подлежащему к выдаче жене умершего” (НВ, 1869, №10, 12 октября).

Розповсюдженням явищем для Одеси другої половини XIX ст. було кидати немовлят напризволяще. Так, в рубриці “Городской дневник” 30 жовтня 1869 р. містилася замітка про покинуте немовля “...принадлежащий повидимому богатым родителям, судя по его кружевным пеленкам и батистовым рубашенкам. При ребенке была записка, в коей извещалось, что “плод любви несчастной” имеет два месяца от роду, и что он мужескаго пола” (НВ, 1869, №24, 30 октября).

Видання друкувало різні статті відносно критики даного явища. Цікавою є стаття відносно розкриття причин подібної поведінки з боку матерів: “Медицинское исследование и наблюдение утверждает, что молодые незамужние женщины, обвиняемые в убийстве своих новорожденных детей, совершали преступление под влиянием нравственной борьбы, доходящей до крайних пределов в следствии физиологических процессов родов, что вдвойне увеличивает невменяемость их поступков” (НВ, 1869, №17, 22 октября).

З газети дізнаємося й про лютуючі наприкінці 1869 р. епідемії, від яких страждали та помирали діти. Причинами швидкої смерті дітей в передмістях Одеси “от кори и

оспы” стало те, “что матери не обращаются за пособием к докторам, а по прежнему пользуются услугами бабок, которые заботятся не об излечении заболевшего, а о получении пятиалтынного за свои труды” (НВ, 1869, №48, 28 ноября).

Рубрика “Одесса” найчастіше дарувала читачам детальну інформацію стосовно життя сирітських будинків регіону. На жаль, фінансове становище більшості притулків залишали чекати кращого. Утримання дітей обходилося досить дорого, а по суті, не приносило майже ніякої користі, тому що “прокормив их до 12-летнего возраста, земство, на основании закона, выпускает их без всяких средств к существованию, словом, на произвол судьбы – жить или умереть в бродяжестве” (НВ, 1869, №55, 6 декабря). Завдяки публікуванню проблеми, до дитячих установ надходили приватні пожертви, які дозволяли вводити вихованцям стипендії та переводити їх після досягнення певного віку до ремісничих училищ.

Рідше за все інформація стосовно опіки та піклування в регіоні містилася в рубриці “объявления”. Проте, траплялися наступні: “концерты общества любителей 30 октября и 16 ноября, в пользу сирот женского пола” (НВ, 1869, №43, 22 ноября).

Своєрідною є історія благодійної діяльності в місті Миколаєві, яка неодноразово оприлюднювалася на сторінках періодичних видань. “Николаевский вестник” – суспільно-політична та літературна газета, яка виходила в Миколаєві з 1865 до 1885 р. спочатку 1-2 рази на тиждень, а у 80-х роках XIX ст. – щоденно. У 1885 р. при останньому редакторі Юрковському газету переформатовано у “Листок объявлений”, а далі – перейменовано в “Южанин”. “Николаевский вестник” виступає періодичним джерелом, з якого дізнаємося про фінансову стабільність Миколаївського жіночого благодійного товариства у другій половині XIX ст. У 1863 р. товариство організувало “Дом призрения престарелых и детей”, приміщення для якого було виділено почесним громадянином Ф.І. Соболевим. У січневому випуску видання за 1865 р. зазначалося, що видатки за початкове утримання опікуваних склали більше 2 тис. руб. (Николаевский вестник, 1865а). Будинок призріння надавав також початкову освіту. Діти, які не були вихованцями будинку, могли також навчатися в даній школі за окрему платню. У вільний час вихованці читали молитви, привчалися до ремісничої справи.

Але це не стало перепорою на шляху допомоги дівчатам із бідних родин. У віці 7 років таких дівчат брали під опіку, сприяючи отриманню початкової освіти, переважно в приватному пансіоні. Приблизно в 12-річному віці товариство відправляло їх на подальше навчання. У випуску за лютий 1865 р. повідомлялося, що в 60-ті роки XIX ст. товариство мало можливість сплатити за навчання однієї з пансіонерок у Санкт-Петербурзі (Николаевский вестник, 1865b).

Проте, видання публікувало не лише позитивні сторони товариства. Аналізуючи видання за 1867 р., можна зробити висновок, що число померлих вихованців дитячих закладів опіки наближувалося до числа взятих у нові родини. Так, у нові родини за вказаний рік потрапило 13 хлопців та 11 дівчат, натомість померло 9 хлопців та 5 дівчат (Николаевский вестник, 1867).

З 1875 р. у Миколаєві стала збільшуватись кількість людей, які стікались сюди з різних міст у пошуках роботи. Поміж них траплялися особи найбільш збіднілого прошарку, які не мали навіть де переночувати. Занепокоївшись таким станом речей, військовий губернатор Миколаєва М.А. Аркас 17 січня 1875 р. запропонував поліцмейстеру, капітанові 1-го рангу Стройнікову, відшукати кошти на відкриття в місті нічліжного будинку. В тому ж році він був відкритий, а його утримання покладалось на “Товариство нічліжних будинків”. Ця подія висвітлена в періодичному виданні “Южанин”, з чого видно, що миколаївське “Товариство нічліжних будинків” було створене ще в 1875 р., а його статут був затверджений лише 30 грудня 1885 р. Для досягнення своєї мети та

завдань Товариство мало право відкривати будинки праці різних типів, трудові пункти з майстернями або роздачею робіт і замовлень. Одним із напрямків роботи товариства було влаштування дитячих притулків праці, навчальних майстерень (Южанин, 1893). Міська управа поступилася Товариству ділянкою землі, де і був влаштований притулок. У 1901 р. в ньому знаходилось 23 хлопчики віком від 7 до 17 років. Дітей навчали Закону Божому, грамоті, правилам рахування, кресленню, малюванню. Також їх привчали до сільгоспробіт, землеробства, садівництва, городництва. Працівники притулку прагнули наставити дітей на правильний життєвий шлях, виховати у них відповідальність. З цією метою їх відсилали в місто з різними дорученнями, в тому числі й грошовими. Коли ж гуманні методи не спрацьовували, порушників залишали в окремих приміщеннях без обіду на 1-2 години і це давало певні результати (Южанин, 1901). Таким чином, Товариство рятувало безпритульних дітей від “морального розтління” і, висвітлюючи головні аспекти своєї діяльності на сторінках “Южанина”, залучало до благодійної діяльності широкі верстви населення.

Журнал “Детская помощь” (1885-1894 рр.), який виходив у Москві, виступав рупором дитячої благодійності в дусі православного обов’язку. Не зважаючи на нетривалий період тиражування, видання висвітлювало актуальні проблеми питань опіки та піклування над дітьми, в першу чергу центральних регіонів. Видання яскраво підкреслювало розповсюдженість явища дитячої доброчинності, його типовість для імперії.

Серед наведених вище журналів чинне місце посідає “Вестник благотворительности”, який виходив щомісяця з 1897 до 1902 р. під редакцією Є.С. Шумигорського. Журнал мав відомчу приналежність – видавався Центральним Управлінням дитячих притулків Відомства установ імператриці Марії. Журнал складався з наступних відділів: 1) офіційний відділ; 2) спеціальний відділ; 3) літературний відділ; 4) замітки та повідомлення; 5) хроніка та деяких рубрик. Видання містило в своєму арсеналі згадку про початок роботи виховного будинку в Москві, який розпочав свою роботу з дня народження імператриці – 21 квітня 1764 р. (ВБ, 1902, №2).

“Офіційний відділ” журналу містив інформацію щодо державних розпоряджень у сфері благодійності (постанови уряду, законодавчі проекти), а також повідомляв про опікунську діяльність дворян на Півдні України, призначення їх на посади, запровадження стипендій та ін. Як приклад, у 1897 р. колезький радник Ганзен був призначений помічником попечительки Одеського дитячого притулку імені государині-імператриці Марії Федорівни, а рік потому – почесним членом Одеського міського опікунства дитячих притулків (ВБ, 1898, №7).

Подібна інформація містилася й у відділі “Хроніка”. Наприклад, в одному з номерів “Вестника” в даній рубриці містилася інформація про передачу “Товариству опіки про дітей” в місті Катеринославі будинку в с. Паньківка та пожертвування в розмірі 10 тис. руб. (ВБ, 1897, №3). Окрім того, повідомлялося про запровадження стипендій при навчальних та благодійних закладах. Кошти на виділення стипендії передавали дворяни-попечителі. Так, пожертвування дворянина П.Ф. Родоканакі сприяло започаткуванню з березня 1898 р. в Одеському дитячому притулку імені государині-імператриці Марії Федорівни стипендії від імені її величності (ВБ, 1898, №10).

Також в журналі представлені розділи “Специальный отдел”, “Заметки и сообщения”, “Хроника”. Зокрема, розділ “Специальный отдел” вміщує аналіз внутрішнього устрою дитячих будинків, розпорядку (ВБ, 1899, №4). В рубриці “Хроника” повідомляється про численні пожертвування з боку благодійників у вигляді нерухомості, грошових виплат (ВБ, 1897, №10). Розділ “Замітки та повідомлення” представлений різного роду інформацією про допоміжні для дитячих притулків установи. Наприклад,

№1 за 1901 р. вміщує огляд стану Одеської санаторної колонії для туберкульозних учнів єврейського училища (ВБ, 1901, №1).

Решта рубрик містили описи дитячих установ, статистичні дані щодо пожертвувань на їх користь, відомості про призначення почесних членів. Відрізнялася змістовим наповненням лише рубрика “Літературний огляд”, де містилися рецензії та статті на нові літературні видання. На думку дослідниці Н. Гончарової, таке навантаження рубрик дозволяє відносити журнал до тих, що описують “історію дворянської благодійності на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст.” (Гончарова, 2012: 146).

Намагаючись сприяти зменшенню рівня дитячої смертності, редакція журналу пропонувала повернутися до практики, запропонованої Катериною II, коли дітей до п’ятирічного віку віддавали на виховання приватним особам (Соколовский, 1902).

Журнал ставив собі за мету “покінчити з диким, стихійним убоголюбством, зробити свій внесок в упорядкування допомоги дійсно нужденним, а також узагальнити та поширити передовий досвід опіки серед товариств та установ сфери опіки” (ВБ, 1897, №1).

Журнал “Трудовая помощь” виходив у Санкт-Петербурзі протягом 1897-1918 рр. під назвою “Журнал, издаваемый Попечительством о домах трудолюбия и работных домах”. Мета журналу полягала у висвітленні відомостей для установ трудової допомоги, публікаціях статей стосовно питань опіки, ознайомленні населення з розвитком трудової допомоги за кордоном і демонстрації життя вітчизняних благодійних установ. Докладно розглядалися установи піклування: будинки працелюбства, тимчасові притулки, дитячі будинки, навчальні майстерні, народні будинки та бібліотеки. Проте, детальний огляд даного видання є темою висвітлення іншого дослідження.

Початок Першої світової війни згубно вплинув на фінансові справи усіх доброчинних установ півдня Російської імперії. Протягом 1914-1916 рр. капітали притулків значно зменшились, скоротилась кількість пожертв та доходів. Відкривалися ясла для дітей, батьки яких були призвані на війну або померли. Органи місцевого самоврядування на той час не мали змоги надати благодійним закладам жодної фінансової підтримки.

Підсумовуючи, варто наголосити, що особливістю аналізованої преси як історичного джерела, є те, що її матеріали дозволяють відтворити ряд невідомих чи малодосліджених сторінок з проблематики заданої теми. У той же час відзначається, що значний комплекс різнопланових матеріалів періодики вимагає ретельного джерелознавчого аналізу, перш за все з точки зору повноти висвітлення подій та достовірності даних, які вміщувалися на їх шпальтах.

Література:

- ВБ – Вестник благотворительности.
Гедё, 2014 – Гедё А.В. Этнонациональные параметры системы опеки над детьми-сиротами и детьми, оставшимися без попечения родителей на юге Украины (XIX – начало XX в.) // Культура и образование. Февраль 2014. № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/02/1332>.
Гончарова, 2012 – Гончарова Н.О. Благодійна діяльність дворянства Південної України на сторінках “Вестника благотворительности” // Інтелігенція і влада. 2012. Вип.26: Історія. С.141-147.
Гребцова, 2002 – Гребцова И.С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (Вторая треть XIX в.). Одесса: Астропринт. 2002. 408с.
Гребцова, 2007 – Гребцова И.С. Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина XIX ст.) / И.С. Гребцова, С.А. Накаева. Одесса: Астропринт. 2007. 280 с., 4 л. ил.
Гузенко, 2004 – Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність благодійних об’єднань на півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст.: на матеріалах Херсонської губернії: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. – К. 2004. 241 с.
Друганова, 2008 – Друганова О.М. Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець XVIII – початок XX століття): дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: 13.00.01. Харків. 2008. 579 с.
ЕГВ, 1842 – Екатеринославские губернские ведомости. 1842. 21 марта.

- ЕГВ, 1846 – Екатеринославские губернские ведомости. 1846. 17 августа.
 ЕГВ, 1850 – Екатеринославские губернские ведомости. 1850. 28 января.
 ЕГВ, 1858 – Екатеринославские губернские ведомости. 1858. 15 ноября.
 ЖИЧО, 1819 – Журнал императорского Человеколюбивого общества. 1819. №4.
 Кравченко, 2007 – Кравченко О.В. Добровольные товарищества опеки детей в Одессе (другая половина XIX – начало XX столетия) // Скарбниця української культури: Зб. наук. пр. Чернівці. 2007. Вип. 8. С. 119-123.
 Николаевский вестник, 1865a – Николаевский вестник. 1865. 14 января.
 Николаевский вестник, 1865b – Николаевский вестник. 1865. 22 февраля.
 Николаевский вестник, 1867 – Николаевский вестник. 1867. 15 марта.
 НВ – Новороссийские ведомости.
 Одесский вестник, 1829 – Одесский вестник. 1829. 17 марта.
 Одесский вестник, 1841 – Одесский вестник. 1841. 7 мая.
 Одесский вестник, 1846 – Одесский вестник. 1846. 16 февраля.
 Одесский вестник, 1848 – Одесский вестник. 1848. 17 марта.
 Одесский вестник, 1849 – Одесский вестник. 1849. 12 марта.
 Прибавления, 1878 – Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. 1878. № 20. 15 октября. 669 с.
 Савочка, 2010 – Савочка А.Н. Становление и развитие общественных благотворительных организаций в Ялтинском уезде (вторая половина XIX – начало XX века) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. 2010. Т.23 (62), №1. С.155-167. (Сер.: “Исторические науки”).
 Сейко, 2009 – Сейко Н.А. Добровольность в сфере опеки в Украине (XIX – начало XX столетия): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: 13.00.05. Луганськ. 2009. 44 с.
 Соколовский, 1902 – Соколовский М.Н. Екатерина Великая, как благотворительница // Вестник благотворительности. СПб. 1902. № 2.
 Ступак, 2010 – Ступак Ф.Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький. 2010. 40 с.
 ХГВ, 1850 – Херсонские губернские ведомости. 1850. 2 февраля.
 ХГВ, 1855 – Херсонские губернские ведомости. 1855. 26 мая.
 ХГВ, 1858 – Херсонские губернские ведомости. 1858. 13 февраля.
 ХЕВ, 1875a – Херсонские епархиальные ведомости. 1875. № 4.
 ХЕВ, 1875b – Херсонские епархиальные ведомости. 1875. № 7.
 Южанин, 1893 – Южанин. 1893. 19 декабря.
 Южанин, 1901 – Южанин. 1901. 8 февраля.

References:

- VB – Vestnik blagotvoritel'nosti. [in Russian].
 Gedjo, 2014 – Gedjo A.V. Jetnonacional'nye parametry sistemy opeki nad det'mi-sirotnami i det'mi, ostavshimisja bez popechenija roditel' na jube Ukrainy (XIX – nachalo XX v.) [Ethnonational parameters of system of guardianship over orphan children and children without parental support in the south of Ukraine (XIX – the beginning of the 20th century)] // Kul'tura i obrazovanie. Fevral' 2014. № 2 [Elektronnyj resurs]. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/02/1332> [in Russian].
 Honcharova, 2012 – Honcharova N.O. Blahodiina diialnist dvorianstva Pivdennoi Ukrainy na storinkakh “Vestnyka blahotvorytel'nosti” [Charitable activities of the nobility of the South of Ukraine on the pages of “Bulletin of charity”] // Intelihentsiia i vlada. 2012. Vyp.26: Istoriia. S.141-147 [in Ukrainian].
 Grebcova, 2002 – Grebcova I.S. Periodicheskaia pečat' v obshchestvennom razvitii Juzhnogo stepnogo regiona Rossijskoj imperii (Vtoraja tret' XIX v.) [Periodicals in social development of the Southern steppe region of the Russian Empire (The second third of XIX of century)]. Odessa: Astroprint. 2002. 408s. [in Russian].
 Grebcova, 2007 – Grebcova I.S. Očerki razvitija ženskogo blagotvoritel'nogo dvizhenija na jube Rossijskoj imperii (pervaja polovina XIX st.) [Sketches of development of the women's charitable movement in the south of the Russian Empire (the first half of XIX of the Art.)] / I.S. Grebcova, S.A. Nakaeva. Odessa: Astroprint. 2007. 280 s., 4 l. il. [in Russian].
 Huzenko, 2004 – Huzenko Yu.I. Stanovlennia i diialnist blahodiinykh obiednan na pivdni Ukrainy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: na materialakh Khersonskoi hubernii [Establishment and activities of charitable associations in the South of Ukraine in the second half of XIX – beginning of XX centuries: on materials of Kherson province]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: 07.00.01. K. 2004. 241 s. [in Ukrainian].
 Druhanova, 2008 – Druhanova O.M. Rozvytok pryvatnoi initsiatyvy v osviti Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX stolittia) [The development of private initiative in education of Ukraine (end of XVIII – beginning of XX century)]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ped. nauk: 13.00.01. Kharkiv. 2008. 579 s. [in Ukrainian].
 ЕГВ, 1842 – Екатеринославские губернские ведомости. 1842. 21 марта [in Russian].
 ЕГВ, 1846 – Екатеринославские губернские ведомости. 1846. 17 августа [in Russian].
 ЕГВ, 1850 – Екатеринославские губернские ведомости. 1850. 28 января [in Russian].
 ЕГВ, 1858 – Екатеринославские губернские ведомости. 1858. 15 ноября [in Russian].
 ЖИЧО, 1819 – Журнал императорского Человеколюбивого общества. 1819. №4 [in Russian].

- Kravchenko, 2007 – Kravchenko O.V. Dobrochynni tovarystva opiky ditei v Odesi (druga polovyna XIX – pochatok XX stolit) [Charities child custody in Odessa (second half of XIX – beginning of XX centuries)] // Skarbnytsia ukrainskoi kultury: Zb. nauk. pr. Chernihiv. 2007. Vyp. 8. S. 119-123 [in Ukrainian].
- Nikolaevskij vestnik, 1865a – Nikolaevskij vestnik. 1865. 14 janvarja [in Russian].
- Nikolaevskij vestnik, 1865b – Nikolaevskij vestnik. 1865. 22 fevralja [in Russian].
- Nikolaevskij vestnik, 1867 – Nikolaevskij vestnik. 1867. 15 marta [in Russian].
- NV – Novorossijskija vedomosti. [in Russian].
- Odesskij vestnik, 1829 – Odesskij vestnik. 1829. 17 marta [in Russian].
- Odesskij vestnik, 1841 – Odesskij vestnik. 1841. 7 maja [in Russian].
- Odesskij vestnik, 1846 – Odesskij vestnik. 1846. 16 fevralja [in Russian].
- Odesskij vestnik, 1848 – Odesskij vestnik. 1848. 17 marta [in Russian].
- Odesskij vestnik, 1849 – Odesskij vestnik. 1849. 12 marta [in Russian].
- Pribavlenija, 1878 – Pribavlenija k Hersonskim eparhial'nyh vedomostjam. 1878. № 20. 15 oktjabrja. 669 s. [in Russian].
- Savochka, 2010 – Savochka A.N. Stanovlenie i razvitie obshhestvennyh blagotvoritel'nyh organizacij v Jaltinskom uезде (vtoraja polovina XIX – nachalo XX veka) [Formation and development of the public charitable organizations in the Yalta County (the second half of XIX – the beginning of the XX century)] // Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. 2010. T.23 (62), №1. S.155-167. (Ser.: "Istoricheskie nauki") [in Russian].
- Seiko, 2009 – Seiko N.A. Dobrochynnist u sferi osvity Ukrainy (XIX – pochatok XX stolittia) [A charity in the field of education (the XIX – beginning of XX century)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ped. nauk: 13.00.05. Luhansk. 2009. 44 s. [in Ukrainian].
- Sokolovskij, 1902 – Sokolovskij M.N. Ekaterina Velikaja, kak blagotvoritel'nica [Catherine the Great as philanthropist] // Vestnik blagotvoritel'nosti. SPb. 1902. № 2 [in Russian].
- Stupak, 2010 – Stupak F.Ia. Blahodiinist ta suspilna opika v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.) [Charity and public care in Ukraine (end of XVIII – beginning of XX centuries)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ist. nauk: 07.00.01. Pereiaslav-Khmelnytskyi. 2010. 40 s. [in Ukrainian].
- HGV, 1850 – Hersonskie gubernskie vedomosti. 1850. 2 fevralja [in Russian].
- HGV, 1855 – Hersonskie gubernskie vedomosti. 1855. 26 maja [in Russian].
- HGV, 1858 – Hersonskie gubernskie vedomosti. 1858. 13 fevralja [in Russian].
- HEV, 1875a – Hersonskie eparhial'nye vedomosti. 1875. № 4 [in Russian].
- HEV, 1875b – Hersonskie eparhial'nye vedomosti. 1875. № 7 [in Russian].
- Juzhanin, 1893 – Juzhanin. 1893. 19 dekabrja [in Russian].
- Juzhanin, 1901 – Juzhanin. 1901. 8 fevralja [in Russian].

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

UDC 93:331.105.44 "19"

ІГОР Р. БЕРЕСТUkrainian Academy of Printing
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)**ACTIVITY AND REORGANIZATION OF LVIV PROFESSIONAL UNITS
"DEVELOPMENT OF MUTUAL AID TO MEMBERS OF PRINTING CASE" AND
"SUCCESSFUL COMPANY" IN THE MIDDLE OF THE XIX CENTURY**

Annotation. *The article attempts to analyze the situation in the union of Lviv printers, which led to reorganization and integration into a new professional organization. The Society of Mutual Aid to the Members of the Printing Industry has its origins since 1817, as for the mutual aid of printers. And on November 21, 1869, at the general meeting of the Association of Mutual Aid of Printers in Lviv as a separate structure the "SUCCESSFUL COMPANY" was created. This newly established organization had some state financial assistance, and therefore in 1871 the question of merging the two trade union structures into a single printing association was ripe. This issue was discussed at joint meetings up to 1875. Analyzing the activities of the Composition of Lviv typists, we can assert about its successful development since the early 70's of the nineteenth century. On July 7, 1872, in the presence of the vice-president of Lviv, the state notary and about 60 present guests and trade union figures, solemnly announced and recorded the founding of the first trade union printing house in Lviv. This magnificent event was greeted by many professional organizations of the empire and abroad. A significant problem of the professional union of printers was the lack of basic medical support at the enterprises, besides widespread occupational diseases, occupational injuries became one of the important issues that needed to be resolved, and thus were violated at the meetings. With the doctor on behalf of the company, the chairman of the board should conclude an agreement on the amount of payment, duration and working conditions. It was planned to organize and conduct a scheduled random free medical examination of all members of the society of printing enterprises in Lviv, as well as urgent visits to the doctor to the challenges in various contingencies. The parallel existence of two professional printing companies in Lviv markedly sprayed out strengths, resources and potential opportunities. Therefore, on April 9, 1875, a joint meeting of the management of both societies took place at which it was decided to unite into one professional organization, to finalize and unify the new statute, which should be established by the statutory commission. The new structure was named "Postup". We also emphasized the importance of the trade union organizations in protecting the economic interests of the workers of the region, the peculiarities of the development of professional movement in the conditions of the polyethnic society of Galicia in the middle of the XIX century.*

Keywords: *trade union, mutual aid, workers, society, printers.*

БЕРЕСТ І.Р.Українська академія друкарства,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)**ДІЯЛЬНІСТЬ ТА РЕОРГАНІЗАЦІЯ ЛЬВІВСЬКИХ ПРОФСПІЛОК
"СТОВАРИШУВАННЯ ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ ЧЛЕНІВ ДРУКАРСЬКОЇ
СПРАВИ" ТА "ТОВАРИСТВА ПОСТУПОВОГО" В СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Анотація. *В статті зроблено спробу проаналізувати ситуацію в середовищі профспілок львівських друкарів, що призвела до реорганізації та об'єднання у нову професійну організацію. Акцентовано значну увагу на важливому значенні*

профспілкових організацій в системі захисту економічних інтересів робітників краю, особливостях розвитку професійного руху в умовах поліетнічного суспільства Галичини в середині XIX століття.

Ключові слова: профспілка, взаємна допомога, робітники, товариство, друкарі.

БЕРЕСТИ.Р.

Украинская академия печати,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И РЕОРГАНИЗАЦИЯ ЛЬВОВСКИХ ПРОФСОЮЗОВ “СТОВАРИЩЕСТВОВАНИЯ ВЗАИМНОЙ ПОМОЩИ ЧЛЕНОВ ПЕЧАТНОГО ДЕЛА” И “ОБЩЕСТВА ПОСТЕПЕННОГО” В СЕРЕДИНЕ XIX ВЕКА

Аннотация. В статье сделана попытка проанализировать ситуацию в среде профсоюзов львовских печатников, которая привела к реорганизации и объединению в новую профессиональную организацию. Акцентировано значительное внимание на важном значении профсоюзных организаций в системе защиты экономических интересов рабочих края, особенностях развития профессионального движения в условиях полиэтничного общества Галичины в середине XIX века.

Ключевые слова: профсоюз, взаимная помощь, рабочие, общество, печатники.

Революційні події та соціальні потрясіння й виступи, які розпочалися 1848 р. на теренах Австрійської імперії, владі вдалося заспокоїти та подолати аж у 1867 р. шляхом поступового впровадження у життя низки соціально-економічних, політичних, культурно-освітніх та інших демократичних перетворень. Певні інноваційні демократичні засади отримали юридично-правовий статус щодо організації й діяльності громадських товариств, що відкривало більші можливості нових об'єднань (Kieszczycki, 1972: 22-23).

Реорганізаційні перепити львівського “Стоварищування взаємної допомоги членів друкарської справи” розпочалися з проблем розташування свого офісу. Справа в тому, що дирекція львівського громадського культурно-освітнього закладу Оссолінеум, в якому спілка орендувала приміщення, раптом заборонила управі перебувати в межах своєї установи. Тому надзвичайно гостро стало питання, де розмістити головний офіс профспілкового товариства поліграфістів. Спроби робітників домовитися з власниками міських друкарень та літографій не дали жодних результатів. Ті категорично відмовили.

Тому фактично весь 1867 р. минув у активному пошуку “притулку” для управи Стоварищування та загальноміської каси взаємодопомоги товариства. Навіть господарі вільних приміщень Львова відмовляли управі спілки.

Ймовірно, що на таке рішення вплинуло те, що поліція Львова останнім часом надзвичайно пильно приглядалася до діяльності професійної організації друкарів Львова.

Аж 1 березня 1868 р., після численних митарств уповноважений від загальноміського Стоварищування львівських друкарів Тромпетеур Антоній, посилаючись на чинний цісарський патент 1859 р. та законне конституційне право громадян держави від 21 грудня 1867 р. на створення та діяльність спілок, об'єднань й товариств, звернувся до міської управи Львова стосовно надання приміщення для потреб спілки друкарів. На той час кілька кімнат першого та третього поверхів відбудованої після пожежі Львівської ратуші не були зайняті і це давало підстави спілчанам претендувати на хоча б одну.

Позачергові збори управи товариства друкарів відбулись 8 березня 1868 р. в актовій залі львівської ратуші. Управа професійної спілки поінформувала, що за надане міською радою приміщення необхідно буде сплачувати орендну плату. Пропозицію оренди підтримало 12 осіб і лише один голос був проти. Також ухвалили рішення, що кошти за оренду приміщення мають покривати зі спільного фонду товариства, але це мали б ще затвердити загальні збори.

Крім того, із членів управи Товаришування вибрали господарський комітет. До його складу увійшли: Антон Тромпетеур, Юлій Щурковський, Ян Сенюк, Олександр Мотилевський і Марцін Валашкевич. Головним завданням господарського комітету було узгодження суми орендної плати, підписання договору-оренди (підписано 15 травня 1868 р.), вирішення питання про комунальні послуги, закупівлю меблів, облаштування приміщення тощо. Передбачалася періодична звітність комітету на загальних зборах про потребу та витрати коштів (Bober, 1926: 33).

На початку травня 1868 р. відбулася знакова в історії професійних спілок подія. Революційні демократичні зрушення активізували молодь у львівських друкарнях, що вимагала від власників підприємств декларованою конституцією держави права на навчання, культурний відпочинок тощо. 3 травня 1868 р. активний діяч профспілки друкарів Львова Антоній Маньковський заявив про створення у Львові молодіжного професійного товаришування під назвою “Gwiazda” (“Зірка”) та оприлюднив мету й головні завдання організації (Kieszczycki, 1972: 22). Цього ж місяця (19 травня 1868 р.) відбулося перше засідання управи загальноміського Товаришування друкарів в орендованому приміщенні львівської рагуші. Було заслухано звіт господарського комітету. Передусім референт доповів, що оренда за один місяць коштує 86 флоринів та що залишалися непокриті витрати на закупівлю столів й стільців, на які необхідно додатково 100 флоринів.

Антоній Тромпетеур запропонував створити бібліотеку товариства і закупити полиці для книг. Для робітничої книгозбірні він зобов’язався подарувати всі свої книжки, а також звернутися за допомогою й підтримкою у створенні робітничої читальні до протектора Товаришування Е. Віняжа.

Август Скерл підтримав подану пропозицію і наголосив на можливій фінансовій підтримці Товаришування поважними особами, власниками підприємств міста. Він запропонував, щоб на день відкриття бібліотеки, крім спілчанського загалу, запросити їх, а також благодійників, меценатів, представників влади, літераторів, митців з надією, що вони зроблять пожертви на дальший розвиток організації, стануть її почесними членами.

Гарячу дискусію викликала пропозиція члена господарського комітету Ю. Щурковського, який запропонував, щоб на урочисте відкриття запросити ксьондза (римокатолицького священика) для урочистого освячення приміщення товариства. Підтримали цю пропозицію А. Тромпетеур, В. Годак і Я. Вартинський. Проти виступили С. Гучковський, А. Маньковський і Е. Антоневич. Таким чином, спільного рішення не вдалося знайти.

Відповідальним за стан та збереження приміщення загальноміського Товаришування друкарів Львова призначили Мотилевського, якому, як компенсацію, виділяли місячну оплату 7 фл.

На наступному засіданні управи товариства 5 червня 1868 р. серед обговорення питань порядку денного було оприлюднено, що загальна вартість закуплених меблів для благоустрою приміщення товариства склала 170 фл. 56 цн. Також за наполяганням Фердинанда Фердинадієго було ухвалено пропозицію запросити таки священика на церемонію відкриття приміщення управи та бібліотеки товариства. Тоді оголосили, що у звичайні робочі дні бібліотека товариства працюватиме від 19 до 22 години, а у вихідні та святкові – з 10 до 12 години та з 15 до 22 години.

Урочисте відкриття приміщень Товаришування відбулося 7 червня 1868 р. Сподівання на великі офіри поважних гостей виявилася марними. У той день жодних пожертв зібрати не вдалося, були лише обіцянки. Аж у лютому 1869 р. протектор товариства Е. Віняж офірував 25 зл. рин.; підприємець В. Манецький пообіцяв 20 зл. рин., але з майбутньою поетапною офірою по 5 зл. рин. в квартал; власники друкарень Львова: К. Піллер – 50 цн. в тиждень (6 зл. рин. в квартал); М. Поремба – по 5 фл. квартално упродовж 1869 р., О. Вогель – 3 зл. рин. 75 цн. в квартал (15 зл. рин. в рік) і ін.

Вважаємо, тут доречним буде наше спостереження про неодноманітний склад спілки друкарів у Львові, оскільки саме тоді до Товаришування з річним внеском 12 гульденів вступили робітники німецької друкарні Фердінанда Альбрехта (апріорі німці) та українські друкарі Ставропігії, про що свідчить наступний запис. *“Институтъ Ставропігійскій, властитель печанъ наидревнѣйшій въ Львовѣ, приступає до того стоваришенія съ даткомъ одного реньского а.в. (австрійська валюта) єжимѣсячно отъ 1 марта 1869 зачавши, котору квоту зарядъ печатнѣ изъ поточнихъ доходовъ выплачувати буде.*

Львовѣ. 17.03.1869.

За Институтъ:

*Сеніоръ (Підпис нерозбірливий)
Секретаръ Леонтовичъ”* (Bober, 1926: 35-36).

Показовим стосовно авторитету епізодом діяльності загальноміського Товаришування взаємної допомоги Львова стала пропозиція віденських поліграфістів товариства “Buchdrucker-Verband” об’єднатися і створити єдину загальнодержавну професійну спілку з керівним центром у Відні. У відповідь на це колишній голова товариства А. Тромпетеур заявив, що таке питання можна вирішувати лише на загальних зборах Товаришування і висловив сумнів щодо доцільності пристати на отриману пропозицію. Надзвичайно критично висловився член управи А. Маньковський, який заявив, що не хотів би об’єднуватися ні з німцями, ні з росіянами.

Загальні збори відбулись 19 липня 1868 р. в малій залі львівської ратуші під головуванням заступника голови В. Годака. Перш за все, він зачитав заяву голови Товаришування Войцеха Маргаша: прохання до учасників зборів звільнити його з займаної посади за станом здоров’я. Однак його заяву відразу ж не задовольнили, оскільки не було відповідних кандидатів на заміну. Обговорювали створення загальнодержавної професійної спілки друкарів з центром у Львові. Питання не отримало схвалення. Трохи згодом головою Товаришування обрали ветерана львівських друкарів Францішка П’янтковського, який на той час мав значний досвід керівної та організаційної роботи.

Незабаром на адресу головного офісу львівського загальноміського Товаришування друкарів з Відня прийшов ще один лист. Він був надісланий 28 травня 1869 р. від управи Віденського поступового товариства поліграфістів. Австрійські колеги пропонували засновувати на підприємствах Львова робітничі поступові професійні товариства, а також налагоджувати між ними тісні зв’язки. Такі кроки були важливими для спільного встановлення розміру оплати за виконання робіт (т.зв. цінників) та колективного клопотання про поліпшення матеріального становища тощо. Крім цього, 27-29 червня 1869 р. у Відні мали відбутися збори представників професійних спілок від усіх провінцій Австро-Угорщини, і в листі організатори запрошували одного делегата від львівського загальноміського Товаришування взаємної допомоги друкарів.

З цього приводу управа товариства ухвалила рішення про створення комісії, яка б вивчила перспективи і наслідки, якщо підтримати звернення й висловила свої пропозиції. До складу комісії обрали Л. Скерла, Саміцького, А. Тодшиндлера, А. Вишневського і Я. Гошовського (Bober, 1926: 35).

У справі делегування представника професійної спілки до Відня члени управи вирішили утриматися, але доручили Я. Гошовському і А. Вишневському розробити статут і подати проект створення у Львові державного “Товариства поступового”, при якому заснувати інвалідний та взаємодопомоговий фонди. На засіданні управи Товаришування 13 липня 1869 р. Я. Гошовський і А. Вишневський прозвітували про доручену роботу. Вони запропонували проект створення у Львові “Товариства поступового”, яке б на актуальних тогочасних демократичних засадах об’єднало друкарів всієї Галичини та Буковини. На декларативному рівні залишилося питання про можливість заснування вищезазначених

фондів. Управа схвалила проект і рекомендувала подати його на загальних зборах Товаришування для обговорення й затвердження, а також розроблення нових положень Статуту.

Вірогідно, що вирішальний вплив на це рішення мали результати роботи I профспілкового конгресу, який відбувся 1868 р. в Берліні з ініціативи Ф. Фріцше і Я. Швайцера. На конгресі були присутніми понад 200 делегатів, які представляли близько 140 тис. членів професійних спілок.

Учасники конгресу прийняли рішення про необхідність організації професійних спілок нового типу на радикально-соціалістичних засадах, здобуття загальних виборчих прав та ін. Головною ідеологією конгресу стало вчення німецького філософа, соціаліста Ф. Лассалля (Kieszczycki, 1972: 22-23). Загальні збори відбулися 18 липня 1869 р. в малій залі ратуші у присутності голови і заступників, а також 71 члена товариства. Голова Товаришування подякував всім членам товариства, власникам підприємств, адміністраторам, усім, хто долучився добровільними пожертвами до формування бібліотеки і читальні. Розглядалися поточні питання.

А 21 листопада 1869 р. на загальних зборах Товаришування взаємної допомоги друкарів у Львові як окрему структуру було створено “Товариство поступове”. Велику роль у створенні нової організації відіграли Я. Гошовський, Й. Данилюк, А. Маньковський, А. Вишневський, Щ. Беднарський та інші діячі професійної спілки друкарів.

Уже на початку 1870 р. (24-30 січня) “Товаришування взаємної допомоги членів друкарської справи” підтримало “Товариство поступове” в організації та проведенні першого робітничого страйку у Львові. Причиною страйкування стала низька оплата праці, довготривалість робочого дня та ін. Організатори створили Тарифну комісію, яка фактично виконувала місію Страйкового комітету. До членів професійних спілок друкарів приєдналися робітники інших підприємств міста, що зробило страйковий виступ масовим й небаченим досі явищем. Наслідком виступу стало незначне підвищення тарифів на виконані роботи, встановлення 10-годинного робочого дня (Kieszczycki, 1972: 25). Звичайно, це був поступ, та порівняно з вимогами – незначний. Хоча окремі історики продовжують твердити про велику перемогу робітників. Детальніше про підготовку та перебіг події мова піде нижче, у висвітленні діяльності “Товариства поступового”.

Тут варто зауважити, що організований виступ робітників під проводом “Товариства поступового” отримав політичний резонанс, позаяк 7 квітня 1870 р. в Австро-Угорщині вийшов закон “Про права коаліції”, який давав робітникам законне право на проведення страйків, а роботодавцям здійснення локаутів. У той же час окремі статті передбачали тюремне ув’язнення за примусове усунення робітника від праці (Kieszczycki, 1972: 25).

На чергових зборах членів Товаришування 21 серпня 1870 р. з несподіваною для присутніх заявою виступив голова Ф. П’янтковський, який попросив звільнення у зв’язку хворобливим станом та похилим віком. Ця подія викликала занепокоєння серед учасників зборів, адже вони не бачили реальної альтернативи. У зв’язку з цим вибори голови перенесли на наступне засідання. Новим головою обрали А. Маньковського, а членами управи Товаришування – Я. Гошовського і А. Гладішевського (Bober, 1926: 36).

На відкритому засіданні головної управи 24 листопада 1870 р. А. Маньковський прокоментував звернення товариства взаємної допомоги друкарів з міста Зальцбург, яке просило львівських колег звільнити від вступного внеску членів зальцбурзького товариства, відряджених на роботу до Львова. Відповідно, львівські поліграфісти, які працюють в Зальцбургу, можуть бути звільнені від вступного внеску при вступі до тамтешнього товариства взаємної допомоги. Однак таке рішення вимагало внесення певних змін до Статуту товариства і тому його не було ухвалено.

На засіданні порушили питання підтримки сімей померлих колег. Воно вимагало нагального обговорення, оскільки почастишали випадки нецільового використання фонду

вдів і сиріт. Нерідко вдови ставали на шлях пияцтва, діти, дім і господарство були занедбані. З цього питання прийняли рішення, що дітьми в таких випадках уповноважені особи повинні опікуватися окремо, а вдову залишати без грошової допомоги, але до часу її морального виправлення.

Ще одним важливим питанням стала пропозиція від краківських друкарів об'єднатися в загальнокрайову організацію. З цією метою у 1871 р. частково реформовано статут львівського товариства друкарів. Однак перемовини про об'єднання львівського і краківського товариств виявились невдалими. Львівські друкарі, погодившись на вирівнювання сум виплат, заперечили проти встановлення рівних прав краківських колег та їхньої участі в управлінні львівським товариством.

Поточна фінансова діяльність управи Товаришування вимагала удосконалення, тому треба було переглянути основний документ організації. На черговому засіданні управи 26 квітня 1871 р. відбулося слухання та обговорення змін до статуту. На засіданні І. Беднарський висловився за необхідність поділу будь-якого доходу товариства на дві частини. Одну з них скеровувати на поповнення фонду вдів і сиріт, а другу – на розвиток товариства.

Створена статутна комісія запропонувала низку нових доповнень. З метою збільшення кількості товариства параграф 7 статуту передбачив можливість залучення працівників книгарень до членства у Товаришуванні взаємної допомоги друкарів Львова. Статут був прийнятий у першому читанні. Засідання над внесенням змін, опрацьованих через статутну комісію, закінчено 24 травня 1871 р. Всього відбулося у цій справі 8 засідань відділу (Bober, 1926: 37). Зрештою, в 1871 р. назріло питання об'єднання двох товариств. Зрозуміло, що керівництво “Товариства поступового”, маючи державну підтримку, розраховувало на кошти Товаришування взаємної допомоги.

Для оформлення пропозиції І. Беднарського у цій справі було вибрано на засіданні комісію у складі Климента Гучковського, Сигизмунда Уляновського та Альбіна Тодшіндлера. Комісія склала звіт на засіданні відділу 31 травня 1871 р., пропонуючи залишити незалежними два товариства, у зв'язку з тим, що члени Товаришування взаємної допомоги мають обов'язок не належати до жодного іншого товариства, тому, порушуючи правила і статут, можуть бути виключені з складу Товаришування. Доповідачем від комісії був Альбін Тодшіндлер. Після жвавої дискусії прийняли компромісне рішення, що тільки реальні члени, котрі нещодавно зараховані до товариства взаємної допомоги, мають одночасно належати до “Товариства поступового”.

На засіданні управи 12 серпня 1871 р., після обрання секретарем Климента Гучковського, приступили до розгляду питання про звернення колег з краківського товариства взаємної допомоги, які пропонували об'єднатися з львівським товариством. Справу відтермінували, а згодом скасували, оскільки львівське товариство погоджувалось прийняти краківських колег, не даючи їм вирішального права голосу (Złota Księga, 1921: 39).

На загальних зборах 20 серпня 1871 р. ухвалили статут, який розробила статутна комісія. Вперше було розділено статок товариства: 2.000 фл. перевели до фонду тимчасово хворих, а решту – 10.781 фл. 72 цн. – до фонду інвалідів, вдів і сиріт. Також затвердили нову шкалу щотижневих внесків. Членський внесок одруженої особи складав 26 центів в тиждень, а неодруженої – 22 цн. (Bober, 1926: 38).

Однією з надзвичайних подій у Львові, пов'язаних з діяльністю загальноміського Товаришування друкарів, стало заснування власного часопису “Czcionka” (“Буква”). Ініціаторами створення профспілкової газети були Антон Маньковський і Щесні Беднарський та ін. (Haesker, 1933: 123). 15 грудня 1871 р. невеликим тиражем у державній друкарні М. Поремби вийшов пробний номер першої профспілкової газети львівських поліграфістів. Її було присвячено друкарським справам (Bednarski, 1888: 85). Як видавець і відповідальний редактор, його підписав до друку І. Беднарський. Видання

отримало неймовірну популярність серед робітників літографій, друкарень, ливарень, папірень та інших підприємств поліграфії Львова (Tadeusiewicz, 1979: 29). 1 січня 1872 р. офіційно вийшов перший номер “Czcionki”. Газета мала чотири сторінки невеликого формату, що нагадує розмір звичайного учнівського зошита. Спочатку виходила вона двічі на місяць (1 і 15 числа), а від 13 номера – щотижнево. Газету друкували польською мовою у різних друкарнях міста. Так, перший випуск газети вийшов у видавництві Ставропільського інституту, його редакційний та адміністративний відділи мали локаль на вул. Зацерковній, 1 у Львові. Другий і наступні номери друкували в державній друкарні М. Поремби. Часопис був поквартальним передплатним виданням. Для Львова вартість передплати на один квартал складала 30 центів, а для замських мешканців – 40 цн. Частина накладу йшла у вільний продаж за роздрібною ціною по 2,5-3 цн. за один примірник.

На сторінках часопису піднімалися актуальні питання буденного життя стоваришувань друкарів Львова, Австро-Угорської імперії та інших країн, а також висвітлювалися різні події власної історії, освіти й культури. Навколо себе часопис гуртував робітництво. Вже з перших випусків газета стала популярним передплатним виданням не тільки у Львові, але й далеко за межами Галичини. Зокрема, вже на першій сторінці першого номера видання редактор Щ. Беднарський помістив віршований заклик до всіх друкарів *“єднатися серцем і думкою”*. В історико-пізнавальному плані надзвичайно цікавою є стаття *“Погляд на справи товариств”*, де висвітлюється історія професійної спілки друкарів Львова, наводиться порівняння з професійними організаціями інших міст, характеризуються основні віхи розвитку Товаришування друкарів Львова від 1817 до 1872 року (L.S. Na rok, 1872: 1).

У другому номері “Czcionki” від 15 січня 1872 р. редакція під керівництвом Леона Зубалевича вмістила вступну статтю щодо святкування другої річниці першого переможного страйку львівських друкарів.

Важливо, що місію існування своєї професійної організації редакція бачила у еволюції, тобто у нових досягненнях та здобутках. *“Так от другу річницю нашої перемоги ми відсвяткуємо з гідністю, якщо вершиною наших прагнень ми зробимо заснування друкарні Товаришування”* (Pismo, 1872: 5).

У тім же виданні газети в рубриці “Розмаїтості” коротко обґрунтовується, чому саме потрібна власна друкарня. Автор твердить, що друкарі в Лейпцігу вже мають своє видавництво, а товариство пештських друкарів відкриває його в серпні 1872 р. Замітка закінчується словами: *“Колись і ми прийдемо до того”* (Pismo, 1872: 8).

Питання об’єднання різних профспілкових товариств та взаємозв’язків й співпраці осередків у різних містах розглядаються спілкою друкарів Львова упродовж усього 1872 р. На засіданні адміністративного відділу 16 лютого 1872 р. голова товариства присутнім зачитав лист від “Товаришування польських друкарів” з міста Познань, які висловили велике бажання об’єднатися з львівським “Товаришуванням” взаємної допомоги або з “Товариством поступовим”. На нашу думку, причиною звернення познанських колег став їх невдалий виступ в січні 1872 р. (Kieszczyński, 1972: 27).

Адміністративний відділ Товаришування львівських друкарів ухвалив даний лист відіслати до управи “Товариства поступового”, а від себе ж відписав, що на даний момент немає змоги об’єднатися. У “Золотій книзі” польських професійних спілок від познанських друкарів зазначено: *“Стараємося нав’язати взаємини і можливо з’єднатись статутом з польським товариством друкарів “Postęp” у Львові. Проте ми бачимо із згадки в протоколі засідання (відповідь зі Львова надіслали листом 20 квітня 1872 р. – авт.), що всі намагання об’єднання з бажаним товариством розбиті через параграфи державного австрійського права, яке забороняє об’єднання”* (Rozmaitości, 1872: 4).

На засіданні управи Товаришування львівських друкарів 15 березня 1872 р. було узгоджено пропозицію краківського товариства взаємної допомоги, на підставі якої львівські колеги, що приїжджають на роботу в краківські друкарні, оплачують там же внески тільки до фонду хворих, без обов'язку реєстрації у фонді інвалідів і вдів. Ця ж постанова зобов'язувала аналогічно діяти краківських колег, які були відряджені на роботу в друкарні Львова.

Щодо популярності газети друкарів, то помічаємо, що дуже швидко запит на передплату "Czcionki" вийшов за межі материкової Європи і дійшов до країн Великої Британії та Америки. Виняток склала царська Росія, яка на той час володіла значною частиною корінних польських земель. Популяризуючи свою діяльність, львівське Товаришування взаємної допомоги офіційно звернулося листом до уряду Російської імперії з проханням надати дозвіл на поширення часопису "Czcionka" його передплатникам в межах Королівства Польського. В цьому номері газети від 1 квітня 1872 р. зазначено, що російський уряд відповів на подання про пересилку "Czcionki" до Польського Королівства відмовою (Złota Księga, 1921: 25).

Аналізуючи діяльність Товаришування львівських поліграфістів, можна твердити про його успішний розвиток від початку 70-х років XIX ст. 7 липня 1872 р. у присутності віце-президента Львова Олександра Ясінського, державного нотаріуса та близько 60 присутніх гостей й профспілкових діячів було урочисто оголошено й зафіксовано заснування першої профспілкової друкарні у Львові. Цю величну подію привітало чимало професійних організацій імперії та зарубіжжя. Хоча польський дослідник історії профспілок Л. Кіщинський твердить, що перша профспілкова друкарня у Львові була закладена в грудні 1872 р. і її першим директором призначено А. Маньковського (Kieszczyński, 1972: 29).

Приємно зазначити, що у 15 номері часопису "Буква" від 17 липня 1872 р. зазначено про заяву голови правління товариства польських друкарів з Познані Ф. Етснера та секретаря Н. Яніковського про те, що часопис львівських друкарів і надалі буде поповнюватись й підтримуватись коштами познанських колег, які розраховують на те, щоб львівська газета також залишиться їхнім друкованим органом (Czcionka, 1872: 57).

Загальні піврічні звітні збори Товаришування відбулися 20 липня 1872 р. в приміщенні міської ратуші. Учасники зборів заслухали й одноголосно прийняли звіт про фінансову діяльність за перше півріччя поточного року. За звітний період загальна кількість членів товариства зросла і налічувала 108 чол. По одному друкарю зі Львова було скеровано на роботу у Краків, Сянок і Жешів. Помер один член Товаришування та одна вдова. Загальний фонд каси взаємодопомоги склав 11 тис. 134 фл. 03 цн. (Etsner, 1872: 39).

Значною проблемою професійної спілки друкарів залишалася відсутність елементарного медичного забезпечення на підприємствах, крім того поширені професійні хвороби, виробничий травматизм стали одними із важливих питань, які потребували вирішення, відтак порушувалися на засіданнях. Так, на засіданні управи товариства 5 березня 1873 р. одноголосно прийняли рішення запросити на роботу лікаря, якому закупити необхідний інструментарій, медикаменти й облаштувати медичний кабінет при управі Товаришування. З лікарем від імені товариства голова управи мав укласти відповідну угоду про розмір оплати, тривалість та умови праці. Передбачалася організація й проведення планового почергового безкоштовного медичного обстеження всіх членів товариства поліграфічних підприємств Львова, а також термінові виїзди лікаря на виклики у різних непередбачених випадках. Згодом таку угоду товариство підписало з львівським лікарем Антоном Бергером.

Тоді ж було оголошено, що аптека Т. Торосевича "Під римським імператором Титом" (досі ця аптека працює у Львові на вул. Личаківській, 3) зобов'язалася надавати членам професійної спілки друкарів 20% знижки на закуплені ліки.

Паралельне існування двох професійних організацій поліграфістів у Львові (“Стоваришування взаємної допомоги” та “Товариство поступове”) помітно розпорошувало сили, кошти й потенційні можливості. Тому 9 квітня 1875 р. відбулося спільне засідання управ обох товариств, на якому було вирішено об’єднатися в одну професійну організацію, доопрацювати й уніфікувати новий статут, що мала б зробити створена статутна комісія. Нова структура отримала назву “Поступ”.

Таким чином розпочався новий етап в діяльності профспілки львівських друкарів, основним завданням якої був перш за все матеріальний та моральний захист власних робітників.

Література:

- Bednarski, 1888 – Bednarski S. Materiały do historii o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych. Lwow, 1888. 136 s.
 Bober, 1926 – Bober A.W. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. Lwow, 1926. 242 s.
 Czcionka, 1872 – Czcionka. а7. 15 kwietnia 1872.
 Etsner, Janikowski, 1872 – Etsner F., Janikowski N. Do Szanownej Redakcji “Czcionki” // Czcionka. а15. 17 lipca 1872.
 Haecker, 1933 – Haecker E. Historia socjalizmu w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim. T.1 (1846-1882). Kraków, 1933. 294 s.
 Kieszczyński, 1972 – Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808-1939. Warszawa, 1972. 433 s.
 L.S. Na rok, 1872 – L.S. Na rok 1872 // Czcionka. а1.1 stycznia 1872.
 Pismo, 1872 – Pismo poświęcone sprawom drukarskim // Czcionka. а2. 15 stycznia 1872.
 Rozmaitości, 1872 – Rozmaitości // Czcionka. а2. 15 stycznia 1872.
 Tadeusiewicz, 1979 – Tadeusiewicz H. Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku (Stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna) // Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. Warszawa, 1979. №18/2. S. 25-40.
 Złota Księga, 1921 – Złota Księga Związku Drukarzy Polskich i Pokrewnych Zawodów (dawniejszego Stowarzyszenia Drukarzy Polsk.) w Poznaniu. Poznań, 1921. 166 s.

References:

- Bednarski, 1888 – Bednarski S. Materiały do historii o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych [Materials for the history of printing houses in Poland, namely about Lviv and provincial printing houses]. Lwow, 1888. 136 s. [in Polish].
 Bober, 1926 – Bober A.W. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie [History of printing houses and printing associations in Lviv]. Lwow, 1926. 242 s. [in Polish].
 Czcionka, 1872 – Czcionka [Font]. а7. 15 kwietnia 1872. [in Polish].
 Etsner, Janikowski, 1872 – Etsner F., Janikowski N. Do Szanownej Redakcji “Czcionki” [To the Editorial Board of “Fonts”] // Czcionka. а15. 17 lipca 1872. [in Polish].
 Haecker, 1933 – Haecker E. Historia socjalizmu w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim [History of socialism in Galicia and Cieszyn Silesia]. T.1 (1846-1882). Kraków, 1933. 294 s. [in Polish].
 Kieszczyński, 1972 – Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808-1939 [Chronicle of professional movement in Poland. 1808-1939]. Warszawa, 1972. 433 s. [in Polish].
 L.S. Na rok, 1872 – L.S. Na rok 1872 [For the year 1872] // Czcionka. а1. 1 stycznia 1872. [in Polish].
 Pismo, 1872 – Pismo poświęcone sprawom drukarskim [A letter devoted to printing matters] // Czcionka. а2. 15 stycznia 1872. [in Polish].
 Rozmaitości, 1872 – Rozmaitości [Variety] // Czcionka. а2. 15 stycznia 1872. [in Polish].
 Tadeusiewicz, 1979 – Tadeusiewicz H. Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku (Stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna) [Polish print magazines of the 19th century (State of preservation and state of research, bibliographic and typographic characteristics)] // Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. Warszawa, 1979. №18/2. S. 25-40. [in Polish].
 Złota Księga, 1921 – Złota Księga Związku Drukarzy Polskich i Pokrewnych Zawodów (dawniejszego Stowarzyszenia Drukarzy Polsk.) w Poznaniu [Golden Book of the Union of Polish Printers and Related Professions (former Polish Printing Association) in Poznań]. Poznań, 1921. 166 s. [in Polish].

UDC 94(477) "1648/179" + 908

PAVLO O. TOKALENKO

Kherson National Technical University, PhD Student (Ukraine)

**JEWISH POGROMS IN THE SOUTH OF UKRAINE
IN THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION**

Abstract. *The article discusses the problems of anti-Jewish pogroms in the First Russian Revolution. On the basis of causality, the author tries to explore the specifics of formation of stereotypical attitudes towards the Jewish community in the south of Ukraine. The focus is on the support of local government anti-Jewish sentiment in society. Active anti-Jewish propaganda during the revolution has formed of people's minds the image of a Jewish revolutionary, whose role in the revolutionary events significantly exceeded. The author argues that regardless propaganda; there were facts of support of the Jews, provision of material assistance, objective judicial investigation and compensation for damages caused to the Jews as a result of mass riots. In addition, the author observes that the Jewish community in the south of Ukraine sought an understanding with the authorities, trying not to go beyond the legal framework. The Jews rallied around their regional leaders.*

The article presents sociological data of the Russian sociologist and publicist S. Yuzhakova, who studied issues of Jewish crafts in the south of Ukraine and memories by Kherson's Jew Solomon Chudnovsky, who tried to understand the causes of hatred for Jews in Russia, even in the nineteenth century.

The author notes that the Jews were dissatisfied with their own social position in the Russian empire, in particular the lack of educational and political rights. The lack of these rights was one of the reasons for the political activity of the Jewish population in the south of Ukraine at the beginning of the XX century.

The author stresses that the monarchist regime in Russia, instead of constructive dialogue with the Jewish community, tried to solve this issue through a covert forcible confrontation – Jewish pogroms. The theme of Jewish pogroms in Russian society was so relevant that it was reflected in the cultural life of Russia and the world. The author draws attention to the excitement in the Jewish community of New York from the play "The Jews", which was shown in the United States at the beginning of the 20th century. Actors have demonstrated horrors of Jewish pogroms in against the backdrop of persistent disputes between the Zionists and the Socialists.

The author emphasizes that the attitude towards the Jewish people in the South of Ukraine was formed in the vector of official state policy of the Russian Empire, in addition, propaganda based on violence and hostility became part of the historical memory of the Russian Empire. Sometimes tsarist propaganda was united people against internal and external enemies, put forward absurd abstracts, for example of the Jewish origin of the Japanese.

It is important to note that during the years of the First Russian Revolution, a Jewish community in southern Ukraine, in particular in Simferopol, tried to perpetuate the memory of the victims of Jewish pogroms.

Keywords: *The first Russian revolution, the South of Ukraine, the police, the Jews, propaganda.*

ТОКАЛЕНКО П. О.

Херсонський національний технічний університет, аспірант (Україна)

**ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У РОКИ
ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

Анотація. В статті розглядається проблематика єврейських погромів у роки Першої російської революції. На основі причинно-наслідкових зв'язків автор намагається дослідити специфіку формування стереотипного відношення до єврейської громади Півдня України. Основна увага приділяється підтримці місцевими органами самоуправління антиєврейських настроїв у суспільстві. У статті представлені соціологічні дані російського соціолога та публіциста С.М. Южакова, який вивчав питання розвитку єврейських ремесел на півдні України та викладені спогади херсонського єврея Соломона Чудновського, який намагався зрозуміти причини ненависті до євреїв в Росії ще в XIX столітті. Окрім прикладів державної насильницької пропаганди автор наводить факти підтримки євреїв владою, матеріальної допомоги, об'єктивного судового розслідування та відшкодування збитків, завданих євреям внаслідок масових заворушень на Півдні України.

Ключові слова: Перша російська революція, Південь України, поліція, євреї, пропаганда.

ТОКАЛЕНКО П. О.

Херсонский национальный технический университет, аспирант (Украина)

**ЕВРЕЙСКИЕ ПОГРОМЫ НА ЮГЕ УКРАИНЫ В ГОДЫ
ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ**

Аннотация. В статье рассматривается проблематика еврейских погромов в годы Первой русской революции. На основе причинно-следственных связей автор пытается исследовать специфику формирования стереотипного отношения к еврейской общине Южной Украины. Основное внимание уделяется поддержке местными органами самоуправления антиеврейских настроений в обществе. В статье представлены социологические данные российского социолога и публициста С.М. Южакова, который изучал вопросы развития еврейских ремесел на юге Украины и изложены мемуары херсонского еврея Соломона Чудновского, который пытался понять причины ненависти к евреям в России еще в XIX столетии. Кроме примеров государственной насильственной пропаганды автор приводит факты поддержки евреев властью, материальной помощи, объективного судебного расследования и возмещения убытков, причиненных евреям в результате массовых уличных беспорядков.

Ключевые слова: Первая русская революция, Юг Украины, полиция, евреи, пропаганда.

“Jewish question” in the Russian Empire in the XIX – early XX century was important for society and government. Providing Jews equal rights with other ethnic communities was lively discussed on the pages of Jewish periodicals. For Russian monarchic forces the reform of social legislative framework regarding the Jews of the Russian empire also led to ongoing debate. If representatives of the liberal community advocated for changes in government policy regarding the Jews, then much of the nobility was against it.

The Jewish community of southern Ukraine sought a compromise with the government, trying not to go beyond the legal field. Jews were united around their regional leaders, merchants, cultural and religious institutions, trying to resist internal pressure in a society that is always amplified in times of massive popular unrest or a failed foreign policy of the Russian Empire.

To explain the political failures, the government of the Russian Empire and “patriotic” nobility tried to find “internal enemies” in the ranks of the ethnic community representatives, of which most were discontent with the own position in the state and Jewish community.

Among the modern Ukrainian researchers of Jewish question, should be allocated S. Ye. Kal'yana, who studied political activities of the Jewish community in the Ukrainian lands.

O.T. Bezarov studied the policy of the Russian government of the late nineteenth century in relation to Jews. V.V. Honcharov researched the situation of the Jewish population of the South Eastern region of Ukraine in late XIX – early XX century. In the same direction was work by V.V. Shhukin, but only in relation to Jews in the Kherson province in the latter part XIX – early XX century. Socio-economic aspect of the Jewish community of Kherson and Ekaterinoslav province late nineteenth century was researched by V.O. Yashyn. Jewish social movement of the same period was studied by V.O. Dotsenko.

Among modern Russian historians K.S. Norkina should be allocated, who studied public policy of the late XIX – early XX century in respect to the Jewish question throughout the empire. Jewish printing the same period was studied by D.A. El'yashkyevy'ch. I.V. Bobrov wrote about the ideological justification of the Jewish community rights to self-determination in terms of Marxist ideology.

Jewish pogroms in southern Ukraine have their own specificity, which is primarily linked to the powerful support of government thugs on the ground. Especially important information about any of the events, the authorities tried to carefully hide from public opinion, in order to maintain a fully functioning repressive apparatus in the southern provinces of the empire. However, sometimes, the monarchical regime still had to compromise with society when violence became known to the local community. To save their image tsarist government was reluctant to personnel changes, which generally did not affect the real rethinking events or qualitative reforms in the police. The attitude of local authorities to the Jewish population of Southern of Ukraine is a key issue throughout the article.

Before we investigate pogroms, we should contact to sociological research of the nineteenth century, revealing the location of the Jews among the nations of the Russian Empire in southern of Ukraine. Russian sociologist and writer S.M. Yuzhakov in his “Collection of materials about the economic situation of the Jews in Russia” of 1904 divided the Jews by various criteria in order to create a coherent picture of the Jewish community of Russian Empire and southern Ukraine. He identified the main occupation of Southern Jews in percentage terms. According to his research, the largest number of Jews engaged in trade (34%). However, he combined but traders into one group with liberal professors, and rentiers servants, thus affirming the unity of interests and relative proximity among members of these Jewish professions in the early twentieth century. The second group included Jewish craftsmen (33.1%), the third – the unemployed (18.8%), the fourth – laborers (10%), then – factory workers (2.1%), and – farmers (2%) (DAKO: f. 304, des. 1, c. 310: 1-2).

Through his distribution we can determine the social base and the number of members of the Jewish revolutionaries; the core of which were factory workers.

In the mid-nineteenth century, the Russian Empire tried to use the Jewish population of Southern Ukraine to work on the ground, creating a Jewish agricultural colony (DAKO: f. 304, des. 1, c. 310, sh.4). However, the experiment did not go well, given the characteristics of the Jewish mentality. The quality work on the earth depended on handicraft products. The handicraft was easier than working the land and it received way more profit. Many of the Jews quickly realized this and created goals of a craftsmen dynasty. Besides this there was a need for a mediation of cooperation between artisans and farmers. Trade that arose between them brought more income than agricultural work or handicraft. This link gave rise to a free trade in Southern Ukraine and caused the emergence of “a Jewish merchant,” along with a bunch of myths about his greed.

Thus, one could argue that one reason for creating the image of the “greedy Jew” in the southern of Ukraine was an experimental agricultural policy of the Russian government in the mid-

nineteenth century. The capital accumulated by Jewish merchants, was partially invested in production development of Southern Ukraine. Despite the fact that companies with Jewish capital lagged behind in terms of modernization of enterprises, there were more Jewish owned factories than other internationally owned factories (DAKO: f. 304, des. 1, c. 310: 7). Economic activity of Jews contributed to the birth of a political consciousness whose main purpose was to protect its own capital, which achievement was impossible without reforming the social and political life and liberalization of society – equality among others, the right to education, the abolition of restrictive laws, etc...

However, the political reality in the nineteenth century did not decide the needs of the Jewish community, whose rights were significantly limited in all areas of society. Official orthodox ideology was categorical in relation to Judaism. Wealthy Jews had no right to force workers to work on the Orthodox Christian holiday; it was formally enshrined in the Collection of Laws Empire (DAKO: f. 304, des. 1, c. 276: 6).

Quality education for Jews in the nineteenth - early twentieth century was not available. Back in 1854 Governor-General Bessarabskiy M.S. Vorontsov wrote to M.S. Ilyinskiy (military governor of Kherson province) about the need for immediate closure of Jewish schools, as was done in Vitebsk province. For parents who continue to gave their children to Jewish schools, waiting for severe punishment – the government recorded Jewish children into cantonists (young soldiers) (DAKHO: f. 1, des. 1, c. 276: 1).

Graduates from Jewish religious schools were not allowed to the exam, regardless of their academic excellence (DAMO: f. 169, des. 1, c. 32: 8a). The Council of Ministers of the Russian Empire had limited acceptance of Jews to higher education by ethnic grounds (10% of applicants) (Sovet Ministrov Rossiyskoy imperii, 1990: 196-199). Ministry of Internal Affairs had proposed limit the activities of the Jewish community in education and to establish full control over the election of committee members and official meetings (Khersonskiye gubernskiye vedomosti, 1905: 1).

That is why, during the First Russian Revolution of 1905-1907., The Jewish community of Southern Ukraine was forced to fight for their personal and cultural rights. In October 1905 in the pages of an illegal wish newspaper "Labor Zionist," this came out in Simferopol, slogans heard calls about educational rights of Jews. Simferopol, Jewish community demanded that the government repeal all restrictive laws and permission to establish their own educational institutions from purely Jewish subjects: history, language and religion (DAOO: f. 745, des. 1, c. 1: 26).

However, the authorities instead of constructive dialogue with the Jewish community tried to resolve the issue through a hidden violent confrontation – Jewish pogroms. It should be noted that the pogroms for South Ukraine, since the nineteenth century, were commonplace. There are accounts from the memoirs of Kherson S.L.Chudnovskiy, worst of which took place in 1871 in Odessa. He personally witnessed the support of government thugs. He asked an older woman who was to burning a Jewish trade shops "Why?" The woman replied that the pogrom of Jewish population happens with permission from local authorities (Chudnovskyy, 1907: 233-234).

Equally brutal pogroms occurred during the First Russian Revolution of 1905-1907. The brutal beating of Jews in June 1905 in Odessa was only a "rehearsal" of power to the powerful pogrom in October. According to the official report of police department of Odessa to Odessa Mayor, October 16, in Odessa was killed 5 people and wounded – 41 (DAOO: f. 2, des. 13, c. 4: 23). Another document addressed to the police department of Odessa, called "Note" testified that during the four days from 18 to 21 October 1905, as a result of pogroms, were 460 people killed of different nationalities and wounded approximately – one thousand. Ten people did not return home and their location was unknown to the police. The Jewish property looted was more than 3 million rub. In addition, as a result of unexpected Jewish resistance 13 policemen were injured and one killed (DAOO: f. 745, des. 1, c. 1: 114).

Apart from Odessa, in October 1905 pogroms occurred in all major cities in Southern Ukraine. During the proceedings on affair about local Jewish pogrom in the Yekaterynoslav, witnesses unanimously stated that the police supported the rioters. Among local residents, they actively spread rumors about the “horrors” that committed by the Jewish community, like how they crucified on the cross Orthodox nuns or shot a firearms in the direction of Orthodox churches and even removed the portrait of the emperor in the meeting room of the City Council of Katerynoslav (Novosti Odessy, 1907: 4).

In Odessa, in the written testimonies of judges, Jews were beaten in the police station, and police did not hesitate to apply violence against children. Judge M. Tymofeyev wrote that Jews were thrown down stairs to the basement of the police station and beaten there. Judge Suvorov mentioned that among the detainees were Jewish child 9 years of age, whom police refused basic needs, including not even allowing even drinking water (DAOO: f. 2, des. 11, c. 108: 3). Judge Zhera confirmed in a protocol that among the people arrested were 27 children, whose age did not exceed 14 years. Many detainees had bloody wounds (DAOO: f. 745, des. 1, c. 1: 5).

According to the findings of Senator Kuz'myns'kyi, who came from St. Petersburg to Odessa, the local government and police were not opposed to the massacre, but rather strongly supported it, spreading their influence and military units that were on a business trip to Odessa in order to stabilize the internal situation (DAOO: f. 2, des. 13, c. 5: 3).

Additionally during pogroms occurred repeatedly cases of cruelty on sexual grounds. The Jewish young girls and older women were rape, sometimes by a group of persons and not only in homes but also in the streets, too. In addition, such violence did not only end in only humiliation; often pregnant women were killed, and their live fetus was removed and replaced with garbage (Zhbakov, 1909: 63).

Given the horrors of pogroms in Odessa and other cities of Southern Ukraine, often against the police criminal cases arose. Not only for negligence, but also for direct participation, organization and cooperation with active participants of pogroms (DAOO: f. 2, des. 13, c. 5: 18). However, local authorities repeatedly defended the police officials, and were sending in official request to the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire, in which the main arguments were commitment and professionalism (DAOO: f. 2, des. 13, c. 5: 34-35).

Besides police, soldiers were an active part in Jewish pogroms, as evidenced by an official inquiry investigation, by the Elisavetgrad Circuit Court, of the military chief of Alexanderivsk county, where the investigator tried to find out the true identity of individuals of military service (DAKO: f. 630, des. 1, c. 13: 214).

In Simferopol, in 1905 the Jewish community in honor of the victims of the Jewish pogrom on October 18, 1905, decided to establish a monument. The list of victims was published in the newspaper “Labor Zionist.” In addition, it was decided to establish a national Jewish Fund and a memory book of Jews killed (DAOO: f. 745, des. 1, c. 1: 34-35).

In Nikolayev, in 1906, in order to raise awareness against Jewish pogroms ads were published and distributed on the streets (DAMO: f. 229, des. 4, c. 158: 9). Some even indicated the exact date of the mass beatings of Jews (DAMO: f. 229, des. 4, c. 158: 6). Jews in 1905 began to form self-defense units – the Jewish Militia, whose main objective was protection from the police. These groups consisted of young each and were armed with guns and revolvers (DAMO: f. 231, des. 1, c. 2030: 7). A local authority was worried about the internal atmosphere of the city and allocated additional police, explaining his decision by “increased popular hostility” from the Jewish population (DAMO: f. 479, des. 1, c. 290: 30).

In Melitopol, in October 22 1905, local authorities, the Mayor Mr. Chernikov, the head of the rural council, Mr. Rykov, and the head of the county gendarmerie, Mr. Bezrukov, published a formal appeal, to the Orthodox Christians, of caution about the Jewish pogroms in the city, fearing riots (DAZO: f. 24, des. 1, c. 231: 93).

In Yekaterinoslav, July 1905, local Gendarmerie reported to governor of Yekaterinoslavs'k O.B.Neydhart about searches in the Jewish synagogues (DADO: f. 11, des. 1, c. 450: 108).

In Alexanderivsk of Ekaterinoslav province March 2, 1906 at two o'clock police broke into Jewish shops and without warning began to beat the Jews. Without any explanation, the police arrested 24 persons of Jewish origin including, and the engineer Hibshmana. After the brutal beating, he was taken to the police station unconscious on a stretcher (DADO: f. 11, des. 1, c. 455: 278).

The local Jewish community Yelisavetgrad, 9 March 1907, addressed an open letter to the Minister of Interior, P.A.Stolypina, requesting to protect them from the constant threats and violence by members of the "Union of the Russian People" (Russkaya pravda, 1907: 1).

Kherson governor M.M.Malaye, given the atmosphere of anti-Jewish violence in southern Ukraine, was one of the few officials of the Russian Empire who openly defended the Jewish community, urging the society towards peace. He claimed that the Jews were the most disadvantaged people of all other nations of the Russian empire and that we need not be afraid of the Jews, and given our own cruelty, we need only to fear ourselves (Walling, 1910: 62-63).

Rumors of violent Jewish pogroms in the Russian Empire during the First Russian Revolution quickly spread to the Jewish community of European countries. Even in the US in the early twentieth century which was banned in Russia, the play "The Jews" as popular which, against the backdrop of continuing disputes between Zionists and socialists, highlighted the problems of Jewish pogroms (Shub, 1970: 195-196).

Anti-Jewish attitudes in society were not abated even after the revolution of 1905-1907. There are cases when members of the "Union of the Russian People" in 1908 demanded the removal of the Jews from the City Council Nikolayev, referring to article 24 "City Statute", approved July 11, 1892, according to which Jews were not allowed to hold public office (DAMO: f. 216, des. 1, c. 1467: 301-2). The secretariat of City Council, in an official response, answered that local authorities are not accountable to any public organizations and that the two Jews - Kaplan and Kleyv who carried the executive service for over 10 years in the Council, showed themselves as responsible employees with excellent officer characteristic and even one of them - Mr. Kaplan, was presented to the state awards in connection with 25 years of service for the community of Nikolaev (DAMO: f. 216, des. 1, c. 1467: 5-8).

Thus, despite the strong anti-Jewish propaganda and the atmosphere in society, sometimes, local government helped the Jewish community in difficult times. Known fact, Elisavetgrad City Council in December 1905 allocated 15 thousand rubles to local Jews for caused Jewish pogroms (DAKO: f. 78, des. 1, c. 64: 26). The same council funded the treatment of poor Jews in the city hospital in January 1909 (DAKO: f. 18, des. 1, c. 574: 17). However, such cases were abnormal and likely an exception to rule.

Active anti-Jewish propaganda in the First Russian Revolution contributed to the formation in peoples, minds the image of a Jewish revolutionary, whose role was considerably exaggerated. Stereotypes contributed to the birth of folk humor regarding Jews. Thus, in the pages the satirical magazine "Vampire", known during the revolution in 1906, was published revolutionary humorous news: ". The castle of Warsaw. Eleven anarchists were shot. Of these, fifteen Jews" (Budnitsky, 1999: 4).

Slowly but surely, this relationship towards the Jewish people in the Southern Ukraine formulated in the vector of the official state policy of the Russian Empire. It is known that the Emperor Nicholas II, under the influence of prophecy monk Abel related with caution, toward the Jews. The image of the aggressive behavior of the Jewish revolutionary had to explain the nature of the first Russian revolution as purely Jewish, or provoked by Jewish people. The monarchists propaganda often reached the point of absurdity in the process of formation "internal enemy." After the defeat of the Russian army in the Far Eastern front, on the pages of the provincial press appeared a pseudo article about the Jewish roots of Japanese people (Khersonskiye gubernskiye vedomosti, 1905: 4). Black Hundreds, for his part, fanned rumors of human sacrifice in the traditional Jewish religion-called "case Bayliss."

It should be noted that the propaganda, founded on hatred and violence, has become part of the historical memory of the society of Russian Empire. Particularly its impact was felt in the conservative and aristocratic environment and among contemporary lumpen patriotic direction. Even after 1917 with the change of the political regime, governmental anti-Jewish propaganda disappeared from the political interests of the Bolsheviks, like other phenomena in society related to the tsarist government. Thus, the stereotype has remained in the national consciousness, partly having lost the memory of its own origin.

Література:

- Будницький, 1999 – О.Будницький. В чужом перу похмелъе: Евреи и русская революция. М., 1999. 479 с.
 ДАДО – Державний архів Дніпропетровської області.
 ДАЗО – Державний архів Запорізької області.
 ДАКО – Державний архів Кіровоградської області.
 ДАМО – Державний архів Миколаївської області.
 ДАОО – Державний архів Одеської області.
 ДАХО – Державний архів Херсонської області.
 Жбанков, 1909 – Жбанков Д. Половая преступность // Современный мир. 1909. №7-8. – С.54-91.
 Новости Одессы, 1907 – Новости Одессы. 1907. 23 октября. №2. С.4.
 Русская правда, 1907 – Русская правда. 1907. 9 марта. №90. С.1.
 Совет Министров Российской империи, 1905-1906 гг. Л., 1990. 476 с.
 Уоллинг, 1910 – Уоллинг Вилльям Е. Послание России (Истинное значение русской революции). Berlin, 1910. 407 с.
 Херсонские губернские ведомости, 1905 – Херсонские губернские ведомости. 1905. 01 июля. №76.
 Чудновский, 1907 – Чудновский С. Из дальних лет. (Отрывки из воспоминаний) // Былое. 1907. №9. С.278-295.
 Шуб, 1970 – Шуб Д. Из давних лет. Страницы воспоминаний. Русские революционные организации в Нью-Йорке в 1904-1905 гг. // Новый журнал. 1970. №98. С.182-200.

References:

- Budnitsky, 1999 – Budnitsky O. V chuzhom peru pokhmel'ye: Yevrei i russkaya revolyutsiya. [A hangover on another's feast: Jews and the Russian Revolution.] Moscow. [In Russian].
 DADO – Derzhavniy arkhiv Dnipropetrovs'koi oblasti [State Archives of Dnipropetrovs'k region. Dnipropetrovs'k]. [In Russian].
 DAZO – Derzhavniy arkhiv Zaporizkoi oblasti [State Archives of Zaporizhzhya region.]. [In Russian].
 DAKO – Derzhavniy arkhiv Kirovohrads'koi oblasti [State Archives of Kirovohrad region.]. [In Russian].
 DAMO – Derzhavniy arkhiv Mykolaivs'koi oblasti [Derzhavniy arkhiv Mykolaivs'koi oblasti]. [In Russian].
 DAOO – Derzhavniy arkhiv Odes'koi oblasti [State Archives of Odesa region.]. [In Russian].
 DAKHO – Derzhavniy arkhiv Khersons'koi oblasti [State Archives of Kherson region.]. [In Russian].
 Zhbankov, 1909 – Zhbankov D. Polovaya prestupnost' [Sexual Crime] // Sovremennyy mir. [The Contemporary World], 1909. No.7-8. p. 54-91. [in Russian].
 Novosti Odessy, 1907 – Novosti Odessy. 1907. No. 2. p. 4. [in Russian].
 Russkaya pravda, 1907 – Russkaya pravda. 1907. No. 90. p. 1. [in Russian].
 Sovet Ministrov Rossiyskoy imperii, 1905-1906 gg. [Tip of Ministers of the Russian Empire 1905-1906.]. Leningrad. [in Russian].
 Walling, 1910 – William Walling E. Poslaniye Rossii (Istinnoye znachenie russkoy revolyutsii). [Message to Russia (The True Importance of the Russian Revolution)]. Berlin [In Russian].
 Khersonskiye gubernskiye vedomosti, 1905. – Khersonskiye gubernskiye vedomosti. 1905. No. 76. p. 1. [in Russian].
 Chudnovskyy, 1907 – Chudnovskyy S. Iz dal'nikh let. (Otryvki iz vospominaniy) [From the distant years. (Excerpts from memories)]. // Byloye. [Past.] No.9. p. 278-295. [in Russian].
 Shub, 1970 – Shub D. Iz davnikh let. Stranitsy vospominaniy. Russkiye revolyutsionnyye organizatsii v N'yu-Yorke v 1904-1905 gg. [From a long time. Pages of memories. Russian revolutionary organizations in New York in 1904-1905] // Novyy zhurnal. [New magazine]. No.98. p. 182-200. [in Russian].

UDC 94(477)«1914-1917»:314.15

OLGA M. BILOBROVETS

Zhytomyr Ivan Franko State University, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**THE LIFE OF THE POLISH PEOPLE OF THE VOLYN BORDER
IN THE FIRST WORLD WAR**

Abstract. *The article shows the situation of the border counties of the Volyn province during the First World War, which suffered significant losses. The repeated turnaround stay in this territory of the Russian and Austro-German Army led to a devastating destruction of the economy, property, human victims, the forced evacuation of the population. The reconstruction of the destroyed farm began after the transition of these territories again under the power of Russia in 1916. The local authorities assessed the damage and the amount needed to cover them. Volyn's assistance was provided by the central and provincial authorities.*

Through these territories, the flow of refugees from the Kingdom of Poland and Galicia did not stop, which in 1915 reached the maximum. In Volhynia, as well as in other places of the Russian Empire, Polish non-governmental organizations acted for the help of the Poles who suffered in the war. Assistance to the countrymen was established through the departments of the Petrograd Organization Helping War Victims and Central Committee, which in 1915 began to operate in Russia. In their activity, there are two phases, the boundary of which is the military actions of spring-summer 1915. Despite the limited possibilities, in the first period, the Polish population of the region collected funds and material things that sent to Warsaw to support their countrymen and, to a lesser extent, provided relief to settlers. Since the summer of 1915, after the occupation of Warsaw by Germany, the influx of refugees from the Kingdom of Poland and Galicia has increased significantly. It was accompanied by the forced evacuation of the population from the border areas of Volyn province into the Ukrainian lands. The main task of Polish public organizations was the need to take care of Poles' refugees. They began to set up shelters for children and adults, food items, and a search bureau for refugees.

After the February Revolution of 1917, the sociopolitical life of the region intensified. Representatives of the local Polish gentry and intelligentsia initiated the creation of political, cultural and educational organizations, which were subordinated to the Polish Executive Committee in Russia for the purpose of a united Polish policy. Polish associations began to create Polish houses and Polish schools for the revival of national life.

Keywords: Volyn border, the First World War, refugees, Polish social life.

БІЛОБРОВЕЦЬ О.М.

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)**ЖИТТЯ ПОЛЯКІВ ВОЛИНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ В РОКИ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Анотація. *У статті показано становище прикордонних повітів Волинської губернії в роки Першої світової війни. Матеріальні руйнування, людські втрати, примусова евакуація особливо були відчутні тут через проходження фронту і позиційну війну. Цими територіями проходив емігрантський шлях біженців з Королівства Польського і Литви. Незважаючи на обмежені можливості, польське населення краю надавало допомогу постраждалим від війни через діючі тут відділення Петроградського товариства допомоги жертвам війни і Центрального громадянського комітету. Після лютневої революції 1917 р. активізувалось суспільно-політичне життя краю, почався процес створення Польських домів і розвиток польської освіти.*

Ключові слова: Волинське прикордоння, Перша світова війна, біженці, польське суспільне життя.

БЕЛОБРОВЕЦ О.М.

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історических наук, доцент (Україна)**ЖИЗНЬ ПОЛЯКОВ ВОЛЫНСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ В ГОДЫ
ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Аннотация. В статье показано состояние пограничных уездов Волынской губернии в годы Первой мировой войны. Материальные разрушения, человеческие потери, принудительная эвакуация особенно ощущались здесь из-за прохождения фронта и позиционной войны. Через эти территории проходил эмигрантский путь беженцев из Королевства Польского и Галиции. Несмотря на ограниченные возможности, польское население края оказывало помощь пострадавшим от войны через действующие здесь отделение Петроградского общества помощи жертвам войны и Центральный гражданский комитет. После февральской революции 1917 г. активизировалась общественно-политическая жизнь края, начался процесс создания Польских домов и развитие польской образования.

Ключевые слова: волынское пограничье, Первая мировая война, беженцы, польское общество.

Перша світова війна чи не найбільші страждання і біди принесла населенню прикордонних територій. Неодноразово в ході війни ці землі переходили під владу протиборчих воюючих держав, піддавались руйнації, а населення примусово евакуйовувалось. Ці терени залишались спірними після завершення війни. Досвід діяльності і політики владних структур, самоорганізації населення і спроможність проводити активне громадське життя у прикордонному краї є цінним для вивчення і використання на сучасному етапі.

Усвідомлення російською владою необхідності підтримки державних структур з надання допомоги постраждалим у війні з боку громадськості, зокрема національних товариств і їх діяльність висвітлив О. Донік (Донік, 2002: 537). Заходи, які проводились громадськими організаціями на підтримку біженців проаналізовані у працях Т. Лазанської (Лазанська, 2013: 507). Шлях, пройдений польськими переселенцями з Королівства Польського і Галичини в російській імперії, зокрема українськими територіями предметно охарактеризував М. Коженювський (Korzeniowski, 2007). Діяльність польських громадських організацій з надання допомоги польським біженцям у Волинській губернії висвітлював у своїх працях М. Мондзік (Mądzik, 2004: 112-120).

Дана стаття ставить своїм завданням з'ясувати економічне і соціальне становище, в якому перебували прикордонні повіти Волинської губернії внаслідок воєнних дій Першої світової війни, діяльність польських громадських організацій на цій території, зокрема з надання допомоги постраждалим у війні полякам.

Безпосередньо на території України воєнні дії вів Південно-Західний фронт, що розтягнувся на 400 км, яким на початку війни командував генерал М. Іванов. Російські війська взяли участь у 1914 р. у Галицькій битві, в результаті якої вони оволоділи всією Східною Галичиною, частиною Західної та майже всією Буковиною (Донік, 2002: 521). Навесні 1915 р. австро-німецькі війська мобілізували свої сили з метою відвоювання втраченої території Галичини і західної Волині і почали наступ. Результати короткого збройного нападу австрійців на прикордонні місцевості Волині у травні 1915 р. мали великі руйнівні наслідки. Найбільше постраждав Володимирський повіт, зокрема Порицька і Грибовецька волості, де селянські господарства внаслідок пожеж були доведені до повної руїни. Наприклад, у селах Самоволя, Щемістин, Яневичі спалено 94

ферми з усім майном і збіжжям і тому селяни самотужки не могли відновити свої господарства. В тих же волостях понад 600 ферм потерпіло внаслідок грабунків австрійських військ, які забрали все: збіжжя, навіть у скиртах, борошно, худобу, птаство, вулики з бджолами, сіно, дерево, вино, товари з магазинів і т.п. Збитки у Володимирському повіті склали 256 тис. руб., не враховуючи розграбованого в скиртах зерна і зруйнованих орних полів.

Значно менше постраждав Луцький повіт, де понесла втрати тільки одна Чаруківська волость. Тут австрійці рухалися дуже швидко і встигли забрати лише скирти з полів. В Дубенецькому повіті постраждало 8 волостей і втрати там склали 42 тис. руб. Австрійці забрали переважно збіжжя і овочі. У чотирьох волостях поля вкриті окопами. Подібних втрат зазнали і 5 волостей Кременецького повіту. Але вони виявилися незначні і селяни не потребували допомоги. У Староконстантинівському повіті набіг залишив слід тільки у чотирьох волостях, зокрема Волочиській і Маначинській (Dziennik Kijowski, 1915b: 3).

Внаслідок наступу австрійсько-німецьких військ в травні 1915 р. і відступу російської армії за рішенням військового командування населення прифронтових районів Волинської губернії в обов'язковому порядку евакуйовувалось, матеріальні цінності організовано вивозились, планово відходили владні структури. В серпні 1915 р. головнокомандуючий Південно-Західним фронтом генерал артилерії М. Іванов видав наказ, яким зобов'язувалось проведення низки заходів з відходом російських військ. Зокрема, евакуйовувалось чоловіче населення віком від 17 до 45 років через можливість їх використання в армії противника, решта населення мала відходити при наближенні ворога. Необхідно було вивезти всі мідні предмети, станки, вироби заводів з міді, дзвони (ДАЖО, ф. 161, оп. 1, спр. 26: 26). Окреме розпорядження губернатора стосувалося негайного вивезення мідних кабелів близько тисячі пудів з електричної станції у м. Рівне, що належала княгині Любомирській, а також мідних апаратів вагою до тисячі пудів на винокурному заводі с. Колоденки і м. Рівне, що належали князю Любомирському (ДАЖО, ф. 161, оп. 1, спр. 26: 100). Всі мідні частини, які знімалися з машин усіх заводів необхідно було упаковувати і точно зазначати, з якого вони місця, щоб в майбутньому, коли мине небезпека, відновити виробництво цукру й інших продуктів (ДАЖО, ф. 161, оп. 1, спр. 26: 133).

Наказ генерала М. Іванова вимагав також вивозити всіх придатних для армії коней, гнати всю велику рогату худобу і овець без виключення у Шубківський і Меджибізький табори, де їх мали приймати інтенданти. Передбачалось вивезти всі хлібні і фуражні запаси в борошні і зерні. У разі неможливості вивезення, хліб на полі і в скиртах треба було знищити, залишаючи для населення лише місячний запас продовольства. Зруйнуванню підлягали лише ті заводи і фабрики і будівлі, які ворог міг використати для своїх військових потреб. Казарми та інші державні й приватні будівлі, які слугували лише житлом – залишались цілими. Всі заходи мали виконуватись цивільною владою і поліцією з остаточним контролем особливих частин у військових корпусах (ДАЖО, ф. 161, оп. 1, спр. 26: 130).

Потік біженців із Західної Волині спрямовувався вглиб губернії і далі в південно-східні райони України. Так, за час евакуації із Рівного виїхало більше 40 тис. жителів, не враховуючи приватних і громадських закладів. Через центральне губернське місто Житомир пройшло 15 тис. біженців із місць, що знаходились у зоні воєнних дій Рівненського і Дубенського повітів (Жизнь Волини, 1915: 3).

На початку серпня 1915 р. посадові й адміністративні особи прибули у Петроград доповідати про стан речей у Волинській губернії. Володимир-Волинський повіт уже був евакуйований і мав вигляд пустелі. Весь хліб був знищений, із волостей всі селяни разом з худобою відійшли вглиб губернії. У селах залишилась незначна кількість населення. Як писала місцева преса, "німці, які з'явилися там на початку липня, були голодними і шукали хліб" (Наша Волинь, 1915: 2). На окупованій австро-німецькими військами території всі здорові і здатні до

праці сільські жінки залучалися до обслуговування хлібопекарень, пральних і шевських майстерень і скрізь, де можна було застосувати жіночу працю (Жизнь Волини, 1916b: 2).

Внаслідок травневого наступу австро-німецьких військ, подальшої позиційної війни і наступу російської армії у травні 1916 р. прикордонні території Західної Волині вчергове зазнали руйнації і спустошення. На початку серпня 1916 р. кореспондент газети "Біржевіє ведомості" А. Масарінов описував свої враження від прогулянки околицями Луцька біля станції Олика. Він відзначив, що із вікон залізниці видно австрійські і російські окопи, які тягнулися вздовж залізничного полотна в кілька рядів. Зелені поля між ними були всіяні тисячами вирв від снарядів. Видно було зигзагоподібні коридори, забетоновані і покриті сталеву бляхою. Від залізничної станції Олика залишився тільки фундамент і купа осколків. Станція у Луцьку знищена.

Луцьк з вересня 1915 р. залишався у нейтральній смузі між австрійською і російською арміями і в нього потрапляли снаряди з двох сторін, з відступом російської армії місто відійшло Австрії і на початку 1916 р. його знову відібрала російська армія. На місці австрійських вивісок з'являлися російські, в магазинах місце віденських товарів зайняли київські (Dziennik Kijowski, 1916b: 3).

Після переходу цієї території під владу Росії Волинська губернська комісія у справах селян провела огляд деяких волостей Кременецького повіту, які були зайняті противником, а потім знаходилися у зоні вогню. У висновках зазначалось, що третина від усіх господарств – 3812 були зруйновані, пошкодженими виявились 2422 і вціліло трохи менше третини. У Берестейській волості не залишилось жодного господарства. Із 18 857 мешканців на місці залишилося менше половини – 7646 осіб. Населення жило в окопах і землянках, не мало продуктових запасів і харчувалося на спеціальних пунктах (Dziennik Kijowski, 1916a: 2).

Оцінивши збитки, Волинське губернське земське управління підготувало доповідь у справі відбудови знищеної війною Волині. Земство почало підготовчі роботи з відбудови. Була закуплена велика партія будівельних інструментів, рами вікон, дверей та інші дрібні речі на суму 4,5 млн. руб. Згідно з даними, зібраними раніше, необхідно було відбудувати 50 тис. селянських ферм, закупити будівельного дерева на 50 млн. руб. За рішенням земського управління на цю мету треба було вирубати 20 тис. дес. лісу і скільки ж могли дати урядові ліси. Зібрання постановило просити міністра сільського господарства гр. Бобринського надати початковий кредит у сумі 5 млн. руб. і спеціальні засоби допомоги. Нормальна урядова допомога була б достатньою для звичайних господарств, але в умовах знищених щент господарств цього було не достатньо. Луцьке повітове земство внесло подання в Комітет постраждалим від війни великої княжни Тетяни Миколаївни на 0,5 млн. руб. на будівництво тимчасових бараків. Через те, що всі водні і парові млини в Луцькому повіті були знищені, земське зібрання постановило також виділити 100 тис. руб на будівництво нових млинів і видати млинарям безвідсоткові позички на 6 років на відбудову (Dziennik Kijowski, 1916a: 3).

На території, які побували кілька разів під владою і контролем протиборчих країн ситуація була важкою. Це стовалося і Володимирського повіту на Волині, який перед війною нараховував близько 400 тис. населення, з яких за урядовою статистикою, 70 % складали українці, 14-15 % – поляки, решта – євреї, чехи і маленький відсоток німців. Евакуація, що проводилася влітку 1915 р., змінила становище у повіті. Близько 2/3 населення залишило повіт, емігруючи на схід. Це були у переважній більшості – українці. Серед поляків виїхала лише незначна частина великих землевласників і сільськогосподарських офіціалістів, з росіян – урядовці і поміщики. Коли територія повіту перейшла під владу Австрії, масово емігрувало до Прусії німецьке населення. Надзвичайно складною виявилася у 1917 р. економічна ситуація у повіті. Після російської евакуації, як і після осінньої і зимової реквізиції, залишилось дуже мало коней. В деяких селах було по

кілька тварин, а у фільваркових господарствах налічувалось по 2-4 коня. Через це сільськогосподарські роботи майже не проводились. Торгівля, що була зосереджена у євреїв, фактично припинилася. Окремі купці вели торгівлю тільки найнеобхіднішими товарами – цукром, сіллю, спекулюючи на цьому і доводячи ціну до казкових розмірів.

В цих умовах плідною виявилася робота польського Громадського комітету, який відкрив 13 власних магазинів в різних частинах повіту, переважно у віддалених селах. Крім того, ще взимку 1916 р. польська громада організувала кілька польських шкіл на Волині. Ця робота розширилася взимку-навесні 1917 р., коли відкрилося ще кілька початкових польських шкіл (Dziennik Kijowski, 1917a: 2).

Для організації матеріальної і моральної допомоги постраждалому від війни населенню в Росії і в Королівстві Польському виникли громадські організації. На початку серпня 1914 р. в Петрограді представники польської колонії виступили з ініціативою утворення Польського товариства допомоги жертвам війни (ПТДЖВ) (Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny). Згодом по всій Російській імперії було утворено його відділення. У вересні 1914 р. у Варшаві було утворено опікунську організацію Центральний громадський комітет (ЦГК) (Centralny Obywatelski Komitet). Наприкінці 1914 – на початку 1915 рр. виникають такі відділи і на Волині. Зокрема, ще перед евакуацією в Кременці, Острозі, Володимирі-Волинському, Ковелі і Житомирі. В березні 1915 р. на організаційному засіданні в Ковельському ПТДЖВ головою було обрано М. Гіжинського, створено секції: фінансову, нагальної допомоги та допомоги Галичині (Mądzik, 2004: 114).

На початку березня 1915 р. у Володимирі-Волинському відбулось організаційне зібрання місцевого відділу ПТДЖВ. Все польське населення повіту збирало внески або ж надавало підтримку у натуральній формі. На зборах було прийнято рішення про введення загального оподаткування на користь земляків – жертв війни із встановленням мінімальних норм. Такою нормою для власників земель стали 10% від оплачених земських і урядових податків, для урядовців – половина цієї суми. Представники всіх інших сфер суспільства зобов'язувалися жертвувати 2-3% чистого доходу. На встановлення таких невисоких норм вплинули два фактори: Перший – це низька продуктивність ґрунтів і значна кількість безплідних земель у південних районах повіту, а також те, що в південній частині була знищена значна кількість маєтків під час серпневого австрійського прориву, який дійшов до Володимира. Разом з тим, було вирішено, що кожен намагатиметься здавати більші внески, ніж визначені нормою. Крім того, нагальними завданнями вважались організація опіки над дітьми і облаштування притулків для інтелігенції (Dziennik Kijowski, 1915a: 3).

В діяльності відділів ПТДЖВ можна розрізнити дві фази, межею в яких були воєнні дії літа 1915 р., що викликали великий наплив біженців вглиб Росії і на Волинь, до повітів, які знаходилися на лінії фронту. У перший період діяльності польськими організаціями допомоги постраждалим у війні реалізовувались завдання, окреслені Петроградським ПТДЖВ. Першочергово, всі матеріальні засоби, в тому числі кошти й зібрані речі направлялись до Варшави, в ЦГК. В другу чергу відділи надавали допомогу біженцям, організовуючи для них притулки, пункти харчування, пошук роботи. Друга фаза діяльності товариств – надання допомоги постраждалим розпочалась восени 1915 р., коли на терени губернії збільшився потік біженців з Королівства Польського і Галичини (Mądzik, 2004: 116).

Наприкінці 1915 р. акції допомоги біженцям на Волині розпочали також відділення Центрального громадянського комітету, який розгорнув свою діяльність в Росії і створив структурні підрозділи. Так, у Волинській губернії діяли комітети ЦГК в Житомирі, Луцьку, Сарнах та ін. містах (Mądzik, 2004: 120).

За даними канцелярії волинського губернатора на початку березня 1916 р. у Волинській губернії перебувало 150 тис. біженців, серед яких 3 тис. поляків і 1 тис. євреїв (Жизнь Волини,

1916а: 3). У травні 1916 р. на губернському засіданні з питань надання допомоги біженцям було зазначено, що під опікою волинського відділу Петроградського ПТДЖВ знаходилося 2345 осіб, під опікою волинського відділу ЦГК – 4470 осіб (Жизнь Волыни, 1916b: 3).

Після примусової евакуації і через бойові дії населення значно зменшилось, особливо багато виїхало інтелігенції. Кожного разу, як з'являлася можливість налагоджувати мирне життя після припинення бойових дій польське суспільство вирішувало на зібраннях нагальні питання. У березні 1917 р. після лютневої революції, у Луцьку відбулись організаційні збори за участю кількох десятків осіб з різних сфер суспільства, переважно представників існуючих громадських організацій. Завдання організації окреслила А. Зайковська. Після дискусії одностайно була прийнята резолюція, в якій зазначалось, що, не зважаючи на близькість фронту і важкі умови, необхідно приступити до організації польського суспільства Луцька і Луцького повіту з метою проведення спільної культурної діяльності й виконання нагальних завдань, що виникали. Було вирішено також підпорядкуватися Польському виконавчому комітету на Русі, щоб реалізовувати спільні для всіх поляків в Україні завдання. Пріоритетним було визнано заснування Польського клубу в Луцьку і організація польського шкільництва. Було обрано керівний тимчасовий Комітет, який очолив Й. Балінський, заступником обрано А. Зайковську (Dziennik Kijowski, 1917b: 2).

Для підтримки польського населення прикордонні райони у травні 1917 р. відвідав біскуп Ю. Дубовський. Тяжкі умови, в яких перебувала ця територія не дозволили провести урочисту інгресу до Луцької кафедри. 27 травня після відправлення богослужіння було освячено каплицю в Рожищі Сокольської парафії, де костюл був зруйнований. Автомобілем він відвідав костюли в селах і містечках Турчин, Корець, Несвіж, Лавровець, Яловичі, Мянєвичі, Дубно. Незважаючи на грім гармат, він побував у сс. Олиця, Клевань і Дренажне. Метою поїздки біскупа було відвідати ті місця, де була хоч невелика група поляків, щоб підтримані добрим словом, вони не втрачали надію на відродження своєї батьківщини і в міру своїх сил і можливостей докладали всіх зусиль для добра вітчизни і костюла (Dziennik Kijowski, 1917c: 2).

У червні 1917 р. через Луцький повіт проходили бойові гвардійські війська. З ініціативи польських солдат у Лаврові, у парку князя М. Любомирського відбулось урочисте богослужіння і посвячення польських штандартів. В збудованому перед каплицею і прикрашеному прапорами алтарі урочисте богослужіння відправив ксьондз В. Барановський, пробощ Несвіжської парафії. Піднесеного настрою додавав військовий оркестр, який грав польські пісні. У промові ксьондз закликав до служіння в ім'я відданості національним ідеалам і законності, прагнення бути прикладом для інших національностей. У такому ж дусі виступили солдати Юліан Гольдберг і Юзеф Рихацький. На завершення прозвучала "Марсельєза" (Dziennik Kijowski, 1917d: 3).

Впродовж 1917-1918 рр. прикордонні повіти Волині відбудовувались. Польська громада під впливом революційних подій в Росії й Україні відроджувала національне життя і сприяла польським біженцям на зворотному шляху повернення на батьківщину, який проходив цими землями.

Таким чином, прикордонні повіти Волинської губернії в роки Першої світової війни зазнали значних втрат. Кількаразове почергове перебування на цій території російської та австро-німецької армій привело до нищівного руйнування господарства, майна, людських жертв, примусової евакуації населення. Через ці території не припинявся потік біженців з Королівства Польського і Галичини, який у 1915 р. досяг максимуму. На Волині, як і в інших місцях Російської губернії діяли польські громадські організації допомоги постраждалим у війні полякам. Допомога землям була налагоджена через відділи Петроградського товариства допомоги жертвам війни і Центрального громадянського комітету. Незважаючи на обмежені можливості, польське населення краю збирало кошти,

організовувало притулки, пункти харчування. Після лютневої революції 1917 р. суспільно-політичне життя краю активізувалось. Польські організації почали створювати Польські доми і польські школи для відродження національного життя.

Література:

- ДАЖО – Державний архів Житомирської області.
 Донік, 2002 – Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914-1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. К., 2002. Вип. IV. С. 155-182.
 Жизнь Волыни, 1915 – Жизнь Волыни. Житомир. 1915. № 239.
 Жизнь Волыни, 1916a – Жизнь Волыни. Житомир. 1916. № 71.
 Жизнь Волыни, 1916b – Жизнь Волыни. Житомир. 1916. № 83.
 Жизнь Волыни, 1916c – Жизнь Волыни. Житомир. 1916. № 132.
 Лазанська, 2013 – Лазанська Т. Проблема біженства в українських губерніях Російської імперії // Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. К.: Кліо, 2013. 783 с.
 Наша Волынь, 1915. – Наша Волынь. Житомир. 1915. № 211.
 Dziennik Kijowski, 1915a – Dziennik Kijowski. Kijów. 1915. Nr. 72.
 Dziennik Kijowski, 1915b – Dziennik Kijowski. Kijów. 1915. Nr. 135.
 Dziennik Kijowski, 1916a – Dziennik Kijowski. Kijów. 1916. Nr. 214.
 Dziennik Kijowski, 1916b – Dziennik Kijowski. Kijów. 1916. Nr. 247.
 Dziennik Kijowski, 1917a – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 72.
 Dziennik Kijowski, 1917b – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 80.
 Dziennik Kijowski, 1917c – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 136.
 Dziennik Kijowski, 1917d – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 140.
 Korzeniowski, 2007 – Korzeniowski M. Mądzik M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. 238 s.
 Mądzik, 2004 – Mądzik M. Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny w latach I wojny światowej // Ucrainica Polonia. Київ-Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2004. S. 112-120.

References:

- DAZhO – Derzhavny'j arxiv Zhytomyrs'koyi oblasti [State Archives of Zhytomyr region].
 Donik, 2002 – Donik O. M. Diyal'nist' gromads'ky'x organizacij i tovary'stv u spravi dopomogy' vijs'kovy'm ta cy'vil'nomu naselennyu v Ukrayini u roky' Pershoyi svitovoyi vijny' (1914-1918 rr.) [Activities of non-governmental organizations and societies in assistance to military and civilian population in Ukraine during the First World War (1914-1918)] // Problemy' istoriyi Ukrayiny' XIX – pochatku XX st. K., 2002. Vy'p. IV. S. 155-182. [in Ukrainian].
 Zhizn' Volyni, 1915 – Zhizn' Volyni. Zhitomir. 1915. № 239. [in Russian].
 Zhizn' Volyni, 1916a – Zhizn' Volyni. Zhitomir. 1916. № 71. [in Russian].
 Zhizn' Volyni, 1916b – Zhizn' Volyni. Zhitomir. 1916. № 83. [in Russian].
 Zhizn' Volyni, 1916c – Zhizn' Volyni. Zhitomir. 1916. № 132. [in Russian].
 Lazans'ka, 2013 – Lazans'ka T. Problema bizhenstva v ukrayins'ky'x guberniyax Rosijs'koyi imperiyi [The problem of refugee in the Ukrainian provinces of the Russian Empire] // Vely'ka vijna 1914-1918 rr. i Ukrayina. K.: Klio, 2013. 783 s. [in Ukrainian].
 Nasha Volyn', 1915. – Nasha Volyn'. Zhitomir. 1915. № 211. [in Russian].
 Dziennik Kijowski, 1915a – Dziennik Kijowski. Kijów. 1915. Nr. 73 [in Polish].
 Dziennik Kijowski, 1915b – Dziennik Kijowski. Kijów. 1915. Nr. 135. [in Polish].
 Dziennik Kijowski, 1916a – Dziennik Kijowski. Kijów. 1916. Nr. 214. [in Polish].
 Dziennik Kijowski, 1916b – Dziennik Kijowski. Kijów. 1916. Nr. 247. [in Polish].
 Dziennik Kijowski, 1917a – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 72. [in Polish].
 Dziennik Kijowski, 1917b – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 80. [in Polish].
 Dziennik Kijowski, 1917c – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 136. [in Polish].
 Dziennik Kijowski, 1917d – Dziennik Kijowski. Kijów. 1917. Nr. 140. [in Polish].
 Korzeniowski, 2007 – Korzeniowski M. Mądzik M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. 238 s. [in Polish].
 Mądzik, 2004 – Mądzik M. Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny w latach I wojny światowej [Wandering fate. Polish refugees in the Russian Empire during the First World War] // Ucrainica Polonia. Київ-Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2004. S. 112-120. [in Polish].

UDC 908(477.52)«1918/1919»:323.27

DMYTROV.KUDINOV

Sumy Regional Institute of Postgraduate Education, Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

MILITARY STANDOFF BETWEEN BOLSHEVIK AND REPUBLICAN FORCES FOR SUMY CITY IN DECEMBER 1918 – JANUARY 1919

Abstract. *This publication deals with a poorly researched page of national military history – the confrontation between Republican and Bolshevik armed groups for the city of Sumy in the late 1918 – early 1919. The groups of sources used by the author in the writing of the article are outlined, the aim of the publication is defined, specifically: “to disclose as fully as possible the details of the military confrontation around the city of Sumy in the winter of 1918-1919 and to justify the reasons for the defeat of the republican troops.”*

The major content blocks of the main part of the article are: the description of the geopolitical and military-political situation that emerged in the last quarter of 1918 and preceded the change of power in Sumy district; the deployment of pro-Bolshevik partisan movement in the territories of Okhtyrka and Sumy districts, offensive actions of red partisans near Sumy; preparation of Sumy training for defense by the armed forces of the Ukrainian People's Republic and local authorities; the situation in the city on the eve of the Bolshevik offense; assault of Sumy by red partisans; the results and consequences of the breakthrough of the front in the Sumy area. Thus, the author not only has covered solely military actions of the combatants, but also has drawn attention to the socio-political and ideological aspects of the confrontation, which, in his opinion, were no less important than the military training of the warring parties. In particular, ideological atmosphere in the city is analyzed, the polarization of city dwellers is distinguished in accordance to adherence of conservative or radical views on solving urgent issues of socio-economic and political life, the weakness of the position of Ukrainian democracy is emphasized, which could not but affect the support of the logistics and moral support of the defenders of Sumy. Description of the preparation and implementation of the offensive operation of the red partisans or defense measures of the Republicans includes an assessment of the troops of the adversaries, the armament, the phased mobilization of the contingent, its social composition. The description of the offense itself includes its planning, the implementation of tasks, specification of the episodes of the fight. Reconstruction of the picture of firefight is carried out on the basis of memoirs and the song of the 9th Sumy Rifle Regiment of the Ukrainian Soviet Army, the successor of the guerrilla ad etachment of Bagatsky.

Keywords: *Ukrainian People's Republic, group of forces of Kursk direction, V.O. Antonov-Ovseenko, P.S. Bagatsky, K.L. Lepeha, V.Z. Filonovich, Ukrainian Soviet Army, republicans, city council, foot troops, horse cavalry, machine guns, memoirs.*

КУДІНОВ Д.В.

Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
доктор історичних наук, доцент (Україна)

**ВІЙСЬКОВЕ ПРОТИСТОЯННЯ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ТА РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ
ВІЙСЬК ЗА М. СУМИ У ГРУДНІ 1918 Р. – СІЧНІ 1919 Р.**

Анотація. *У поданій публікації розглядається боротьба республіканських та більшовицьких збройних формувань за м. Суми. Змістовими блоками статті є опис геополітичної та військово-політичної ситуації, що склалася в останній чверті 1918 р. та передувала зміні влади в Сумському повіті; розгортання пробільшовицького партизанського руху на території Охтирського та Сумського повітів, наступальні дії червоних партизан поблизу Сум; підготовка Сум до оборони збройними силами УНР та*

місцевою владою; обстановка в місті напередодні більшовицького наступу; штурм червоними партизанами м. Суми; результати та наслідки прориву фронту в районі Сум.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Група військ Курського напрямку, В.О. Антонов-Овсієнко, П.С. Багацький, К.Г. Лепеха, В.З. Филонович, Українська радянська армія, республіканці, міська дума, піхота, кіннота, кулемети, спогади.

КУДИНОВ Д.В.

Сумской областной институт последипломного педагогического образования,
доктор исторических наук, доцент (Украина)

ВОЕННОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ БОЛЬШЕВИСТСКИХ И РЕСПУБЛИКАНСКИХ ВОЙСК ЗА Г. СУМЫ В ДЕКАБРЕ 1918 Г. – ЯНВАРЕ 1919 Г.

Аннотация. В данной публикации рассматривается борьба республиканских и большевистских вооруженных формирований за г. Сумы. Содержательными блоками статьи являются описание геополитической и военно-политической ситуации, сложившейся в последней четверти 1918 г. и предшествовавшей смене власти в Сумском уезде; разворачивание пробольшевистского партизанского движения на территории Ахтырского и Сумского уездов, наступательные действия красных партизан вблизи Сум; подготовка Сум к обороне вооруженными силами УНР и местной властью; обстановка в городе накануне большевистского наступления; штурм красными партизанами г. Сумы; результаты и последствия прорыва фронта в районе Сум.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Группа войск Курского направления, В.А. Антонов-Овсиенко, А.С. Багацкий, К.Г. Лепеха, В.З. Филонович, Украинская советская армия, республіканці, городская дума, пехота, конница, пулеметы, воспоминания.

Питання історії України періоду Визвольних змагань 1917-1921 рр. набувають особливої гостроти та актуальності, як в зв'язку з ювілейною датою Української національно-демократичної революції, так і в контексті кризи, яку нині переживає українська держава. Це зумовлює дискусію в історіографії щодо базових питань бачення революційного процесу сторічної давнини, а також висвітлення маловідомих сторінок суспільно-політичного та військово-політичного протистояння, що забезпечується залученням регіонального матеріалу. В даному сенсі вельми цікавими є дослідження конкретних військових операцій, які здійснювали ворогуючі сторони взимку 1918-1919 рр. на Слобожанщині, а також причин, що зумовлювали перемогу чи поразку тієї чи іншої сторони.

Відмітимо, що попри доступність хрестоматійних, особистих та архівних джерел, далеко не всі військові дії на території колишньої Харківської губернії дістали широкого висвітлення в науковій літературі. Цілком справедливим це зауваження є щодо північної частини регіону – Сумського, Охтирського та Лебединського повітів, які під час другого більшовицького наступу в Україні перетворилися на театр військових дій. Зокрема, один із важливих епізодів протистояння – бій за місто Суми 5 січня 1919 р. – лише побіжно висвітлювався в краєзнавстві радянського періоду, причому виключно в науково-популярних нарисах О. Косарева, С. Малкієля, Г. Петрова, В. Сіряченка та М. Стожка (Косарев, Петров, 1980; Малкиель, 1963; Сіряченко, 1980; Стожок, 1967). Не аналізується він і в творах сучасних науковців, навіть тих, що географічно локалізовані Слобожанщиною або Сумщиною. А це значно збіднює наше уявлення про розгортання радянського наступу в регіоні, значення сумського фасу українсько-більшовицького фронту, динаміку й характер прорадянського повстанського селянського руху в регіоні та його зв'язок із українськими військовими радянськими формуваннями.

Джерельну базу даної публікації становлять оригінальні документи Державного архіву Сумської області з фондів “Колекції окремих документів дореволюційного періоду та періоду Жовтневої революції” (Ф. Р-2362), “Сумської міської думи” (Ф. 354), “Сумської науково-дослідницької комісії по складанню історії місцевої партійної організації. “Іспарт” КП(б)У. м. Суми” (Ф. П-9), “Хатаєвої Є.І. та Гусєва-Оренбургського С.І.” (Ф. Р-7627), збірки документів, матеріали преси та мемуари активних учасників військових дій в Україні. При цьому основними джерелами відтворення загальної картини збройного конфлікту є спогади очевидців цих подій – представників червоного табору – колишнього командира розвідки та зв’язку партизанського загону Багацького, а згодом 9-го стрілецького полку Української радянської армії (УРА), сумського робітника М.Д. Ковальова, колишнього очільника могоричанського сільського комітету РКП(б) А.І. Коваленка, учасника робітничого руху в Сумах, секретаря першого складу Сумської ради робітничих та солдатських депутатів І.Х. Корнієнка, колишнього боротьбиста й сумського робітничого активіста В.Д. Обозного, зібрані працівниками Іспарту на початку 1930-х років, а також ветерана загону Багацького І.Д. Нечипоренка, надруковані у 1963 р. в газеті “Вперед”. Надзвичайно інформативними є мемуари колишнього очільника Українського фронту радянських військ В.О. Антонова-Овсієнка, який у підготовці свого матеріалу використав чимало документів штабу фронту. Комплексне використання вказаних джерел та природний дослідницький інтерес до обраної теми обумовили постановку мети наукової розвідки – по можливості максимально повно розкрити деталі військового протистояння навколо м. Суми взимку 1918-1919 рр. та обґрунтувати причини поразки республіканських військ.

Місто Суми в 1917-1921 рр. неодноразово ставало об’єктом зазіхання тієї чи іншої сторони конфлікту. Початок захопленню влади в місті збройним шляхом заклали прибічники радянської влади, які у січні 1918 р. роззброїли загони міської думи, сил Центральної Ради й встановили свій контроль над містом. У березні 1918 р. групою офіцерів та солдат слабосильної команди за підтримки селян Сумської волості було здійснено антирадянський виступ, що був швидко придушений добре озброєними формуваннями червоногвардійців. Після вступу в Суми німецьких військ 1 квітня 1918 р., низка сутичок германців та червоногвардійців відбулася в районі Харківських гребель та станції Баси. Встановлення влади Директорії в Сумах у листопаді того ж року завдяки позиції німецького командування відбулося без збройного протистояння. Проте, менше ніж через два місяця після цього округу міста та його вулиці перетворилися на поле бою.

Передумовами наступу “червоних” на Суми слугувала радикальна зміна ситуації на українському фланзі більшовицької Росії після поразки Центральної держави Першої світової війни, з початком Листопадової революції в Німеччині та анулюванням радянським ВЦВК Брест-Литовського мирного договору. 14 листопада 1918 р. член Реввійськради РСФРР В.О. Антонов-Овсієнко у доповідній записці радянському керівництву запропонував розгорнути широку агітаційну роботу серед українського селянства, нейтралізувати німецькі частини та негайно розпочати бойові дії силами повстанських дивізій, що малися в розпорядженні українських комуністів. Зрештою, відповідно до директиви Реввійськради “Повстанським організаціям України про мобілізацію сил повстанців і планів їхніх дій з метою звільнення України” Групи військ Курського напрямку (ГВКН, за словами В.О. Антонова-Овсієнка, – “замасковано названа” Реввійськрада Українського фронту, утворена 17 листопада 1918 р.) передбачалися глибоке проникнення на українську територію більшовицьких загонів, організація повстань в промислових центрах та блокування інсургентами великих населених пунктів. Утім, на відміну від ГВКН, керівництво Червоної Армії спочатку не планувало широкого наступу проти УНР (це пояснювалось початими переговорами Кремля з представниками

Директорії, намаганням розібратися в ситуації, що склалася в Україні в ході антигетьманського повстання, пріоритетом боротьби проти Донської армії та добровольців). “Але прискорене зростання революційного процесу на Україні змусило не лише розширити рамки попередніх завдань цієї групи (ГВКН – Д.К.), – але й змінити їхній характер”, – зауважував радянський військовий історик М.Є. Какурін. У цьому, насамперед більшовиків, “переконав”, селянський повстанський рух на Слобожанщині, що наприкінці 1918 р. не без впливу ззовні розвивався саме під радянськими гаслами. Крім того, перші сутички з “петлюрівцями” довели слабкість військової організації УНР. Тож у другій половині грудня 1918 р. більшовицькі війська отримали наказ про активні дії на українській ділянці фронту, залишаючи при цьому харківський напрям удару на початковому етапі операції за головний.

Військові операції ГВКН узгоджувалися зі створеним у Курську Тимчасовим робітничо-селянського урядом України, що у своєму “Маніфесті” від 29 листопада 1918 р. оголошував гетьмана та його уряд “скинутим та поза законом”, відновлював радянську владу в Україні, а також закликав її трудящі маси до негайного повстання. Вагомими аргументами у залученні їх до борні слугували пункти про відібрання поміщицьких земель з усім майном на них з подальшою їх безумовною передачею селянам, проголошення всіх заводів, фабрик, банків, рудників та шахт загальнонародною власністю. Нарешті, 14 грудня 1918 р. радянський уряд України у своєму зверненні відверто проголосив Директорію “ворогом народу”, що наче має на меті ствердити владу буржуазії (Гражданская, 1967: 424-425, 444, 449-450, 459-462, 501; Какурин, 1926; Рибалка, 1957: 36; Солдатенко, 2011: 253, 256).

Революційні настрої проникали не лише в міста та села України, але й в німецькі частини, дислоковані вздовж демаркаційної лінії, від якої вони почали відходити під тиском більшовиків. В результаті, до кінця листопада 1918 р. під контролем українських радянських повстанських загонів опинився суміжний із Сумським Суджанський повіт (у Суджі з 29 листопада 1918 р. розмістився Тимчасовий робітничо-селянський уряд України); активізувалися дії червоних партизан та окремих частин, підпорядкованих військраді ГВКН, й на території Харківської губернії. 20 грудня 1918 р. представниками радянського Тимчасового уряду та Ради солдатських депутатів німецького 1-го резервного корпусу була підписана угода про очищення німцями до 24 грудня 10-верстної смуги на північ від залізниці Луганськ-Білопіль, що за відсутності заслону з українських військ давало змогу радянським угрупованням фактично впритул підійти до населених пунктів Сумської лінії Харково-Миколаївської залізниці. Пізніше німецькі переговорники Ради солдатських депутатів погодилися за умови надання рухомого складу для транспортування їхніх частин до Німеччини передати “обом радянським урядам... всю наявну в неї зброю, артилерійське та інженерне майно” (Антонов-Овсієнко, 1929: 172-173, 176). Все це об’єктивно сприяло розгортанню наступальних дій більшовиків вглиб України, послабленої черговим військово-політичним переворотом.

Особливістю наступу “червоних” на Сумській ділянці Українського фронту було те, що воно здійснювалося нерегулярними частинами, набраними на добровільній основі. Це цілком відповідало директиві від 21 листопада 1918 р. командувача військ ГВКН В.О. Антонова-Овсієнко про подальше поповнення сил саме за рахунок “революційного елементу харківського та донецького районів” (Какурин, 1990: 43). Подібною військовою одиницею було партизанське з’єднання, яке наприкінці 1918 р. взяло під свій контроль значну частину Сумського та Охтирського повітів. Її основою стали утворені восени того ж року загони під проводом колишніх робітників Бельгійського машинобудівного заводу Панаса Семеновича Багацького та Костянтина Григоровича Лепехи.

Більшовик П.С. Багацький у серпні 1918 р. таємно пробрався з Петрограду на батьківщину в с. Покровське Охтирського повіту з наказом організувати антигетьманські виступи на півночі Харківської губернії. У Покровському ним був створений загін з 26-28 погано озброєних місцевих жителів, ядро якого склали колишні фронтовики. Першою акцією комбатантів стало роззброєння стражі та підрих мосту на залізничній лінії Готня-Суми. Наприкінці жовтня партизани підняли повстання та звільнили Покровське та його округу від німців та стражі, що підняло їхній авторитет серед селянства округи. А після нової перемоги на каральним загоном партизанам загалом вдалося поширити межі своєї “республіки” на сусідні сільські округи Михайлівки та Тур’ї.

Подальші дії червоних партизан стали можливими завдяки допомозі боєприпасами та зброєю, які вони отримали від командира полку Червоного козацтва В.М. Примакова, дислокованого неподалік від зайнятої ними території. Крім того, П.С. Багацький та його заступник І.Г. Максименко потурбувалися й про те, щоб надати загоні правильну військову організацію, поділивши його на чотири взводи. Після цього повстанці розгорнули активні наступальні дії, підтримані партизанами К.Г. Лепехи (загін, сформований на Курщині, до якого також пристало 120 мешканців с. Могриця Сумського повіту), що вирушив назустріч Багацькому з території Суджанського повіту. 18 грудня партизани Лепехи зайняли с. Успенка, а наступного дня обидва загони вибили противника зі сл. Краснопілля, де й об’єднали свої сили. Невдовзі, за домовленістю партизан із німцями від українських стражників було очищене й с. Угроїди.

Низка цих акцій (з пісні партизан: “Били німців під Покровкою, / Варту в Угроїдах / Всіх карателів по селах, / Хто був в дармоїдах”) створила природну загрозу й Сумам, хоча сили “червоних” навіть після об’єднання ніяк не можна було визнати значними. Відомо, що загін Лепехи на момент виступу на зустріч Багацькому нараховував при одному кулеметі 160-180 бійців, переважно піхотинців. Загін Багацького, вочевидь, був більшим і краще організованим, бо з’єднання відбулося саме під його керівництвом. Отже, невелика партизанська армія мала становити у другій половині грудня 1918 р. щонайменше 400 осіб, а пізніше за рахунок мобілізації селянської молоді в зайнятих населених пунктах, припустимо, могла зрости ще на кілька сотень. “У кожному селі, – писав М.Д. Ковальов, – відбувалися велелюдні мітинги, на які приходило все населення – старе й мале. Найкраща революційна частина села вступала в наш загін”; “Робітники цукрових заводів, революційно настроєні селяни-бідняки десятками вступали в наші ряди”. Притік подібного контингенту до партизан відзначив і І.Х. Корнієнко, побачивши їх на вулицях Сум: “молоді хлопці сільські, кілька робітників поміж ними”. Нарешті, до “полку Багацького” приєдналися ще два невеликі партизанські загони – Орлова й Валієва (ДАСО, Ф.П-9, оп. 1, спр. 9: 16-17; ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 23-26, 69, 188; Ковальов, 1958: 34; Косарев, Петров, 1980: 302; Малкиель, 1963: 6; Нечипоренко, 1963; Сіряченко, 1980).

Прикметно, що вказаних сил військградою ГВКН було визнано достатніми для стримування сил противника, оскільки 2-га Українська радянська дивізія, що в листопаді-грудні 1918 р. розміщувалася в Суджанському повіті (а 1-й полк Червоного козацтва В.М. Примакова, де перебувало чимало вихідців із Сумського повіту, загалом, на відстані денного переходу до Сум), була спрямована на Харків, свідомо обходячи північний повітовий центр Слобожанщини стороною. “Обстановка нам сприяла і ми вирішили розвинути стрімкий наступ до Харкова, – у Сум – Білопіль залишити лише прикордонні частини”, – пояснював це рішення В.О. Антонов-Овсієнко. І хоча в штабі 2-ї Української радянської дивізії певне занепокоєння викликало зосередження республіканських військ в Сумському повіті (“ці сили можуть загрожувати глибокому тилу нашого просування”), командування щойно створеної УРА все ж наполягло спрямувати всі сили дивізії саме

на харківському напрямку, оскільки захоплення губернського центру, на переконання головнокомандувача українських радянських військ, повинно було забезпечити удар у фланг білогвардійським військам Краснова та роздмухати революційне повстання на Донбасі (Антонов-Овсиенко, 1929: 181-182; Харьковщина, 1973: 62-63).

Тим часом партизани Багацького та Лепехи зайняли населені пункти неподалік від Сум – Тимофіївку, Залізник, Самоїївку, Верхню Сироватку та до 2 січня станцію Баси, перервавши зв'язок по Сумській лінії Харково-Миколаївської залізниці. Також 29 грудня партизанами була здійснена спроба зайняти с. Великий Бобрик. У той же день Лепеха висунув перед військовою комендатурою Сум ультиматум здати місто без бою, скласти зброю або вивести українські війська. У противному випадку він обіцяв піддати місто бомбардуванню (ДАСО, ф. 354, оп. 1, спр. 56: 8; ДАСО, ф. Р-2362, оп. 1, спр. 23: 38; ДАСО, ф. Р-2362, оп. 1, спр. 60: 24; Ковальов, 1958: 33).

Попри блеф партизанського ватажка, який насправді не мав у своєму розпорядженні жодної гармати, перспектива оборони Сум для сил республіканців вимальовувалася вкрай непростою, оскільки з півночі на їхні позиції тиснули 7-й стрілецький радянський український полк, сформований з двох сумських повстанських батальйонів (до 1100 багнетів, 6 кулеметів) та партизанів загону І.Ю. Бочкіна. У другій половині грудня ним була зайнята північна частина повіту. Басівка, Битиця, Волфіно, Вакалівщина, Писарівка, Юнаківка, Нова Січ, Корчаківка, Річки, Яструбине, Руднівка, Могриця та ряд інших дрібніших населених пунктів опинилися під контролем більшовиків. 23 грудня “червоними” також була здійснена невдала спроба захопити Кияницю. Загалом, станом на 24 грудня передові частини 2-ї бригади 2-ї Української радянської дивізії знаходилися на відстані 2 верст від Ворожби та 12 верст від Сум (Гражданская, 1967: 519; Сумской вестник, 1918b; Сумской вестник, 1918c).

Наближення більшовицьких військ примусило представників як УНР, так і органів місцевої влади вживати заходів по забезпеченню оборони Сум. Ще за ініціативою повітового старости доби Гетьманату міська дума сформувала власний загін охорони з трьох рот (командир – штабс-капітан Басов). На засіданні 17 грудня нею була утворена особлива комісія з охорони міста в складі чотирьох гласних. Через кілька днів цей орган звернувся по військову допомогу до німецького командування, а наприкінці того ж місяця розгорнув підготовку евакуації фінансово-кредитних установ. У свою чергу, військове відомство потурбувалося про переведення вихованців Сумського кадетського корпусу до подібного закладу в Києві. Повітова земська управа на своєму засіданні 21 грудня обговорювала питання мобілізації мешканців регіону до війська, а також налагодження постійного зв'язку із Києвом, перерваного через порушення телеграфного та телефонного сполучення (ДАСО, ф. 354, оп. 1, спр. 57: 8-18; Яконовский, 1953: 16).

У той самий час чисельність основного гаранту стабільності в регіоні – німецьких військ стрімко зменшувалася з кожним потягом, що відправлявся на захід. До початку наступу партизан на місто в Сумах залишалася лише невелика частина рейхсверу, розміщена поблизу станції, особовий склад якої вже не виявляв ніякого інтересу до українських реалій. Нарешті, німецьке командування 29 грудня цілком офіційно відмовило місцевій владі в будь-якій допомозі проти більшовиків. Це сіяло паніку не лише серед населення, але й вселяло непевність у представників місцевої влади, що й впливає з огляду на протокол останнього в 1918 р. засідання міської думи. Після того, як присутній на ньому повітовий комісар Є. Колодяжний зізнався, що “місто залишається без достатньої збройної охорони” і повідомив присутнім про вірогідну 10-тисячну армію “червоних” по той бік Псла (така цифра приблизно у 20 разів перевищувала їхні реальні сили), більшість гласних “усвідомила” безперспективність оборони Сум (ДАСО, ф. 354, оп. 1, спр. 56: 8-10).

Попри наростання песимістичних настроїв республіканська влада вживала заходів до заспокоєння населення, яке було збентежене новинами про просування більшовицьких військ. 21 грудня Сумський повітовий комендант полковник П. Соболев запевнив гласних повітового земського зібрання в очищенні найближчим часом повіту від “банд” частинами Болбочана, що тимчасово підняло настрої земцям (“Собрание выражает Коменданту благодарность аплодисментами”). 31 грудня представники Директорії звернулися до мешканців Сумського повіту із закликом не вірити “неправдивим чуткам про великі сили більшовиків, про недостачу української оборони” і запевнили їх в тому, що “в Суми з години на годину мають прибути війська з Харкова”. В місті також поширювалася листівка “Самозванці”, де заперечувалися бойові дії проти Червоної Армії й наголошувалося на тому, що в Україні нині діють “не більшовики, а звичайні грабіжники, які примазалися до армії більшовиків, щоб пограбувати населення”. Відповідно, впоратися з ними, переконували представники влади, – справа нескладна, слід лише дочекатися військ, які от-от вирушать до кордону (ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 32: 151; Українське відродження, 2010: 134-135; Українська революція, 2005: 39). Задля імітації мирного життя всіляко підтримувалися культурні заходи. Зокрема, у переддень захоплення міста 4 січня в Сумах глядачі мали змогу відвідати дві вистави – еротичну п'єсу “Морський воїн” у театрі Корепанова та “Жидівку-вихверстку” в постановці “Товариства українських артистів П.М. Білокурова” (Луч, 1919: 1).

Підготовка республіканців до штурму “червоних” відбувалася в стислі строки, що помітили й їхні противники: “Петлюрівське командування *гарячково* (виділено нами – Д.К.) збирало свої сили, зосереджувало в місті збройний кулак, щоб дати відсіч більшовикам” (Ковальов, 1958: 33). Це було пов'язано, насамперед, і з тим фактом, що за рішенням німецької “Великої солдатської Ради військової групи” на початку грудня й без того малі частини Директорії були виведені з Сум і повернуті лише всередині того ж місяця (ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 32: 113; Українське відродження, 2010: 132). Отже, коли в Сумах відновилася повна юрисдикція УНР, у її представників виявилася обмаль часу для створення потужної оборони.

Зважаючи на неможливість покладання сподівань на німців, П. Соболев 20 грудня оголосив мобілізацію обер- та унтер-офіцерів, військових лікарів віком до 35 років, а також козаків 1897 та 1898 років народження. З набраних осіб почали формувати два стрілецькі батальйони, а також оновлювати кінний регімент під командою колишнього начальника учбової команди 10-го Новгородського драгунського полку, а згодом начальника кінної стражі (у свій час до неї, за словами колишнього Сумського повітового старости С.Я. Гребенщикова, “вдалося залучити доволі пристойний елемент”), полковника М.Г. Кобеляцького (скоріше за все мова йде про сили не більші за ескадрон). Загальне командування частинами, що готувалися відстоювати Суми, зосереджувалося в руках “начальника бойових операцій Сумщини” військового старшини В.З. Філоновича.

До справи оборони міста долучилися й сумські меншовики, які мали представництво в міській думі. Ними була створена “Комісія з організації в Сумах робітничо-соціалістичних дружин для охорони безпеки жителів”. Кандидати до цих загонів повинні були заручитися рекомендацією від профспілки або “трьох відомих членів соціалістичних партій”, зареєструватися в міській управі й застрахуватися. За службу дружинникам встановлювалася плата 40 руб./день. Але оскільки їхнє формування почалося лише за добу до вирішального бою з більшовиками, то ніякої ролі в обороні міста вони, звісно, відіграти вже не змогли (Луч, 1919: 2; Сумской вестник, 1918b: 4).

У цілому, М.Д. Ковальов попри визнання значного поповнення сил партизанів, оцінював сили противника як переважаючі по відношенню до “полку Багацького”: 500-600 стрільців при 4 кулеметах і ще певна кількість кіннотників. Дещо більшу кількість

наводив В.О. Антонов-Овсієнко – в ході мобілізації до багнету “петлюрівцями” в місті було поставлено 700 бійців, з них 200 офіцерів. Крім того, 26 грудня із Харкова до Сум прибув загін з 300 республіканців з числа гімназистів та реалістів під командою старшини Азаського. Ще 50 офіцерів, вочевидь з команди Басова, здійснювали охорону банку та військового складу. Більше того, поблизу Сум знаходився загін гайдамаків (338 осіб, 2 кулемета). Отже, на деякий час в руках УНР зосередилися значні на той час сили для здійснення відсічі зовнішній небезпеці, що визнавали й їхні противники: “в Сумах для формування петлюрівських військових частин були надзвичайно сприятливі умови щодо командних кадрів, озброєння та військового спорядження, бо в розпорядження петлюрівського командування перейшло все військове майно гетьманських частин, кадетського корпусу, те, що залишилося в порохових погребах і цейхгаузах драгунського полку й те, що залишили німці” (Антонов-Овсієнко, 1929: 179-180; ДАСО, ф.П-9, оп. 1, спр. 9: 18; ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 32: 148; ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 23-27, 159). Насправді, це не відповідало дійсності у повній мірі. Так, запаси драгунського полку переважно були експропрійовані ще сумськими червоногвардійцями на початку 1918 р. Після цього був демілітаризований і кадетський корпус. Як наслідок, республіканцям вкрай не вистачало зброї, а німці принципово не погоджувалися передати їм будь-які військові припаси. Зрештою, не був подоланий і основний недолік технічної частини військ УНР – відсутність артилерії, що значно звужувало можливості оборони. Більше того, командування республіканських військ вирішило не залишати значні сили на захисті Сум і вже 27 грудня відвело частину мобілізованих до Конотопу, якому загрожувала 1-а Українська радянська дивізія та можливість повстання на самому залізничному вузлі.

Перед початком наступу на Суми керівництво партизан налагодило жваву розвідувальну діяльність. Цінні дані по той бік фронту передавали пов'язані з “червоними” робітники міської електростанції по телефону, а також телеграфіст ст. Баси Г. Чорний і боєць загону Т. Вовк. “Ми були значною мірою в курсі того, що робиться в Сумах в стані петлюрівської залоги”, – визнавав М.Д. Ковальов (ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 26; Ковальов, 1958: 34). Оперативне надходження інформації з протилежної сторони на Сумській ділянці фронту підтверджував і В.О. Антонов-Овсієнко (Антонов-Овсієнко, 1929: 179). Також таємні канали проникнення в місто дозволили командуванню партизанів через підпільну групу більшовиків налагодити агітацію населення, особливо робітників, яким висилалася пропагандистська література, а також бійців республіканської армії. Цьому дуже сприяли симпатії трудових елементів міста до відновлення робітничих рад депутатів, що й засвідчила робітничка конференція в Сумах 12 грудня (ДАСО, ф.П-9, оп. 1, спр. 9: 93-94; ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 23: 38).

Цілком логічним виглядає й тимчасове підпорядкування селянського руху в Сумському повіті більшовицькому впливу. Руйнівні дії селянства, як-то підпал колишнього маєтку Строганових в Хотіні в травні 1918 р., знаходили підтримку з “нейтральної смуги”, де мали змогу переховуватися учасники акцій витискування дідичів із землі (Гражданская, 1967: 170). Противники соціальної політики Гетьманату чи УНР на Слобожанщині, насамперед знаходили їм альтернативу в радянській системі й приставали до українських більшовицьких збройних формувань, що не могли не відзначити лідери російських комуністів. Зокрема, голова Раднаркому РСФРР В.І. Ленін у інтерв'ю одній зі шведських газет небезпідставно заявляв, що саме “завдяки німецькій окупації, більшовизм на Україні став свого роду національним рухом” (Гражданская, 1967: 203).

Труднощі оборони міста полягали не лише у відсутності достатніх ресурсів, у диверсійній та пропагандистській діяльності більшовиків, але й в низці інших

об'єктивних обставин, що загалом зумовили короткочасність влади УНР на Слобожанщині. На думку учасника революційних подій в Україні Т.М. Євтушенка, відносна легкість, з якою червоні партизани здобули Суми, пояснювалася саме непопулярністю Директорії, що за час панування в Сумському повіті не добилася авторитету серед селянства. Її представники нерідко сприймалися частиною сільського населення в якості спадкоємців Гетьманату, які свого часу разом із німцями брали участь у каральних акціях, накладали контрибуції на цілі села, а також відстоювали інтереси місцевих поміщиків. Така пересторога підкріплювалася тим, що колишні гетьманці продовжили службу вже при новій владі, а ще й тим, що випадки неправомірних продовольчих реквізицій з боку німецьких частин, які мали місце у Сумах в середині грудня, не мали наслідком захисту населення з боку представників УНР на місцях (Гребенщиков; ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 220). Подібної точки зору дотримується й сучасний дослідник селянського повстанського руху в Україні В.В. Резніков: на Слобожанщині Директорія володіла лише номінальною владою, радикальні пропозиції вирішення аграрно-селянського питання були проголошені запізно й не встигли сформулювати позитивне ставлення до УНР з боку сільського населення (Резніков, 2016: 94, 97).

Не сприяли встановленню контактів із населенням і суперечливі рішення місцевого керівництва. Так, 5 грудня за допомогою німецьких військ були розігнані делегати, що з'їхалися на повітовий селянський з'їзд, який мав відбутися в кінотеатрі "Художеств". 14 грудня в.о. Сумського повітового коменданта В.З. Филонович "усіх, хто кликатиме до грабунків, розбоїв та нищення народного добра: економії та цукроварень", обіцяв заарештовувати і притягувати до військово-польового суду, що, звісно, нагадувало селянству про "старі порядки". Натомість 2 січня 1919 р. був оголошений протилежний за змістом наказ Сумського повітового комісара Є. Колодяжного про розшук осіб, особливо з числа військових, які "брали участь в карних загонах гетьманських, німецьких та інших по придушенню селянських повстань проти поміщиків". Подібні заклики з'являлися занадто пізно, щоб на них встигли відреагувати селяни, як і на опубліковану в Харкові 31 грудня Декларацію Директорії УНР, що проголошувала націоналізацію землі й закликала селян обирати делегатів до Трудового Конгресу України. Водночас соціалістичні проекти нової української влади не сприяли підтримці УНР з боку "буржуазних" кіл населення. Особливою ненадійністю відзначався дезорієнтований через політичну нестабільність військовий контингент, зокрема колишні кадрові офіцери царської армії. Зазвичай "петлюрівці" розцінювалися ними як "попередники більшовиків" – тільки-но республіканці зіштовхнуться з ними, "то, напевно, перейдуть на бік останніх, аж надто вони близькі за своїми поглядами". Деякі з офіцерів зголошувалися виключно на охорону порядку в місті й не бажали заступатися за ту чи іншу політичну силу. Значною частиною офіцераства оволоділа ідея приєднання до Добровольчої армії, тоді як служба в гетьманських чи республіканських військах сприймалася як вимушений крок. Зокрема, командир кавалерійського полку в Сумах часів Гетьманату Яненко в розмові з Гребенщikovим повідомив йому, що надійних для України офіцерів у підлеглий йому частині немає – вони "за першої нагоди вирвуться або до загону Келлера, або на Дон". Звісно, наказ Головного отамана Українських народних республіканських військ С. Петлюри від 9 грудня 1918 р. про категоричну заборону "формування військ на Україні для інших країн" не приймався ними до уваги (Гребенщиков; ДАСО, ф.П-9, оп. 1, спр. 9: 93; ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 33: 6; Українська революція, 2005: 39; Україна, 2000: 65; Українське відродження, 2010: 130).

Не менш вагомим чинником відсутності міцного тилу спротиву наступу більшовицьких сил було й скептичне ставлення значної частини міського населення до

самої ідеї української самостійності, поширення українофобських настроїв тощо. Свідчення цьому знаходимо в джерелах особистого походження та в місцевій пресі. Так, колишній вихованець Сумського кадетського корпусу Є.М. Яконовський згадував загальне негативне сприйняття української державності в колі своїх товаришів, педагогів та офіцерів навчального закладу, їхню загальну орієнтацію на “білий рух”: “генерал Саранчов стійко не бажав надягати не лише “кукіша” (герб УНР – Д.К.) на погони, але й “жовто-блакитну кокарду”, хоча сам походив зі старої української старшини часів Богдана Хмельницького”; “у Жмеринці та Вінниці бунт проти Гетьмана? – нехай собі гризуться опереточні сепаратисти”; “Після Різдва – до Денікіна, якщо не прийдуть союзники” (Яконовський, 1953: 12-15). Організатори благодійного концерту у грудні 1918 р. на честь полонених у роки Першої світової війни земляків, які поверталися додому, відверто заявляли свою позицію: “Уже наша радість тремтить знаменами Добровольчої армії”. А сам захід кваліфікувався ними як “ще одна позика на користь Нової Росії” (Благотворительный концерт, 1918: 4). Відверте глузування над “українським сепаратизмом”, мовою, стереотипне бачення української державності як взагалі несерйозного задуму, знаходимо в листі невідомого автора (підпис – “генерал Петлюра”), адресованого із Сум 30 грудня 1918 р. російській співачці Є. Хатаєвій: “теперь годы на самоопределения Украинских голоштанцев. Так как мы, великий украинский народ, самоопределились, то годы вам, бурзуям, пыты нашу юшку, давно вы нам лылы на голову помои, пора нам и рот открыть. Хай живе самостийна Украина! Ганьба! Бый жидив! Жинка моя здорова, вона ко мени шо той, а я ей ку шо ни, на значить и Секретаріат” (ДАСО, ф.Р-7627, оп. 1, спр. 28: 27). Масовим явищем було негативне сприйняття містянами українізації. Колишня учениця “Нової школи” в Сумах І.А. Літкевич згадувала, що впровадження в навчальний процес української мови викликало протести серед вихованців, оскільки вони сприймали її виключно в якості “базарно-обивательського жаргону” (Літкевич: 6).

Отже, напередодні партизанського наступу республіканські війська відчували брак зброї та набоїв, не були достатньо дисциплінованими й організованими, а також не могли опертися на широку моральну підтримку з боку містян. Не дивлячись на це, командуванням військ УНР в Сумах було прийняте рішення про перехід до активних дій проти більшовиків. Оскільки захоплення станції Баси створювало загрозливу ситуацію зі східного боку для повітового центру, республіканські сили (півтори роти піхоти та один ескадрон) 3-4 січня спробували їх звідти вибити, але через запеклий опір противника вимушені були із втратами повернутися назад. Натомість, увечері 4 січня військова рада партизанів після дозволу командувача ГВКН ухвалила план взяття міста: передбачалося нанесення як фронтального, так і флангових ударів. Перша колона під командою Багацького мала просуватися з півночі вздовж залізниці з метою захоплення станції Суми, Павлівського та Бельгійського заводів. Друга колона Орлова на південній ділянці через Пришиб та Баси повинна була вийти на територію Сумського кадетського корпусу. Колона Лепехи мала наступати через Замостя, Харківські греблі на центральну частину міста. Нарешті, передбачалося розміщення резервної колони та штабу в с. Василівка під Сумами. Загальна кількість наступаючих, якщо приймати на віру дані М.Д. Ковальова, не перевищувала 350 осіб при незначній кількості набоїв (“партизанам навіть було дано спеціального наказу берегти патрони і стріляти тільки у вірну мішень”) та двох кулеметів (ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 27; Стожок, 1967). Прикметно, що своїми діями сумські партизани опередили іншого радянського воєначальника – командира 1-ї запасної дивізії О.М. Беленковича, якому 2 січня Реввійськрадою УРА було доручено взяти Путивль, Ворожбу, Суми та вже після цього йти на з’єднання з військами харківського напрямку (Антонов-Овсиенко, 1929: 183; Антонов-Овсиенко, 1930: 113-115).

Наступ партизанів почався вранці 5 січня зі станції Баси й здійснювався вельми вдало для них: залізничний міст вдалося захопити без бою, а розосереджені кулеметні точки бійців УНР на широкій ділянці фронту (по одному у Павлівському заводі й Троїцькому соборі, два у кадетському корпусі) не змогли зупинити лави атакуючих. Перешкодою для них не став і Псел, який навпроти Нового Міста не був вкритий льодом. І.Х. Корнієнко згадував, що українським бійцям, які відступали з боку Гусинців, приходилося рятуватися на лівий берег ріки вплав, а от партизани форсували ріку на човнах, які їм надали місцеві мешканці, стурбовані стріляниною поблизу їхніх дворів (припустимо, мемуарист за цими словами приховав факт реквізиції плавзасобів в жителів садиб на березі ріки) (ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 188).

Задум атаки кількома колонами на різних напрямках став несподіванкою для оборонців (“петлюрівське командування навіть не думало, що партизани насміляться наступати на місто”) і виправдав себе повною мірою. В результаті, республіканці були дезорієнтовані й не змогли вчинити адекватний опір. Нарешті, лобова атака групи Лепехи завершила розгром сумської залози. “На плечах відступаючих петлюрівців наша кіннота з голими клинками шабель, з червоними стрічками в кінських гривах і на шапках, з гиком в скаженім галопі через Харківські мости вривається на Покровську площу і Соборну вулицю й вривається в петлюрівську кінноту, яка від несподіваної атаки на весь кар’єр у паніці через базар по Іллінській вулиці тікає на Роменський шлях”, – описував рішучий момент атаки М.Д. Ковальов. Тим часом загін Багацького штурмом взяв Павлівський завод та з другої спроби станцію, а група Орлова – територію Сумського кадетського корпусу (“Як взяли ми місто Суми / Прямо з ходу, з бою, / То дали куті хрещенській / Ворогові вволю. / Партизанській наш загін / Панаса Багацького / Розбив в Сумах офіцерів, / Кінноту Кобіляцького!”). Картина бою у середмісті доповнюється уривками зі спогадів свідка – сумського педагога В. Бирченко, яка згадувала перестрілки в Харитоненківському сквері навпроти її будинку, балкон якого також слугував вогневою точкою для оборонців.

Просування партизанів містом цілком виправдало побоювання багатьох містян щодо асоціальних вчинків “червоних”. Навіть І.Х. Корнієнко вимушений був визнати, що бої вулицями супроводжувалися грабунками “буржуазних будинків”, а також пияцтвом партизанів. Нарешті, після того, як невеликий відступаючий загін “гайдамаків” на Роменському шляху був оточений, бранці були жорстоко побиті переможцями. Серед загиблих опинився син дякона Іллінської церкви Бібик (ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 188-189; Ковальов, 1958: 34; Манько, 2010: 436).

Manu militari Суми були здобуті партизанами за кілька годин (у мемуарах тривалість баталії варіюється від двох до семи годин). За даними М.Д. Ковальова, втрати “червоних” становили 3 загиблих і 6-8 поранених, “петлюрівців” – близько 15 вбитих. Республіканці вимушені були відступити розрізненими групами на Стецьківку, Лебедин та Ромни. Частина з них потрапила у полон. Також партизанами було захоплено певну кількість зброї та різного військового майна. “Постраждалою” стороною конфлікту виявилися й німецькі військовики, які принципово не втручалися в двобій (близько 200 бійців, 3 кулемети, кінна батарея). У них переможцями була вилучена частина зброї. А наступного дня – 6 січня “червоні” додатково роззброїли два ешелони німецьких військ, які рухалися з боку Харкова, причому один з німецьких загонів погодився видати бійцям Лепехи три гармати, набої до них й 16 кулеметів, що дозволило доукомплектувати партизанські загони, сформувати кулеметну й артилерійську команди та загін зв’язківців. Посилені трофеями, партизани невдовзі зайняли Білопілья (ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 32: 152; ДАСО, ф.Р-2362, оп. 1, спр. 60: 29-31; Ковальов, 1958: 35).

Успішна операція партизанів сприяла перетворенню їхнього загону в регулярну частину УРА. На його основі був створений 9-й Сумський стрілецький полк, що брав участь в боях за Охтирку, Лебедин (обидва міста взяті 22 січня), Гадяч, Лохвицю, Пирятин, Гребінку, Яготин, Бориспіль та Київ. В українській столиці В.О. Антонов-Овсієнко особисто вручив сум'янам червоний прапор. Після цього полк відзначився в боях за Фастів та Житомир, а за успішні дії проти січових стрільців був нагороджений орденом Червоного прапора вдруге. У 1920 р. частина у складі Щорсівської дивізії брала участь у невдалій битві Червоної Армії за Варшаву. По інший від них бік фронту воювали сумські республіканці, які, відступивши від рідного міста в межі Полтавської губернії, де сформували Сумський окремий курінь (1500 багнетів), приєдналися до 4-го полку Окремого корпусу січових стрільців. Невдовзі командир куреня В.З. Філонович був призначений старшиною для окремих доручень при ставці Головного Отамана (Іванущенко).

Загалом, успіх військової кампанії червоних партизанів був зумовлений здебільшого політичним чинником. Влада Директорії не отримала широкої підтримки в регіоні: селянство опинилося під впливом ідеологічного полю більшовизму, містяни роз'єднувалися в уподобаннях між панівними силами громадянської війни – “білими” консерваторами та “червоними” радикалами й мало довіряли українській владі, через що прошарок симпатиків Директорії виявився надто вузьким для опори її режиму у регіоні. У свою чергу, це вплинуло на те, що військові сили республіканців опинилися організаційно, морально та технічно невідповідними до боїв із загартованими в попередніх сутичках партизанами, недостатньо мотивованими для захисту влади УНР в місті. Варті уваги й допущені прорахунки в українській обороні: не була налагоджена розвідка сил противника, через що вони уявно “зростали” за допомогою поширення чуток; ділянка фронту навпроти Харківських гребель була залишена командуванням без прикриття кулеметного розрахунку; кіннота займала центральну передню ділянку оборони, а не була відтягнута вглиб оборони для забезпечення оперативного простору її дій; при сутичці із ворогом командирами приймалися невмотивовані рішення про відступ. З іншого боку, противник виявив чимало винахідливості та наполегливості в бою. Перевагою партизанів слугувала також обізнаність реальних сил противника, використання фактору несподіванки й невірного розрахунку їхніх сил республіканцями.

Захоплення Сум більшовицькими частинами об'єктивно сприяло розриву фронту армії УНР, розгортанню широкого наступу радянських військ вглиб Наддніпрянщини й оформленню окремого Українського фронту радянських військ.

Література:

- Антонов-Овсієнко, 1929 – Антонов-Овсієнко В.А. В боротьбі проти Директорії // Літопис революції. 1929. № 5-6. С. 142-186.
- Антонов-Овсієнко, 1930 – Антонов-Овсієнко В.А. В боротьбі проти Директорії // Літопис революції. 1930. № 1. С. 103-132.
- Благотворительный концерт, 1918. – Благотворительный концерт // Сумской вестник. 1918, 10 декабря. С. 4.
- Гражданская, 1967 – Гражданская война на Украине. 1918-1920: Сборник документов и материалов: В 3 т., 4 кн. / Отв. ред. проф. С.М. Королевский. К., 1967. Т. 1, кн. 1. XXXVI, 875 с.
- Гребенщиков – Воспоминания генерала Сергея Яковлевича Гребенщикова. Симферополь, 2009. 343 с. Режим доступа: www.kajuta.net/node/1261. – Дата звернення: 12.11.2017.
- ДАСО – Державний архів Сумської області.
- Іванущенко – Іванущенко Г. Сумський повіт в Українській революції 1917-1920 років (політико-правовий аспект). Режим доступу: http://daso.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=90&Itemid=81. – Дата звернення: 12.11.2017.
- Какурин, 1990 – Какурин Н.Е. Как сражалась революция. М., 1990. Т. 2. 431 с.
- Какурин, 1926 – Какурин Н.Е. Стратегический очерк гражданской войны. М.-Л., 1926. 160 с. Режим доступа: www.e-reading.club/book.php?book=70103. – Дата звернення: 10.11.2017.
- Ковальов, 1958 – Ковальов М.Д. За щастя народне // Жовтень на Сумщині: спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. Суми, 1958. С. 32-35.

- Косарев, Петров, 1980 – Косарев А.Г., Петров Г.Т. Краснополье // История городов и сел Украинской ССР: Сумская область. К., 1980. С. 297-313.
- Литкевич – Литкевич-Лаврентьева И. Детский сад и Новая школа. г. Сумы. 1911-1922 гг.: воспоминания: рукопись. 18 л.
- Луч, 1919 – Объявления // Луч. 1919, 2 января. С. 1-2.
- Малкиель, 1963 – Малкиель С.В. Партийное и советское строительство на Сумщине в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918-1920 гг.). Сумы, 1963. 36 с.
- Манько, 2010 – Манько М.О. Суми та сумчани у документах сучасників. Книга третя (1655-2010). Суми, 2010. 516 с.
- Нечипоренко, 1963 – Нечипоренко І. Ми боролись за щастя народне // Вперед. 1963. № 144. С. 4.
- Резніков, 2016 – Резніков В.В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині (1918-1923 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Харків, 2016. 237 с.
- Рибалка, 1957 – Рибалка І. К. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України і його діяльність // Труды історичного факультету Харківського Ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. О.М. Горького. 1957. Т. 5. С. 35-48.
- Сіряченко, 1980 – Сіряченко В. Багацькі // Ленінська правда. 1980. № 27. С. 4.
- Солдатенко, 2011 – Солдатенко В.Ф. Революційна доба в Україні (1917-1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. К., 2011. 568 с.
- Стожок, 1967 – Стожок М. Сьомий Сумський полк в боях за владу Рад // Вперед. 1967. № 96. С. 3.
- Сумской вестник, 1918а – Объява // Сумской вестник. 1918, 21 декабря. С. 1.
- Сумской вестник, 1918б – Местная жизнь // Сумской вестник. 1918, 22 декабря. С. 4.
- Сумской вестник, 1918с – Местная жизнь // Сумской вестник. 1918, 24 декабря. С. 3-4.
- Україна, 2000 – Україна в ХХ столітті. Збірник документів та матеріалів / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.Ю. Король [та ін.]. К., 2000. 351 с.
- Українська революція, 2005 – Українська революція 1917-1920 рр. в листівках та газетах: Альбом / Автор-упорядник: Г. Іванущенко. Суми, 2005. 88 с.
- Українське відродження, 2010 – Українське відродження 1917-1920 рр. на Сумщині / Автор-упорядник: Г.М. Іванущенко. Суми, 2010. Т. 1. 280 с.
- Харьковщина. 1973 – Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции. 1918-1920 гг.: Сборник документов и материалов / Под ред. И.К. Рыбалки. Х., 1973. 323 с.
- Яконовский, 1953 – Яконовский Е. Сумы в восемнадцатом году // Военная быль. 1953. № 5. С. 11-16.

References:

- Antonov-Ovsienko, 1929 – Antonov-Ovsienko V.A. V borbe protiv Direktorii [In fight against the Directorate] // Litopis revolyutsii. 1929. № 5-6. Pp. 142-186. [in Russian].
- Antonov-Ovsienko, 1930 – Antonov-Ovsienko V.A. V borbe protiv Direktorii [In fight against the Directorate] // Litopis revolyutsii. 1930. № 1. Pp. 103-132. [in Russian].
- Blagotvoritelnyiy, 1918 – Blagotvoritelnyiy kontserity [Charity concert] // Sumskey vestnik. 1918, 10 dekabrya. P. 4. [in Russian].
- Grazhdanskaya, 1967 – Grazhdanskaya voyna na Ukraine [Civil war in Ukraine]. 1918-1920: Sbornik dokumentov i materialov: V 3 t., 4 kn. / Otv. red. prof. S.M. Korolivskiy. K., 1967. T. 1, kn. 1. XXXVI, 875 p. [in Russian].
- Grebenschikov – Vospominaniya generala Sergeya Yakovlevicha Grebenshikova [The memoirs of the general Sergey Grebenshikov]. Simferopol, 2009. 343 p. Rezhim dostupa: www.kajuta.net/node/1261. – Data zvernennya: 12.11.2017. [in Russian].
- DASO – Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti. [in Ukrainian].
- Ivanushchenko – Ivanushchenko H. Sumskiy povit v Ukrainskii revoliutsii 1917-1920 rokiv (polityko-pravovyi aspekt) [Sumy district in the Ukrainian revolution of 1917-1920 years (political and legal aspect)]. Rezhym dostupu: http://daso.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=90&Itemid=81. – Data zvernennya: 12.11.2017. [in Ukrainian].
- Kakurin, 1990 – Kakurin N.E. Kak srazhalas revolyutsiya [How the revolution contested]. M., 1990. T. 2. 431 p. [in Russian].
- Kakurin, 1926 – Kakurin N.E. Strategicheskoy ocherk grazhdanskoy voyni [Strategical outline of civil war]. M.-L., 1926. 160 p. Rezhim dostupa: www.e-reading.club/book.php?book=70103. – Data zvernennya: 10.11.2017. [in Russian].
- Kovalov, 1958 – Kovalov M.D. Za shchastia narodne [For public happiness] // Zhovten na Sumshchyni: spohady uchasnykiv Velykoi Zhovtnevoi sotsialistychnoi revoliutsii na Ukraini. Sumy, 1958. Pp. 32-35. [in Ukrainian].
- Kosarev, Petrov, 1980 – Kosarev A.G., Petrov G.T. Krasnopole // Istoriya gorodov i sel Ukrainskoy SSR: Sumskaya oblast [The history of cities and villages of the Ukrainian SSR. Sumy region]. K., 1980. Pp. 297-313. [in Russian].
- Litkevich – Litkevich-Lavrenteva I. Detskiy sad i Novaya shkola. G. Sumy. 1911-1922 gg. [Kindergarden and new school. Sumy. 1911-1922]: vospominaniya: rukopis. 18 l. [in Russian].
- Luch, 1919 – Ob'yavleniya [January, 2 – Announcement] // Luch. 1919, 2 yanvarya. Pp. 1-2. [in Russian].

- Malkiel, 1963 – Malkiel S.V. Partiynoe i sovetskoe stroitelstvo na Sumschine v gody inostrannoy voennoy interventsii i grazhdanskoj voyny (1918-1920 gg.) [Party and soviet construction in Sumy region during the years of foreign war intervention and civil war (1918-1922)]. Sumy, 1963. 36 p. [in Russian].
- Manko, 2010 – Manko M.O. Sumy ta sumchany u dokumentakh suchasnykiv. Knyha tretia (1655-2010) [Sumy and Sumy region in contemporary documents. Vol 3 (1955-2010)]. Sumy, 2010. 516 p. [in Ukrainian].
- Nechyporenko, 1963 – Nechyporenko I. My borolys za shchastia narodne [We fought for civil happiness] // Vpered. 1963. № 144. P. 4. [in Ukrainian].
- Ryznyk, 2016 – Ryznyk V.V. Selyans'kyi povstans'kyi rukh na Slobozhanshchyni (1918-1923 rr.) [Peasant rebel movement in the Sloboda Ukraine]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kharkiv, 2016. 237 p. [in Ukrainian].
- Rybalka, 1957 – Rybalka I.K. Tymchasovyy robitycho-selyans'kyi uryad Ukrayiny i yoho diyal'nist' [Provisional Workers' and Peasants' Government of Ukraine and its activity] // Trudy istorychnoho fakul'tetu Kharkivs'koho Ordena Trudovoho Chervonoho Prapora derzhavnoho universytetu im. O.M. Hor'koho. 1957. T. 5. Pp. 35-48. [in Ukrainian].
- Siryachenko, 1980 – Siryachenko V. Bahats'ki [The Bahatski] // Lenins'ka pravda. 1980. № 27. P. 4. [in Ukrainian].
- Soldatenko, 2011 – Soldatenko V. F. Revolyutsiyna doba v Ukrayini (1917-1920 roky): lohika piznannya, istorychni postati, klyuchovi epizody [Revolution period in Ukraine (1917-1920): the logic of perception, historical personalia, key episodes]. K., 2011. 568 p. [in Ukrainian].
- Stozhok, 1967 – Stozhok M. S'omyi Sums'kyi polk v boyakh za vladu Rad [The seventh Sumy regiment in fights for Soviet Rule] // Vpered. 1967. № 96. P. 3. [in Ukrainian].
- Sumskoy vestnik, 1918a – Ob'yava [December, 22 - Announcement] // Sumskoy vestnik. 1918, 21 dekabrya. P. 1. [in Russian].
- Sumskoy vestnik, 1918b – Mestnaya zhizn [December, 22 -Local life] // Sumskoy vestnik. 1918, 22 dekabrya. P. 4. [in Russian].
- Sumskoy vestnik, 1918c – Mestnaya zhizn [December, 24 – Local life] // Sumskoy vestnik. 1918, 24 dekabrya. Pp. 3-4. [in Russian].
- Ukrayina, 2000 – Ukrayina v XX stolitti [Ukraine in the 20th century]. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv / Uporyad. A.H. Slyusarenko, V.I. Husyev, V.Yu. Korol' [ta in.]. K., 2000. 351 p. [in Ukrainian].
- Ukrayins'ka revolyutsiya, 2005 – Ukrayins'ka revolyutsiya 1917-1920 rr. v lystivkakh ta hazetakh [The Ukrainian revolution of 1917-1920 in leaflets and newspapers]: Al'bom / Avtor-uporyadnyk: H. Ivanushchenko. Sumy, 2005. 88 p. [in Ukrainian].
- Ukrayins'ke vidrozhennya, 2010 – Ukrayins'ke vidrozhennya 1917-1920 rr. na Sumshchyni [Ukrainian revival of 1917-1920 in Sumy region] / Avtor-uporyadnyk: H.M. Ivanushchenko. Sumy, 2010. T. 1. 280 p. [in Ukrainian].
- Harkovschina. 1973 – Harkovschina v period grazhdanskoj voyni i inostrannoy voennoy interventsii. 1918-1920 gg. [Kharkiv region during the civil war and foreign military intervention in 1918-1920]: Sbornik dokumentov i materialov / Pod red. I.K. Ryibalki. H., 1973. 323 p. [in Russian].
- Yakovlevskiy, 1953 – Yakovlevskiy E. Sumy v vosemnadsatom godu [Sumy in the 1918th] // Voennaya byl. 1953. № 5. Pp. 11-16. [in Russian].

UDC 94(477.8)“1945/1954”

VASYLI ILNYTSKYJ

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

FIGHTING ACTIVITY OF THE NATIONALIST UNDERGROUND IN THE CARPATHIAN AREA OF THE OUN (1945-1954)*

Abstract. *On the basis of unknown and little-known documents the article treats the fighting activity of the Ukrainian insurgents in the Carpathian Area of the OUN (Karpatskyi krai) during 1945-1954. The process of Sovietization in Drohobych region was implemented by the command-administrative methods traditional for Stalin's totalitarianism and completely ignoring socioeconomic and spiritually-cultural features of the region. Certainly, such situation caused national resistance. Representatives of all levels of population took part in the struggle against the establishment of Stalin's regime. It is shown, that beside the UPA's departments, the armed actions in Karpatskyi krai were carried out by self-defensive sectional departments (SDSD), SA fighting centres and gendarmeries, and by guarding departments. Repeatedly they united for carrying out of common actions. Fighting problems were also carried out by guarding departments, fighting units of SA and administrative fighting centres. It is proved, that the nationalists in Karpatskyi krai of the OUN, although having suffered in 1945-1947 considerable losses, continued to combat actively. It became one of effective remedies which interfered fast Sovietization of Western Ukraine. Principal types and tasks of fighting attacks are singled out in the article. All armed actions of the underground in Karpatskyi krai of the OUN are divided into the following groups: attacks on the connection ways; armed actions directed against economic military and regime objects; actions purposing the destruction of the Soviet administrative constructions; liquidation of workers of the party and retaliatory apparatus, intelligence agency, activists etc.*

Keywords: *fighting activity, nationalist underground, the Carpathian Area of the OUN (Karpatskyi krai).*

ІЛЬНИЦЬКИЙ В.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
доктор історичних наук, доцент (Україна)

**БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ
У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945-1954)**

Анотація. *На основі невідомих і маловідомих документів у статті висвітлюється бойова діяльність українських повстанців у Карпатському краї ОУН (1945-1954). Виокремлено основні види та завдання бойових нападів. Виявлено, що Крім відділів УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні кущові відділи (СКВ), боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи.*

Ключові слова: *бойова діяльність, націоналістичне підпілля, Карпатський край ОУН.*

ІЛЬНИЦКИЙ В.И.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
доктор исторических наук, доцент (Украина)

БОЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО ПОДПОЛЬЯ В КАРПАТСКОМ КРАЕ ОУН (1945-1954)

Аннотация. На основе неизвестных и малоизвестных документов в статье освещается боевая деятельность украинских повстанцев в Карпатском крае ОУН (1945-1954). Выделены основные виды и задачи боевых нападений. Выявлено, что кроме отделов УПА, вооруженные действия в Карпатском крае проводили самообороны куштовые отделы (СКО), вооруженные отряды СБ и жандармерии, охранные отделы.

Ключевые слова: боевая деятельность, националистическое подполье, Карпатский край ОУН.

Радянська у Дрогобицькій області форсованими темпами здійснювалася традиційними для сталінського тоталітаризму командно-адміністративними методами, повністю ігноруючи суспільно-економічні та духовно-культурні особливості регіону. Звичайно, така ситуація викликала всенародний опір. У боротьбі проти встановлення сталінського режиму брали участь представники усіх верств населення. Учасники руху Опору вважали радянську владу зовнішнім агресором, окупантом. Важливо зазначити, що на думку Д. Веденєєва та О. Лисенка, з позицій міжнародного гуманітарного права збройний конфлікт між радянським режимом та українським визвольним рухом під політичним керівництвом ОУН(б) поєднував риси національно-визвольного руху і громадянської війни (Веденєєв, 2007: 55). Згідно з міжнародним гуманітарним правом український визвольний рух діяв у межах цих норм, водночас були окремі факти їх порушення. Основоположним критерієм правової оцінки визвольного руху є те, що він виступав з окресленою політичною метою – відновлення суверенітету і територіальної цілісності Української держави.

Окреме дослідження, яке було б присвячене проблемі бойової діяльності націоналістичного підпілля у Карпатському краї ОУН (1945-1954), відсутнє. Деякі аспекти зустрічаються в узагальнюючих працях з історії українського визвольного руху. Перше комплексне дослідження форм і методів протистояння репресивно-каральної системи з українським визвольним рухом опублікував І. Білас (Білас, 1994). Опрацювавши цілий пласт засекречених матеріалів, автор розкрив не тільки практичну діяльність органів МДБ, але й зупинився на заходах, які використовували ОУН і УПА, щоб перешкодити радянській Західної України. Для вивчення проблеми важливими є також праці львівського історика Ю. Киричука (Киричук, 2003). У своїх монографіях дослідник висвітлює особливості підготовки та проведення бойових акцій на осередки радянської адміністрації. З-поміж досліджень, у яких порушуються питання реалізації бойових акцій, зокрема на обласні, міські та районні центри, варто виокремити роботи А. Кентія (Кентій, 1999). Заслуговують на увагу також збірники нових матеріалів, опубліковані В. Сергійчуком (Сергійчук, 2005).

Крім відділів УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні куштові відділи (СКВ), боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи. Неодноразово вони об'єднувалися для проведення спільних акцій. Слід зазначити, що часто СКВ називали просто кущем, тому слід розрізняти вживання терміна “кущ” на означення одиниці адміністративно-територіального поділу від вживання у значенні СКВ. Бойові завдання виконували також охоронні відділи, боївки СБ, адміністративні боївки. Для порівняння,

у Львівському краї ОУН діяли СКВ, адміністративні боївки (функціонували до 1945 р.), охоронні відділи, боївки СБ, а також теренові сотні (діяли на базі СКВ або паралельно з ними). Особливістю ж Коломийщини було те, що там вдалося створити запасні сотні УПА (т. зв. резерв, який складався переважно зі старших за віком людей), які в боях практично участі не брали.

Самооборонні кущові відділи (СКВ) формувалися з місцевого добровольчого, боекдатного населення одного чи декількох сіл. Чисельність коливалася залежно від території, розташування населених пунктів, військово-матеріальних ресурсів. Дуже часто до лав СКВ вливалися особи, які проживали легально, мали заховану зброю і у випадку небезпеки ставали на захист населеного пункту.

Створення локальних бойових одиниць, які добре орієнтувалися на місцевості, володіли широкими зв'язками серед населення, а відповідно могли отримувати розвідувальну інформацію й були зацікавлені в обороні рідних теренів, мало важливе значення. Були й негативні аспекти: дотримуватися конспірації було важко, обговорення доцільності проведення дій, і, що найгірше, у випадку загибелі – психологічний стереотип убитих рідних (синів, чоловіків, братів), який тягнув за собою зневіру населення.

СКВ не у всіх теренах Карпатського краю відзначалися однаковою функціональністю. Так, Петро Федюшка-“Брюс” писав, що у Калуському надрайоні СКВ перестали діяти ще восени 1944 р. і вдруге їх не організовували. У Долинському надрайоні СКВ також було ліквідовано 1944 р., однак влітку 1945 р. знову організували два відділи СКВ. При цьому він відзначає, що ці відділи себе не виправдали. Значно довше протрималися СКВ на терені Жидачівського надрайону (п'ять СКВ). Серед причин нетривалої діяльності називалися відсутність керівництва і невміння застосовувати відповідну тактику. Вони оперували більшим відділом, були уразливіші для ударів ворога, а тому, зрозуміло, нерідко розбігалися. На теренах Жидачівського надрайону з СКВ, було утворено два бойові районні відділи, які підпорядковували референтурі СБ (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54: 219).

До функцій СКВ входило здійснення бойових акцій проти органів радянської адміністрації; збройні напади на військові частини, ВБ, радянські установи, працівників; перешкоджання органам НКВС проводити виселенські акції сімей, активних членів ОУН і УПА; зривати мобілізацію; захист і охорона керівництва ОУН і УПА; пропаганда серед населення; мобілізація нових членів; будівництво криївок; пошук зброї і бойових припасів (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88: 19; Ф. 13. Спр. 372. Т. 3: 187; АУСБУ ЛО. Спр. 48313: 25). Створення СКВ та прикріплення їх до певної території давало змогу постійно контролювати цей терен, використовуючи різні форми боротьби: засідки, наскоки на адміністративні споруди та представників репресивно-карального апарату (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3: 186). Діяльність СКВ ускладнювала можливість сталінському режиму закріпитися на терені.

З приходом органів радянської влади СКВ у середньому нараховували 15–35 осіб, а в окремих випадках і більше, і діяли на терені чотирьох-семи сіл, які входили до куща (ЦДАВОВУ. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62: 87; Ф. 13. Спр. 376. Т. 74: 175). Пізніше СКВ нараховували п'ять-десять осіб (АУСБУ ЛО. Спр. 45168: 2, 11зв, 12-13, 30-30зв). Чисельний склад СКВ поділявся на рої і ланки за зразком УПА. Допомогали командирів СКВ політвиховник, вишкільник і санітар, іноді зброяр та ін. В окремих місцевостях створені ще за нацистської окупації СКВ узимку 1944-1945 рр. розходилися по своїх селах, де здійснювали ті ж функції, що й територіальна мережа ОУН, поступово впливаючись до її структури. Це зумовлювалося не лише потужним тиском репресивно-каральної системи, але й відсутністю чи незначною чисельністю відділів УПА, а відповідно малими потребами для їх забезпечення. Відтак широка адміністративна діяльність була згорнута, бойова ж ставала неможливою. Натомість упродовж 1945-

1946 рр. СКВ були розпущені, а їхню роль виконували АБ (адміністративні боївки) чи БСБ (боївки Служби безпеки), що були створені при районних, надрайонних, окружних проводах; їхня діяльність частково дублювала функції СКВ. Відмінність полягала у тому, що кожна референтура могла мати власну боївку.

Командиром СКВ, як правило, був військовий референт кущового проводу, рідше, за його відсутності, – кущовий провідник. Військовий референт кущового проводу відповідав за всі бойові дії СКВ, які не могли проводитися без його відома. Військовик вів облік зброї, амуніції і військового спорядження. Кущовий провідник керував усією діяльністю СКВ, зокрема політично-адміністративною ділянкою. Він мав право вимагати від командира СКВ проводити на терені окремі військові акції або ж їх заборонити. Інші члени проводу для виконання завдань могли вимагати від кущового виділити їм людей зі СКВ.

Збройна діяльність ОУН, насамперед СКВ, була найбільш активною у 1944 р. Чекісти писали, що у Станіславській області відмітилося значне зниження збройних проявів, зокрема за чотири останні місяці 1944 р. відбулося 734 збройні прояви, у середньому по 180 на місяць, з 1 січня до 1 травня 1945 р. – 243 (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1: 185).

У Закарпатській області найактивніше боївки ОУН діяли на території Рахівського і Тячівського округів, де оунівськими боївками за період 1946-1950 рр. здійснено 71 збройний прояв, з-поміж яких: 19 терактів, чотири диверсійні акти, 48 пограбувань господарських магазинів. Спецслужби навіть вважали, що окремі села Рахівського і Тячівського округів нічим не відрізнялися від прикордонних із ними населених пунктів Станіславської і Дрогобицької областей (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 18. Т. 3: 41-42). Згідно зі зведеною статистикою про діяльність ОУН і УПА, не менш активно діяли націоналісти на території Дрогобицької області, які з серпня 1944 р. до березня 1945 р. здійснили 415 збройних акцій, серед них і участь у нападах на райцентри (Білас, 1994: 607; Кентій, 1999: 173; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 57: 19). Попри все, потрібно зазначити: репресивно-каральні органи мали тенденцію до приховування акцій націоналістів упродовж усього періоду збройної боротьби (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 1: 12-13). Приховувати акції намагалися і в 1950-х роках.

З роками змінювалися не лише кількість, але й характер збройних акцій, про що писав в інформації від 2 червня 1945 р. секретар Станіславського обкому КП(б)У Михайло Слонь. Аналізуючи акції націоналістів, він відзначав хоч і не зменшення збройних проявів, проте зміну їхнього характеру: по-перше, замість активних нападів – використання засідок; по-друге, якщо до цього нападали на райцентри, об'єкти державних органів влади, застосовуючи терор, то тепер перейшли на диверсійні акти – напади на промислові об'єкти, радгоспи і підсобні господарства підприємств і установ. При нападах населення намагалися не зачіпати, а господарські та адміністративні об'єкти знищували. Водночас самі спецслужби відзначали, що відпала колишня необхідність діяти великими військовими групами проти націоналістів, відповідно необхідність дислокувати великі гарнізони (зменшили їх до 80-120 осіб на район). Начальник політичного управління Прикарпатського військового округу генерал-майор Л. Брежнев відзначав результативну стратегію і тактику, зокрема маскування формою військовослужбовців ЧА-РА з одяганням навіть орденів, здійснення засідок на зручних місцях, несподівані напади в селах на заготівельників продовольчого фуражу, здійснення нічних диверсій, поодиноких убивств військовослужбовців, використання елементів несподіванок (Украинские националистические организации, 2012: 813).

Загалом усі збройні акції підпілля у Карпатському краї ОУН поділено на декілька груп: напади на шляхи сполучення, збройні акції, спрямовані проти господарських військових, режимних об'єктів, заходи з метою знищення радянських

адміністративних споруд, ліквідація працівників партійного, репресивно-карального апарату, агентури, активістів тощо.

Напади на шляхи сполучення: диверсії на залізничних станціях та коліях, обстріли потягів, мінування залізничних та шосейних доріг; пошкодження і руйнування ліній д्रोного зв'язку (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 6. Т. 2: 6; Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4: 226). Досить часто підпільники на окремих територіях знищували шляхи сполучення. Для цього українські націоналісти активно запозичували тактичні прийоми використання вибухівки у репресивно-каральних органів. Після Другої світової війни українські націоналісти розпочали на Прикарпатті справжню рейкову війну: пускали під укіс цілі ешелони, руйнували мости, залізничні колії, ставлячи собі за мету, якщо не зірвати, то хоча б сповільнити урядові кампанії із виселення родин націоналістів, вивезення корисних копалин, лісу тощо (Літопис УПА, 2002: 315).

Особливо інтенсивно знищувалися шляхи сполучень із лісовирубками, що найбільше турбувало вище партійне керівництво та спецслужби. По-справжньому чекісти були вражені, коли 12 травня 1945 р. на шосейній дорозі між с. Берегомет і м. Вижниця Вижницького р-ну виявили 30 мін, встановлених підпільниками (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 1: 141).

З усіх областей (Закарпатська, Дрогобицька, Станіславська, Чернівецька), які охоплював Карпатський край ОУН, найбільш інтенсивне знищення мостів і шляхів траплялося на Станіславщині. За 1944-1945 рр. на штучних спорудах шосейних доріг тут було здійснено 69 диверсійних акцій, які спричинили матеріальні збитки у сумі 1899,9 тисяч рублів (знищено 66 мостів обласного значення загальною протяжністю настилу 2 365 погонних метрів). Упродовж того ж періоду було підірвано і спалено 50 мостів місцевого значення загальною протяжністю 1 327 погонних метрів, матеріальні збитки складали 1 624 тис. рублів (Літопис УПА, 2002: 318).

Таким чином, дії націоналістів серйозно гальмували радянізацію прикарпатського регіону. Вибухівку використовували також для звільнення заарештованих. Диверсії спрямовувалися і проти потягів, які транспортували бойові припаси військовим підрозділам. У документах підпілля міститься інформація про одну з наймасштабніших мінерських акцій. Так, 21 квітня 1946 р. було заміновано залізничний шлях Отиня-Коломия Станіславської обл. У результаті вибуху загинули 180 силовиків, серед них багато офіцерів, знищено потяг, шість вагонів пасажирських і вісім товарних (ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54: 226). Однак у радянських документах не вдалося віднайти підтвердження цієї акції. Акції, спрямовані на затримку вивезення лісу, відбувалися не лише у Станіславській обл., але й на Дрогобищині (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 4: 194).

Спецслужби констатували низку випадків, коли чекістсько-військові групи, які прибували на місця збройних проявів для розшуку і ліквідації підпільників, за необережністю наштовхувалися на закладені міни і несли значні втрати в особовому складі. Спецслужби намагалися попереджати нещасні випадки від застосування підпільниками мін-сюрпризів. З цією метою вище чекістське керівництво постійно оприлюднювало факти підривів на мінах і вимагало від підлеглих посиленої уваги при вилученні предметів, залишених підпільниками (зброя, листівки, вінки тощо). Продовжувалися також інші види антирадянських акцій. Так, за 1944-1945 рр. підпільниками було вирізано на різних ділянках 58 кілометрів лінії телефонно-телеграфного зв'язку і знищено близько 573 стовпів. Матеріальні збитки складали 85 500 рублів. Загальні матеріальні збитки за 1944-1945 рр. по зв'язку Станіславської обл. нараховували 201 500 рублів (Літопис УПА, 2002: 318-319).

Ще одна форма боротьби – збройні заходи, спрямовані на господарські об'єкти: напади на підприємства харчової промисловості, лісо-, нафто-, газо- і торфових розробок;

диверсії у радгоспах і підсобних господарствах, спалення будівель, сільськогосподарських машин, хліба на токах та складах; пограбування магазинів сільпо, напади на транспорт із зерном, що направлявся до збірних пунктів, на групи радпартактиву, які організовували хлібозаготівлю тощо.

Одним із найважливіших напрямів збройних акцій ОУН була боротьба з колективізацією. Спецслужби документували такі випадки. Так, у західних областях України впродовж 1947 р. ліквідували 29 голів і активістів колгоспів (1,3% від загальної кількості ліквідованих у повстанських акціях), а вже у 1948 р. – 339 (15,2%), 1949 р. – 226 (18,8%), 1950 р. – 84 (20,6%), 1951 р. – 28 (21,7%), 1952 р. – 6 (17,1%) (Мороз, 2011: 28). Підпілля у Дрогобицькій області провело у 1948 р. дев'ять терористичних актів проти колгоспного активу, колгоспників і осіб, які подали заяви про вступ до колгоспів, у результаті яких чотирьох голів колгоспів вбили, одного поранили і вбили 12 осіб, які подали заяви про вступ до колгоспу (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176: 94). У першому кварталі 1949 р. підпілля здійснило 85 терактів проти партійно-радянського активу і 66 проти колгоспників. Про активізацію антиколгоспної боротьби свідчить і те, що у першому кварталі 1947 р. відбулося 189 збройних проявів, а в першому кварталі 1949 р. – 299 (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5: 286). За цей же період підпільники вбили 100 голів колгоспів і 178 колгоспників (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 95: 9). Зазначимо, що застосовувати колективну відповідальність суворо заборонялося, хоча в окремих випадках, у силу різних обставин, вона мала місце.

Від січня до грудня 1948 р. у західних областях України відбулося 96 нападів на колгоспи. Вони супроводжувалися підпалами колгоспних будівель, знищенням колгоспного майна. Таких заходів проведено 12 у Дрогобицькій області, 15 – у Волинській, 25 – у Львівській, 13 – у Рівненській, 10 – у Станіславській, 21 – у Тернопільській (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 95: 9).

Окремі доповідні містили зіставлення між наявністю колгоспів і кількістю здійснених збройних проявів. Так, у районах Дрогобицької області станом на 1 листопада 1949 р. було 799 колгоспів, щодо яких здійснено 174 збройні прояви (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 2. Т. 5: 107). Зі свого боку, спецслужби розробили заходи з метою попередження терактів проти голів колгоспів і колгоспного активу. У селах, де найпотужніше діяв національно-визвольний рух, широко практикували виставлення біля будинків, особливо на околицях, підлісних місць, добре замаскованих засідок, секретів, власне, силами як чекістсько-військових груп, так і учасників ВБ і ГОП. Широко залучався перевірений колгоспний актив для несення служби охорони з огороження колгоспів, колгоспників і їхнього майна від нападів. Для цього цей актив озброїли, завербували в селах віддану і працездатну агентуру (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176: 96). Збройні заходи, спрямовані проти військових, режимних об'єктів: обстріли гарнізонів військ Червоної армії та внутрішніх військ НКВС.

Акції, спрямовані на знищення радянських адміністративних споруд: напади на сільські ради, що супроводжувалися вилученням та знищенням усієї документації, спаленням будівель, вбивством або примусовим відведенням до баз підпілля голів і секретарів сільських рад, культурні й освітні установи; захоплення і відведення до таємних баз підпілля сільських активістів, звільнення арештованих, збройні акції, спрямовані на зрив виборів до ВР СРСР (10 лютого 1946 р., 1950 р.) та ВР УРСР (9 лютого 1947 р., 1951 р.), місцевих органів (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51: 33; Сергійчук, 2005: 409; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 57: 102; Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 20: 18). Використовуючи радянську офіційну статистику, можемо відзначити: чисельність ліквідованих із різних категорій залежала від потенційних можливостей, тому насамперед це була агентура і активісти з місцевого населення, учасники винищувальних батальйонів, представники органів влади.

Лише у червні 1945 р. у Дрогобицькій області розгромлено 54 сільські ради (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 57: 102). Ще одним напрямом підривної діяльності підпільників було мінування адміністративних об'єктів. Зрозуміло, можливості для цього були обмежені. До того ж вони траплялися на початкових етапах протистояння і були поодинокими явищами. Про наступний випадок, який трапився на Стрийщині, доповідали в НКДБ УРСР Сергію Савченку. 13 січня 1945 р. о 6.20 у м. Стрий Дрогобицької обл. вибухнув гараж Стрийської міської ради, розташований під її приміщенням. Проведеним розслідуванням встановлено, що вибух стався у результаті закладання 75 кг толу і підпалу. Одразу після цього були затримані підозрювані у здійсненні диверсії – водії міської ради Мечислав Білінський, Володимир Притула, а також мешканець м. Стрий Львівської обл. Степан Лесів, який був у приміщенні міської ради до 20.00 12 січня 1945 р. і з невідомих причин пішов ночувати до водія міської ради Володимира Притули (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 42: 15-15зв). За наявною інформацією мінування адміністративних споруд найбільше застосовувалося саме у Дрогобицькій окрузі. 16 серпня 1949 р. о 23.30 до лікарні смт Богородчани зайшли шість озброєних підпільників та вбили секретаря РК ЛКСМУ М. Марчука, який там лікувався, та забрали його пістолет (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 709: 109; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 3: 75).

Доволі масштабно підпілля проводило конкретні бойові акції, спрямовані на зрив виборів до ВР СРСР (10 лютого 1946 р.) та ВР УРСР (9 лютого 1947 р.) та ін. з метою створення паніки та показу сили визвольного руху, мінування виборчих дільниць, залізниць, напади на райцентри, а де це було можливим, – постійні обстріли міст для розширення паніки (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51: 33; Сергійчук, 2005: 409). Після цих акцій націоналістів населення починало чинити опір урядовим виборчим кампаніям. На конференції з підсумків виборів підкреслювалося, що за 1946 р. у Дрогобицькій обл. було організовано лише один колгосп, а з 420 колгоспів, які були перед війною, відновили лише 11 (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 20: 18).

Водночас потрібно зазначити, що націоналісти мали чіткі вказівки не здійснювати терористичні акції проти кандидатів у депутати різних рівнів. Так, у листі від жовтня 1947 р. референта СБ Калуського окружного проводу Богдана Яцківа-“Дениса” до референта СБ Долинського надрайонного проводу ОУН “Оленя” давалися вказівки стосовно дій під час виборів до місцевих рад: “Як Вам уже відомо, у грудні ц. р. повинні відбутися так звані “вибори” в обласні, районні і сільські ради. Наше відношення до цього заходу таке ж, як і в минулі роки. Депутатів у ради не ліквідуємо, якщо тільки дуже активних” (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51: 103-105). Під час виборів 1950 і 1951 рр. збройних антивиборчих акцій між радянською владою і націоналістичним підпіллям не було.

До окремої групи бойових акцій відносимо: ліквідацію представників районного та сільського активу, військовослужбовців, колишніх підпільників, які “вийшли з повинною”, та членів їхніх сімей; осіб, що підозрювалися оунівцями у зв'язках з органами НКДБ-МДБ і НКВС-МВС; осіб, яких було скомпрометовано; вбивства з метою приховування своєї діяльності (ліквідація свідків і потенційних донощиків) співробітників спецслужб, учасників винищувальних батальйонів; напади на фельд'єгерів спецв'язку. Зокрема, у період з 1945 р. до червня 1950 р. здійснено 154 збройні прояви на Закарпатті, з них: 28 – у Рахівському, 33 – Тячівському, 46 – Хустському, 28 – Воловецькому. 30 випадків були пов'язані зі вбивством радянських громадян. При цьому у Рахівському, Тячівському і Воловецькому округах більшість збройних проявів здійснено відділами, які приходили зі Станіславської і Дрогобицької областей, і тільки у Хустському окрузі – місцевими групами (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2: 21; Ф. 13. Спр. 376. Т. 66: 90).

13 травня 1945 р., о 18.00 на дорозі між селами Біличі і Стрільбище Старосамбірського р-ну потрапив у засідку радянсько-партійний актив та працівники

НКВС і НКДБ, у результаті чого загинули 26 осіб, з них лише один місцевий (1-й секретар РК КП(б)У Василь Нудьга; завідувач відділу агітації і пропаганди РК КП(б)У Іван Орел; районний прокурор Павло Степанов) (Сергійчук, 2005: 347-352).

20 серпня 1945 р. у лісі біля с. Веринь Миколаївського р-ну енкаведисти виявили вхід у криївку. Повстанці вчинили опір, вийшли запасним входом, вбивши при цьому начальника Миколаївського РВ НКДБ майора Григорія Гудкова, начальника 6-го відділення 2-го відділу УНКДБ Дрогобицької області майора Гаврила Осадчого та ще двох червоноармійців, після чого відступили. Серед них був і окружний провідник З. Тершаковець-“Федір” (Мороз, 2011: 25). 29 жовтня 1945 р. біля м. Борислав місцевий СКВ організував засідку на автомобіль, в якому їхав командир 341 полку ВВ НКВС з охорони промислових об’єктів підполковник Павло Потугін, якого у бою було поранено. 31 жовтня він помер (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 44: 397). О 12.00 3 травня 1946 р. біля с. Майдан Станіславського р-ну була обстріляна легкова машина, у якій зі Станіслава до Калуша їхав командуючий 38-ю армією генерал-полковник Кирило Москаленко, і друга машина, з трьома особами прикриття. У результаті обстрілу поранено двох осіб і водія. У відповідь УМВС силами військ МВС і 38-ї армії було організовано операцію з розшуку і ліквідації відділу, який здійснив вказаний прояв. Унаслідок триденної операції було вбито 31 підпільника і затримано дев’ятьох (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 44: 225).

У 1948 р. визвольний рух Карпатського краю ОУН спрямував основний вектор боротьби на розгром сільських рад, колгоспів, теракти проти партійно-радянського, оперативного складу органів МВС та МДБ, сільського і колгоспного активу тощо.

Останній виявлений нами бій у Карпатському краї ОУН відбувся 20 жовтня 1955 р. у Жаб’ївському р-ні, коли загинув Микола Марусяк-“Богдан” (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 2: 454). До речі, у статті Зіновія Бойчука “Кати героями не вмирають” згадується, що у будинку УСБУ м. Івано-Франківськ є стенд з прізвищами працівників УМДБ, які загинули в 1944-1955 рр. у боротьбі з ОУН, зокрема подано 70 прізвищ. Останнім зазначений у цьому списку лейтенант Григорій Пугач, який загинув 22 жовтня 1955 р. (Андрусак, 2004: 472).

Інформація про бої на теренах Карпатського краю в 1956 р. невідома. 1952 р. МДБ вдалося повністю ліквідувати підпілля ОУН у Чернівецькій і Закарпатській областях. 20 жовтня 1955 р. саме після загибелі Миколи Марусяка-“Богдана” чекісти звітували про повну ліквідацію підпілля у Жаб’ївському р-ні (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 2: 471).

Зазнавши у 1945-1947 рр. значних втрат, націоналісти у Карпатському краї ОУН продовжували активно вести боротьбу. У період 1948-1949 рр. на цьому терені діяльності ОУН та УПА бойові дії відходять на другий план, а першість починає займати політико-пропагандивна і політорганізаційна робота. У цей час основною формою боротьби українського визвольного руху стало збройне підпілля, яке, дотримуючись суворої конспірації, здійснювало терористичні акти, наскоки, засідки. Поряд із відділами УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні кущові відділи, боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи, які часто об’єднувалися для проведення спільних акцій. У процесі діяльності вказані підрозділи довели свою ефективність, стримуючи радянізацію краю.

*Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.).

Література:

- Андрусак, 2004 – Андрусак М. Брати вогню. Коломия, Вік, 2004. 832 с.
АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
Білас, 1994 – Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історичний аналіз. Київ, Либідь; Військо України, 1994. Кн. 2: Документи та матеріали. 688 с.

Веденєєв, Лисенко, 2007 – Веденєєв Д., Лисенко О. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі міжнародного гуманітарного права // Український історичний журнал. 2007. № 3. С. 46-66.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Кентій, 1999 – Кентій А. Українська повстанська армія в 1944-1945 рр. Київ, Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.

Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів, Добра справа, 2003. 464 с.

Літопис УПА, 2002 – Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ, Торонто, 2002. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959): Кн. 1: 1943-1945. 596 с.

Мороз, 2011 – Мороз В. Зиновій Тершаковець – “Федір”. Торонто; Львів, Літопис УПА, 2011. 128 с.

Сергійчук, 2005 – Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939-1955 рр. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.

Украинские националистические организации, 2012 – Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документи: в 2-х т. / под ред. А.Н. Артизова. Москва, Российская политическая энциклопедия, 2012. Т. 2: 1944-1945. 1167 с.

ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References:

Andrusiak, 2004 – Andrusiak M. Braty vohniu [The Brothers of Fire]. Kolomyia, Vik, 2004. 832 s. [in Ukrainian].

AUSBULO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of Security Service Administration of Ukraine In Lviv Region]. [in Ukrainian].

Bilas, 1994 – Bilas I. Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917-1953: suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz [Punitive System in Ukraine in 1917-1953: a Socio-Political and Historical Analysis]. Kyiv, Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Kn. 2: Dokumenty ta materialy. 688 s. [in Ukrainian].

Viedienieiev, Lysenko, 2007 – Viedienieiev D., Lysenko O. Viiskovo-politychna diialnist OUN ta UPA u svitli mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Military-Political Activity of the OUN and UPA In Terms of International Humanitarian Right] // Ukrainysky istorychnyi zhurnal. 2007. № 3. S. 46-66. [in Ukrainian].

HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian].

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv region]. [in Ukrainian].

Kentii, 1999 – Kentii A. Ukrainska povstanska armiiia v 1944-1945 rr. [Ukrainian Insurgency Army in 1944-1945]. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 220 s. [in Ukrainian].

Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40-50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s-1950s: Ideology and Practice]. Lviv, Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2002 – Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia / uporiad. A. Kentii, V. Lozyskyi, I. Pavlenko. Kyiv, Toronto, 2002. T. 4: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS-MVS, MDB-KDB (1943-1959) [The Chronicle of Ukrainian Insurgency Army. A New Series / Ed. by A. Kentiy, V. Lozynskyi, I. Pavlenko]: Kn. 1: 1943-1945. 596 s. [in Ukrainian].

Moroz, 2011 – Moroz V. Zynovii Tershakovets – “Fedir”. Toronto; Lviv, Litopys UPA, 2011. 128 s. [in Ukrainian].

Serhiichuk, 2005 – Serhiichuk V. Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939-1955 rr. [The Ukrainian Riot: Subcarpathia]. Kyiv, Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Ukrainian].

Ukrainskie nacionalisticheskie organizacii, 2012 – Ukrainskie nacionalisticheskie organizacii v gody Vtoroj mirovoj vojny [Ukrainian Nationalist Organizations During the World War Two]. Dokumenty: v 2-h t. / pod red. A.N. Artizova. Moskva, Rossijskaya politicheskaya ehnciklopediya, 2012. T. 2: 1944-1945. 1167 s. [in Russian].

TsDAVOVU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of higher authorities and management of Ukraine]. [in Ukrainian].

Отримано 24.6.2017

UDC 94(477)“1943/1953”:377.091

VITALIY M. KOROL¹, SERHIY M. KOROL²¹Sumy State University, PhD (History) (Ukraine)²Sumy State University, PhD (Politics) (Ukraine)**SOCIAL PROTECTION OF ORPHAN CHILDREN DURING LATE STALINISM
PERIOD: SPECIAL VOCATIONAL SCHOOLS OF THE LABOR RESERVES SYSTEM
(1943-1953)**

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the activity of special schools of the Labour Reserves system as an instrument for the social protection of orphan children during the period of Late Stalinism.*

During the post-war reconstruction, the function of social protection of juvenile orphans was largely assigned to the Labour Reserves of the USSR.

The mentioned centralized system performed the task of ensuring the strategic sectors of Soviet economy by young workers. It was semi-military. A special vocational school of the Labour Reserves with a four-year term of education appeared in 1943. It was a separate educational institution for orphans. Only children of the dead soldiers, partisans and party workers killed by the German occupiers were taken to those schools. Subsequently, there were two branch types of such institutions. In 1947, special agricultural schools for orphans were created. They trained workers for field and animal husbandry. In 1949, special mining-technical schools were opened for the sons of the dead or crippled coalmen.

The selection and sending of orphans to special schools was carried out by an authorized commission headed by the local secretary of the regional committee of the party in each oblast of the Ukrainian SSR. Separate establishments were created for boys and girls. Mixed manning of special schools was not allowed. The same militarized conditions of education, upbringing and labour were introduced for both boys and girls.

The peculiarity of special schools was the provision of secondary education to students in addition to working skills. The training was longer due to a deep study of general education subjects compared to other institutions in the Labour Reserves system.

Free material support the contingent of special schools was provided by the law. Improved nutrition has been established for their students from the very beginning of their creation. The norms of food supply for them have been increased in comparison with usual school students. The range of foodstuffs has expanded considerably. The contingent of these institutions was entitled to receive clothing and footwear from materials of the highest quality. However, the actual diet of students and their uniforms, as a rule, differed significantly from the statutory.

The research is based on materials from Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and some Ukrainian regional archives.

Keywords: *Late Stalinism, post-war reconstruction, orphan children, social protection, Labour Reserves, special vocational schools, special agricultural schools, special mining-technical schools.*

КОРОЛЬ В.М.¹, КОРОЛЬ С.М.²¹Сумський державний університет, кандидат історичних наук (Україна)²Сумський державний університет, кандидат політичних наук (Україна)**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРІТ У ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ:
СПЕЦІАЛЬНІ УЧИЛИЩА СИСТЕМИ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ (1943-1953 рр.)**

Анотація. *Стаття присвячена висвітленню діяльності спеціальних училищ системи трудових резервів як інструменту здійснення соціального захисту дітей-сиріт у період пізнього сталінізму. Охарактеризовано різні типи навчальних установ. Проаналізовано*

шляхи і процедуру залучення підлітків до спецучилищ. З'ясовано особливості навчання і матеріального забезпечення у цих закладах.

Ключові слова: пізній сталінізм, повоєнна відбудова, діти-сироти, соціальний захист, трудові резерви, спеціальні ремісничі училища, спеціальні сільськогосподарські училища, спеціальні гірничотехнічні училища.

КОРОЛЬ В.Н.¹, КОРОЛЬ С.Н.²

¹Сумський державний університет, кандидат історических наук (Україна)

²Сумський державний університет, кандидат політичних наук (Україна)

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ДЕТЕЙ-СИРОТ В ПЕРИОД ПОЗДНЕГО СТАЛИНИЗМА: СПЕЦИАЛЬНЫЕ УЧИЛИЩА СИСТЕМЫ ТРУДОВЫХ РЕЗЕРВОВ (1943-1953 гг.)

Аннотация. Статья посвящена изучению деятельности специальных училищ системы трудовых резервов как инструмента осуществления социальной защиты детей-сирот в период позднего сталинизма. Дана характеристика разным типам учебных учреждений. Проанализированы пути и процедура привлечения подростков в спецучилища. Выявлены особенности обучения и материального обеспечения в данных заведениях.

Ключевые слова: поздний сталинизм, послевоенное восстановление, дети-сироты, трудовые резервы, специальные ремесленные училища, специальные сельскохозяйственные училища, специальные горнотехнические училища.

Одним з найпоказовіших індикаторів ступеню соціальності держави є турбота про дітей, які залишилися без батьків. У ХХ ст. в Україні проблема сирітства набувала особливого розмаху і гостроти. Ця біда була безпосереднім наслідком війн і голодоморів.

Події Другої світової війни призвели до появи величезної хвилі бездоглядних дітей та сиріт, які потребували піклування, а мілітаризована держава в умовах руїни й прискореної відбудови була не в змозі подолати це явище звичними, традиційними методами. У цьому відношенні період української історії перших повоєнних років, безперечно, один з найцікавіших, адже саме у цей час функція соціального захисту неповнолітніх сиріт значною мірою була покладена на систему трудових резервів СРСР.

Система державних трудових резервів (ДТР) – це створена у 1940 р. радянська централізована структура підготовки кваліфікованих робітничих кадрів для стратегічних галузей промисловості. Вона мала напіввоєнізований характер. Її учні, як залучені добровільно, так і примусово, отримували статус мобілізованих і не мали права самовільно кидати навчання. Втеча з трудрезервів розцінювалася за тогочасним законодавством як кримінальний злочин.

Спочатку номенклатура закладів системи ДТР налічувала лише три типи: школи фабрично-заводського навчання (ФЗН), ремісничі училища та залізничні училища. З 1943 р. з'явився ще один – спеціальне ремісниче училище (СпецРУ). Це ознаменувало подальшу появу цілого сімейства спеціальних училищ ДТР, які мали формувати свій учнівський контингент виключно з сиріт.

Зазначене питання доволі активно висвітлювалося радянськими істориками. Серед найбільш вагомих праць того періоду монографії С. Батишева, А. Веселова, Ф. Блинчевського, Г. Зеленка, Е. Котляра (Батышев, 1971; Веселов, 1961; Блинчевский, Зеленко, 1957; Котляр, 1975). Проте роботи радянського періоду є помітно тенденційними, оскільки писалися відповідно до вимог офіційної комуністичної ідеології та поглядів тогочасної влади на перебіг історичних подій. За незалежної України цю проблематику розробляли Г. Голиш, Н. Касьянова, В. Леонова, Я. Овчиннікова, М. Соловей і Л. Лихачова (Голиш, 2005; Касьянова, 2009; Леонова, 2014; Овчиннікова, 2009; Соловей,

Лихачова, 2010). Однак спеціальні училища трудрезервів ніколи не ставали предметом окремого наукового дослідження. Отже, існує потреба заповнити існуючу лакуну.

Мета даної статті – проаналізувати особливості діяльності спеціальних училищ системи трудових резервів як інструменту здійснення соціального захисту дітей-сиріт у період пізнього сталінізму (1943-1953 рр.).

Можливість створення окремого типу професійно-технічного навчального закладу для сиріт розглядалася ще наприкінці 1920-х років. Втім, тоді відомий радянський теоретик і практик педагогіки А.С. Макаренко, зваживши усі позитивні і негативні сторони такого нововведення, виступив проти намірів перетворення формату трудової комуні на фабрично-заводську школу з інтернатом. Він обґрунтовував свою позицію наступним чином: у такій установі професійна підготовка проводилася б без змоги вільно і свідомо обрати свій фах малолітніми вихованцями; учнівському колективу закладу довелося б відмовитися від повного самообслуговування й обробітку землі у підсобному господарстві через завантаженість навчально-виробничими заняттями програмної регламентації, що викликало б негативні зміни у побуті (Нежинский, 1976: 60).

Однак під час боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у роки Другої світової війни всі колишні застереження А.С. Макаренка були проігноровані. Постановою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. для сиріт на радянських територіях, які були звільнені з-під німецької окупації, поруч з дитячими будинками та суворівськими училищами були запроваджені й спеціальні ремісничі училища, підпорядковані системі трудових резервів. Перші СпецРУ в Україні були розраховані на 4-річне навчання і були відкриті на сході УРСР: два у Ворошиловградській області, три – у Харківській (Решения партии, 1968: 165).

Згодом з'явилися ще два галузевих різновиди таких закладів:

- спеціальні сільськогосподарські училища – створений у 1947 р. аналог СпецРУ, що готував працівників для сільського господарства: рільників, овочівників, садівників, механіків МТС. Відомо про існування в Україні 5 таких закладів (по одному у Волинській, Одеській і Харківській областях, два – у Полтавській області) (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 92: 7);

- спеціальні гірничотехнічні училища – навчальні заклади для осиротілих дітей шахтарів, створені у 1949 р. Готували висококваліфікованих спеціалістів гірничих спеціальностей. Всього в УРСР їх існувало два – по одному у Ворошиловградській та Сталінській областях (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 132: 1).

На початку 1950-х років вже нараховувалось близько трьох десятків спеціальних училищ усіх типів, які діяли по всій території УРСР, що свідчить про суттєве розростання їхньої мережі (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 163: 1). Причому існувала особлива система нумерації цих закладів, яка була єдиною на просторі всього Радянського Союзу і діяла крізь межі областей та навіть республік. Наприклад, СпецРУ № 1 та № 2 діяли у Сталінграді в РРФСР, наступні №№ 3-5 – у Харкові, №6 і № 7 – у Ворошиловграді в УРСР і т.д. (ДАХО, ф. Р-5667, оп. 1, спр. 2: 8).

Для хлопців і дівчат створювалися окремі заклади. Змішане комплектування спецучилищ не дозволялося. Причому для дівчат діяли ті ж самі мілітаризовані умови навчання, виховання і праці, що й для хлопців, включно з уніформною, вимогами поведінки, розпорядком дня, військовою підготовкою тощо. Відомий український письменник Григорій Тютюнник в автобіографічній повісті “Вогник далеко в степу” так описував дівчат із Зіньківського СпецРУ № 40: “Назустріч нам, бруківкою, теж строєм, ідуть на свою практику – у кравецькі майстерні – дівчата з сорокового училища, “сороконіжки”, – ті, що zostалися під війну сиротами. Їх назбирали з багатьох районів. Зодягнені вони в чорні або сині плаття до поясоків з блискучими вузькими бляшками

“РУ-40” і в чорні берети з білими молоточками, як і в нас на пілотках. Чорняві, біляві, бліденькі, тонкі... У них теж є “шкентелі”, там тупцяють дрібні, як оце я. Вони теж ідуть з піснями – ми кажемо: “пищать”...” (Тютюнник, 1984: 413).

До СпецРУ з 4-річним терміном навчання приймалися тільки діти загиблих червоноармійців і партизанів, а також партійних працівників, робітників та колгоспників, вбитих німецькими окупантами (Решения партии, 1968: 165). Водночас у вирі подій 1940-х років у величезної кількості дітей батьки або померли від хвороб чи голоду, або були репресовані владою, або зникли без вісти, і про них не було жодних відомостей. Таким дітям, як правило, потрапити до СпецРУ було важко. Згодом їх чекали звичайні ремісничі та залізничні училища, а найчастіше – численні школи ФЗН, у більшості з яких умови перебування були вкрай складними.

Кількість учнів, яких мали прийняти до чоловічих та жіночих спеціальних училищ, щорічно встановлювалася наказом Головного управління (з 1946 р. Міністерства) трудових резервів. Прийом молоді у СпецРУ завжди проводився з 1 до 25 серпня. Початок навчального року був стандартним – 1 вересня (Трудовые резервы, 1950: 46).

Відбором і направленням сиріт до СпецРУ в кожній області займалася спеціальна комісія на чолі з місцевим секретарем обкому партії. До складу комісії входили обласний військовий комісар, секретар обкому комсомолу, начальник обласного управління трудових резервів, завідувачі облвідділу народної освіти та облздороввідділом, а також представник НКВС (Решения партии, 1968: 168).

Як правило, спецучилища розраховувалися на залучення сиріт в межах свого регіону. Цікаво, що для СпецРУ в Криму діяв дещо інший підхід, за якого значна кількість учнівського контингенту формувалася за рахунок дітей, присланих з інших областей (Бугай, 1949: 2). Очевидно, це був один з багатьох кроків по заселенню півострова, що зазнав знелюднення внаслідок війни і депортацій.

До СпецРУ з 4-річним терміном навчання приймали хлопців і дівчат у віці 12-13 років після закінчення 4 класів початкової школи. Для порівняння, до звичайних ремісничих і залізничних училищ брали молодь віком 14-15 років.

У другій половині 1940-х років була створена низка СпецРУ зі скороченим 3-річним терміном навчання та спеціальні сільськогосподарські училища. До них приймалися хлопці і дівчата 13-15 років, направлені з дитячих приймальників-розподільників МВС СРСР та дитбудинків Міністерства освіти УРСР. Потрапити до цих закладів було простіше, адже відбір тут був менш прискіпливий і довідка про факт загибелі батьків від рук окупантів не вимагалася. Вимоги щодо освіти тут теж, як правило, були мінімальними. Лише для навчання за фахом токаря і фрезерувальника відбиралися хлопці з освітою не нижче 4-х класів, а на механіка МТС – не нижче 5-ти класів школи. На решту спеціальностей приймалися навіть особи, що не мали початкової освіти. Хоча підлітки, які зовсім не вміли читати і писати, до цих закладів все одно не допускалися (Трудовые резервы, 1950: 44, 46).

Необхідною умовою для вступу до спеціальних гірничотехнічних училищ була наявність документів, що підтверджували смерть батька-гірника або, як варіант, його інвалідність чи присвоєння йому звання почесного шахтаря. Приймали хлопців віком 12-14 років з початковою освітою. Кандидатури на зарахування до цих навчальних закладів розглядалися за участі представників місцевих шахтоуправлінь (Трудовые резервы, 1950: 48).

Для організації прийому до спецучилищ відбіркові комісії в областях визначали, з яких дитячих приймальників та дитбудинків мало здійснюватися комплектування кожного СпецРУ. На відібраних сиріт складався іменний список, за яким їх відправляли до місця призначення. У дорозі їх ескортували працівники приймальника чи дитбудинку в розрахунок один на 30 дітей. Ці люди несли повну відповідальність за підопічних у дорозі та їх своєчасну доставку разом з документами та речами до місця призначення.

Керівникам дитячих закладів суворо заборонялося направляти своїх підопічних до училищ без стандартного набору особистих документів, а також харчового, речового та грошового забезпечення на весь час перебування у дорозі. Так, крім сухого продовольчого пайку і літерів на безкоштовний проїзд, кожен підліток мав отримувати ще кілька карбованців на добу відрядних коштів “на культурно-побутове обслуговування” (Трудовые резервы, 1950: 45). Втім, за високих повоєнних цін ця сума була мізерною.

Для ретельного медичного огляду прибулих вступників при спецучилищах створювалися свої медичні комісії. Для виявлення якості знань прибулих підлітків, а також з метою комплектування навчальних груп особами з однаковою загальноосвітньою підготовкою викладачі училища проводили для вступників оцінювальні іспити з російської мови та арифметики.

Під головуванням директора училища створювалася приймальна комісія у складі заступника директора з навчальної частини, помічника директора з культурно-виховної роботи, старшого майстра та двох викладачів. У роботі комісії також брали участь майстри виробничого навчання груп, що комплектувалися. Приймальна комісія мала ретельно перевірити всі документи прибулих, ознайомитися з результатами їх медичного огляду і результатами іспитів, особисто провести співбесіду з кожним вступником і прийняти рішення про його зарахування чи мотивувати відмову в його прийомі. Ті з підлітків, хто не пройшов відбору, разом з документами та речами поверталися назад. Зарахування до спеціального училища мало відбуватися наказом директора не пізніше, ніж за 5 днів до початку навчального року (Трудовые резервы, 1950: 45-46).

Керівництвом ДТР для СпецРУ було сформульоване завдання: “Теоретичне навчання поставити не гірше, а краще, ніж у школах Міністерства освіти, виробниче – як у найкращих РУ, а виховну роботу, побут учнів, їхній зовнішній вигляд, дисциплінованість і вихованість – як у суворівських училищах” (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 92: 5).

Особливістю спецучилищ трудрезервів було надання учням крім робітничої кваліфікації ще й середньої освіти в обсязі школи семирічки. Порівняно з іншими закладами системи ДТР навчання тут було довшим за рахунок ґрунтовного вивчення загальноосвітніх предметів (Решения партии, 1968: 164-166). У звичайних ремісничих чи залізничних училищах, де курс навчання тривав лише 2 роки, така можливість була відсутня. Тим більше про це не було й мови у школах ФЗН, де вчилися всього 6 місяців.

У спеціальних гірничотехнічних училищах термін навчання був найдовшим – цілих 7 років, протягом яких вихованці отримували загальну середню і середню спеціальну освіту за програмою гірничих технікумів (Веселов, 1961: 369). Це визначало особливий статус і увагу до цих закладів. Підкреслимо, що протягом досліджуваного періоду на відміну від звичайних технікумів навчання у трудових резервах було безкоштовним.

З іншого боку, в роки Другої світової війни та відбудови відповідно до рішень уряду і партії вся діяльність закладів трудових резервів була максимально орієнтована на виконання виробничих замовлень. Теоретичному навчанню приділялося мінімум часу. Викладачів не вистачало, практично відсутніми були підручники та інша навчально-методична література. Це визначало здебільшого слабку якість теоретичної підготовки учнів (Король, 2015: 64-65).

Законом для контингенту спеціальних училищ встановлювалося безкоштовне матеріальне забезпечення. Для їхніх вихованців від самого початку створення СпецРУ було встановлено покращене харчування. По-перше, норми забезпечення їжею для них у порівнянні зі звичайними трудрезервниками були збільшені за різними категоріями на розмір від 15-20 % (картопля, овочі, м'ясо, риба) до 200-300 % (цукор, крупи, макарони, жири). По-друге, значно розширювався асортимент харчів. Наприклад, у документах тих часів конкретно вказується про гарантування кожному учневі спецучилища в

середньому на добу 55 г м'яса, 30 г м'ясних субпродуктів, 20 г гриби і окремо ще 10 г оселедця. Для контингенту закладів ДТР інших типів просто вказувався пункт "М'ясо-риба" без уточнень, що у результаті часто призводило до одноманітності і неповноцінності раціону. Графа "Жири" у спеціальних училищах також окремо нормувалася 13 г тваринного масла, 15 г рослинної олії і 25 г свинячого сала на особу щоденно. Тут навіть запроваджувалася видача хліба двох видів: житнього та пшеничного (відповідно 400 і 300 г кожному учневі на добу). По-третє, ці навчальні заклади для сиріт мали отримувати деякі продукти, взагалі не передбачені нормами простих шкіл та училищ системи ДТР: молоко, картопляний крохмаль, сухофрукти чи ягоди (ДАХО, ф. Р-5667, оп. 1, спр. 2: 4). Але зауважимо, що реальний раціон учнів, як правило, сильно відрізнявся від того, що був записаний у постановах. Отоварювання фондів, призначених для харчування контингенту трудрезервників, проводилося з переборами, затримками або взагалі не відбувалося через відсутність необхідних товарів на продовольчих базах чи нестачу транспорту для їх доставки (Король, 2014: 10-11).

Під час відновлення мережі установ системи трудових резервів у 1943-1944 рр. кожен заклад отримував землю для ведення власного підсобного господарства. Сільськогосподарська продукція підсобного господарства призначалася для понаднормового забезпечення учнівського контингенту і мала додатково покращити раціон учнів. Вона виступала своєрідним страхуванням від усіх можливих проблем централізованого постачання продовольства і засобом часткового переведення установ на самозабезпечення шляхом експлуатації мобілізованої молоді. Але за відсутності власного машинно-тракторного парку і живої тягової сили (коней, волів), кожній профтехосвітній установі доводилося довго стояти у черзі на оранку від сусідньої МТС. Наприклад, у 1945 р. Путивльське СпецРУ № 44 дочекалося техніки та палива лише наприкінці травня, коли земля висохла. Посіяні зернові не встигли розвинути, тому і врожаю не отримали (ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 1: 16). Наприкінці ж 1940-х років підсобні господарства за наказом міністерства було ліквідовано через їхню неефективність.

У тексті постанови, за якою створювалися спеціальні ремісничі училища, наголошувалося, що вихованці цих закладів мають отримувати обмундирування з тканин покращеної якості. Також говорилося і про забезпечення їх усім необхідним взуттям з доброї хромової та ялової шкіри (Решения партии, 1968: 166).

Втім, у датованому 1949 р. повідомленні читаємо, що сиріт зі СпецРУ № 8 (Одещина) взимку за відсутності черевиків заставляли у самих онучах ходити на лиман заготовлювати очерет на паливо для кухні. Багато учнів тоді захворіли, а один хлопець помер (ЦДАВО, ф. 4609, оп. 1, спр. 136: 133). Зрештою, всі недоліки матеріально-побутового забезпечення, характерні загалом для усієї системи ДТР, значною мірою торкалися і спеціальних училищ, не зважаючи на афішування владою їхньої функції соціального захисту (Король, 2014: 12). До того ж дехто з адміністративного персоналу шкіл чи училищ не гребував розкраданням обмундирування зі складу. Для списання недостач, ясна річ, швидко винаходилися різні приводи, правдоподібні чи не дуже. Так, у Путивльському СпецРУ № 44 буквально напередодні передачі матеріальної відповідальності або перевірки контрольно-ревізійного управління склалися підозрілі акти про списання значної кількості речей, "вкрадених вночі зі складу невідомими" або "згорілих у дезкамері" (ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 1: 6; ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 4: 3).

Окремим наказом Головного управління трудових резервів встановлювалася можливість відпусток для малолітніх вихованців спеціальних училищ у період канікул. Директори СпецРУ мали надавати такі відпустки тривалістю від 15 до 25 днів для поїздки до родичів. Тривалість відпустки для кожного учня визначалася залежно від його успішності у навчанні та дисципліни. Перед відпусткою і після повернення з неї вихованці

СпецРУ проходили медичний огляд і зважування. Рідних учнів офіційно попереджували про заборону залучати їх до фізично важких робіт на канікулах та про необхідність вчасного повернення до навчального закладу. За встановленою процедурою їхати із спецучилища дозволялося лише в межах своєї області. Якщо рідні малого трудрезервника не мали змоги особисто забрати його, то у дорозі передбачався супровід дитини представником навчального закладу (ДАХО, ф. Р-5667, оп. 1, спр. 9: 48-48зв).

“Відпускники” забезпечувалися літерами на безплатний проїзд залізницею в обидві сторони та продуктами харчування на час дороги до місця призначення. Водночас, збереження трудрезервницького пайка під час перебування у приймаючої сторони не гарантувалося, що автоматично відбивало бажання до тривалих гостин.

Після закінчення навчання випускники спеціальних училищ відряджались до підприємств профілю, відповідного їхній спеціальності, де за направленням мали відпрацювати 4 роки. Вони отримували заробітну платню на загальних підставах і оселялися у гуртожитках цих підприємств.

Відомо, що багато трудрезервників-сирот напередодні випуску подавали прохання направити їх до конкретного міста, де проживали їхні родичі. Наприклад, у 1950 р. з 262 випускників СпецРУ № 17 (Ворошиловградська обл.) такі заяви надали щонайменше 45 осіб. Найважливішим фактором для влади у цій ситуації була наявність житла у родичів. Заява учня мала високі шанси на задоволення, якщо за таких умов була можливість зекономити місце в гуртожитку і не надавати житлової площі випускнику (ДАЛО, ф. Р-2419, оп. 1, спр. 22: 2).

На початку 1950-х років кількість дітей-сиріт почала спадати. У вересні 1953 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР, якою усі спецучилища реорганізовувалися у звичайні ремісничі училища та училища механізації сільського господарства. Фактично ця реорганізація відбулася до початку 1954 р. (ДАСО, ф. Р-7609, оп. 1, спр. 13: 3).

Таким чином, спеціальні училища трудових резервів повною мірою відповідали запитам існуючої тоді тоталітарної системи. З одного боку, на ці установи покладалися функції соціального захисту дітей-сиріт, а з іншого – держава, використовуючи їх, намагалася вирішувати проблеми дефіциту кваліфікованої робочої сили. Афішуючи високі норми покращеного матеріального забезпечення вихованців спецучилищ, влада все ж не могла гарантувати їхнього безумовного дотримання.

Література:

- Батышев, 1971 – Батышев С.Я. Формирование квалифицированных рабочих кадров в СССР. Москва: Экономика, 1971. 214 с.
- Блинчевский, Зеленко, 1957 – Блинчевский Ф.Л., Зеленко Г.И. Профессионально-техническое образование рабочих в СССР. Москва: Трудрезервиздат, 1957. 160 с.
- Бугай, 1949 – Бугай Г. Специальное ремесленное училище в Крыму // Красный Крым. 1949. 15 ноября, № 224 (8343). С. 2.
- Веселов, 1961 – Веселов А.Н. Профессионально-техническое образование в СССР: очерки по истории сред.иниш. проф.-техн. образования в СССР. Москва: Профтехиздат, 1961. 435 с.
- Голиш, 2005 – Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр.: монографія. Черкаси, 2005. 323 с.
- ДАЛО – Державний архів Луганської області.
- ДАСО – Державний архів Сумської області.
- ДАХО – Державний архів Харківської області.
- Касьянова, 2009 – Касьянова Н.М. Організація виховного процесу дітей-сиріт післявоєнного Донбасу // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історичні науки. 2009. Т. 104. Вип. 91. С. 101-107.
- Король, 2015 – Король В.М. Зміст і організація навчання у закладах системи трудових резервів у відбудовний період (1943-1950 рр.) // Сумська старовина. 2015. № 47. С. 63-76.
- Король, 2014 – Король В.Н. Причины самовольных уходов учащихся из учебных заведений системы трудовых резервов Украины в восстановительный период (1943-1950 гг.) // Year book of Eastern European Studies. 2014. №3. pp. 5-20.
- Котляр, 1975 – Котляр Э.С. Государственные трудовые резервы СССР в годы Великой Отечественной войны. Москва: Высшая школа, 1975. 240 с.

Леонова, 2014 – Леонова В.І. Теоретичні засади становлення соціального захисту дітей: соціально-педагогічний аспект // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Педагогіка. 2014. Т. 251. Вип. 239. С. 112-115.

Нежинский, 1976 – Нежинский Н.П. Макаренко и педагогика школы. Киев: Радянська школа, 1976. 264 с.

Овчиннікова, 2009 – Овчиннікова Я.С. Діти та підлітки Донбасу в умовах Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. // Історичні і політологічні дослідження. 2009. № 1 (41). С. 45-52.

Решения партии, 1968 – Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1967 гг.: сб. док. за 50 лет: в 5 т. Т. 3. 1943-1952 гг. Москва: Политиздат, 1968. 751 с.

Соловей, Лихачова 2010 – Соловей М.О., Лихачова Л.Б. Дитячі будинки Донбасу у 1943-1965 роках. Донецьк: Ноулідж, 2010. 280 с.

Трудовые резервы, 1950 – Трудовые резервы СССР: сб. офиц. материалов / сост. М.С. Розофаров. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1950. 376 с.

Тютюнник, 1984 – Тютюнник Г. Твори. Київ: Молодь, 1984. 578 с.

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References:

Batyshev, 1971 – Batyshev S.Ya. Formirovanie kvalifitsirovannykh rabochikh kadrov v SSSR [Formation of skilled workers in the USSR]. Moscow: Ekonomika, 1971. 214 p. [in Russian].

Blinchevskii, Zelenko, 1957 – Blinchevskii F.L., Zelenko G.I. Professional'no-tekhnicheskoe obrazovanie rabochikh v SSSR [Vocational and technical education of workers in the USSR]. Moscow: Trudrezervizdat, 1957. 160 p. [in Russian].

Bugai, 1949 – Bugai G. Spetsial'noe remeslennoe uchilishche v Krymu [Special vocational school in Crimea] // Krasnyi Krym. 1949. 15 nov, № 224 (8343). P. 2. [in Russian].

Veselov, 1961 – Veselov A.N. Professional'no-tekhnicheskoe obrazovanie v SSSR: ocherki po istorii sred. i nizsh. prof.-tekhn. obrazovaniya v SSSR [Vocational and technical education in the USSR: essays on the history of secondary and lower vocational education in the USSR]. Moscow: Proftekhizdat, 1961. 435 p. [in Russian].

Golysh, 2005 – Golysh G.M. U vyri vijny. Stanovyshhe nepovnitelnykh gromadjan Ukrainy v 1941-1945 rr. [In the midst of war. The situation of minor citizens of Ukraine in 1941-1945]: monograph. Cherkasy, 2005. 323 p. [in Ukrainian].

DALO – Derzhavnyy arkhiv Lugans'koi oblasti [State Archive of Lugansk Region]. [in Ukrainian].

DASO – Derzhavnyy arkhiv Sums'koi oblasti [State Archive of Sumy Region]. [in Ukrainian].

DAHO – Derzhavnyy arkhiv Harkivs'koi oblasti [State Archive of Kharkiv Region]. [in Ukrainian].

Kas'janova, 2009 – Kas'janova N.M. Organizacija vyhovnogo procesu ditej-syrit pislja voynennogo Donbasu [Organization of the educational process of postwar Donbas orphans] // Naukovi праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історичні науки. 2009. Vol. 104. Is. 91. Pp. 101-107. [in Ukrainian].

Korol, 2015 – Korol V.M. Zmist i organizacija navchannja u zakladah systemy trudovykh rezerviv u vidbudovchij period (1943-1950 rr.) [Content and organization of the training in Labour Reserves institutions during the recovery period (1943-1950)] // Sums'ka starovyna. 2015. № 47. Pp. 63-76. [in Ukrainian].

Korol, 2014 – Korol V.N. Prichiny samovol'nykh ukhodov uchashchikhsya iz uchebnykh zavedenij systemy trudovykh rezerviv Ukrainy v vosstanovit'nyi period (1943-1950 gg.) [Reasons of students illegal flights from Labour Reserves institutions of Ukraine during Restoration period (1943-1950)] // Yearbook of Eastern European Studies. 2014. №3. Pp. 5-20. [in Russian].

Kotlyar, 1975 – Kotlyar E.S. Gosudarstvennye trudovye rezervy SSSR v gody Velikoy Otechestvennoy vojny [State Labour Reserves of the USSR during the Great Patriotic War]. Moscow: Vysshaya shkola, 1975. 240 p. [in Russian].

Leonova, 2014 – Leonova V.I. Teoretychni zasady stanovlennja social'nogo zahystu ditej: social'no-pedagogichnij aspekt [Theoretical foundations of social protection formation of children: socio-pedagogical aspect] // Naukovi праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Педагогіка. 2014. Vol. 251. Is. 239. Pp. 112-115. [in Ukrainian].

Nezhinskii, 1976 – Nezhinskii N.P. Makarenko i pedagogika shkoly [Makarenko and school pedagogy]. Kyiv: Radyans'ka shkola, 1976. 264 p. [in Russian].

Ovchynnikova, 2009 – Ovchynnikova Ja.S. Dity ta pidlitky Donbasu v umovah Velykoi Vitchyznanoi vijny 1941-1945 rr. [Children and teens of the Donbas in the conditions of the Great Patriotic War of 1941-1945] // Історичні і політологічні дослідження. 2009. № 1 (41). Pp. 45-52. [in Ukrainian].

Resheniya partii, 1968 – Resheniya partii i pravitel'stva po khozyaistvennym voprosam. 1917-1967 gg.: sb. dok. za 50 let [Decisions of the Party and the Government on economic issues. 1917-1967. Collection of documents for 50 years] In 5 vols. Moscow: Politizdat, 1968. Vol. III. 1943-1952. 751 p. [in Russian].

Solovej, Lyhachova 2010 – Solovej M.O., Lyhachova L.B. Dytjachi budynky Donbasu u 1943-1965 rokakh [Children's homes of the Donbas in 1943-1965] Donetsk: Noulidzh, 2010. 280 p. [in Ukrainian].

Трудовые резервы, 1950 – Трудовые резервы СССР: сб. офиц. материалов [Labor Reserves of the USSR: Collection of Official Materials] / сост. М.С. Розофаров. Москва: State Publishing House of Legal Literature, 1950. 376 p. [in Russian].

Тютюнник, 1984 – Тютюнник Г. Твори [Writings]. Kyiv: Molod', 1984. 578 p. [in Ukrainian].

ЦДАВО – Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. [in Ukrainian].

UDC 94(327)477

MARIYAL LYASHENKO

National Pedagogical Dragomanov University, PhD student (Ukraine)

THE ROLE OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE EU MEMBER STATES IN THE PROCESS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF NATIONAL CULTURAL DIPLOMACY AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract. *The paper deals with aspects of rule the Ukrainian Diaspora in the development and implementation of cultural diplomacy of Ukraine. The criteria differential of influence of Ukrainian Diaspora in the Ukraine cultural diplomacy of tree periods. First period 1991-2003 characteristics as latent influence of Ukrainian Diaspora in cultural diplomacy of Ukraine. Two period 2004-2013 was influence activity Ukrainian Diaspora in development of Ukraine image in Europe. Third period began of Revolution of Dignity and evolution to now.*

Public organizations of foreign Ukrainianness play an increasingly important role in the dialogue of European cultures forming socio-economic and political preconditions for the development of the modern European Union. In this case, culture is seen as the quintessence of all kinds of human activity, customs, beliefs, that is, all material and spiritual, created by people.

The historical definition of culture emphasizes the important role of the socio-historical heritage, the corresponding tradition. Normative approach to culture distinguishes a specific way of life of a person, determined by its socio-cultural environment.

After the Revolution of Dignity and Russian aggression against Ukraine, the activity of civic organizations of the Ukrainian diaspora in Europe, which contributed to the formation of a positive attitude towards the belligerent Ukraine in the member states of the European Union, increased significantly. Actual problems of the implementation of Ukraine's foreign policy are to provide adequate conceptual foundations, personnel diplomatic potential, information support of foreign policy activities, its harmonization with internal politics.

Keywords: *European Union, European integration, Ukrainian Diaspora, cultural diplomacy.*

ЛЯШЕНКО М.Л.

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, аспірантка (Україна)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В КРАЇНАХ – ЧЛЕНАХ ЄС В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Анотація. *У статті висвітлюється роль української діаспори в процесі формування і реалізації вітчизняної культурної дипломатії. За критерієм впливу української діаспори на вітчизняну культурну дипломатію виділено три періоди. Перший період 1991-2003 рр. характеризувався латентним впливом української діаспори на культурну дипломатію України. Другий період у 2004-2013 рр. був пов'язаний із активізацією впливу української діаспори на формування іміджу України в Європі. Актуальний третій період розпочався Революцією Гідності і триває донині.*

Ключові слова: *Європейський Союз, європейська інтеграція, українська діаспора, культурна дипломатія.*

ЛЯШЕНКО М.Л.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, аспирантка (Украина)

РОЛЬ УКРАИНСКОЙ ДΙΑСПОРЫ В СТРАНАХ – ЧЛЕНАХ ЕС В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ В НАЧАЛЕ ХХІ В.

Аннотация. В статье рассматривается роль украинской диаспоры в процессе формирования и реализации отечественной культурной дипломатии. В соответствии с критерием влияния украинской диаспоры на отечественную культурную дипломатию выделено три периода. Первый период 1991-2003 гг. характеризовался латентным влиянием украинской диаспоры на культурную дипломатию Украины. Вторым периодом 2004-2013 гг. был связан с активизацией влияния украинской диаспоры на формирование имиджа Украины в Европе. Актуальный третий период начался Революцией Достоинства и длится донныне.

Ключевые слова: Европейский Союз, европейская интеграция, украинская диаспора, культурная дипломатия.

Міграція населення є одним із найдавніших феноменів історії. На новому місці проживання переселенці по мірі адаптації можуть асимілюватись, сегрегуватись або зберігати власну національну ідентичність як органічне доповнення до нової політичної ідентичності. Історичний досвід свідчить, що чимало країн світу активно використовують свою діаспору задля просування через неї власних державних інтересів. Найвідоміший такий приклад – роль китайської діаспори в країнах їхнього проживання. Але можливості використання діаспори в інтересах дипломатії країни їхнього походження залежать від багатьох факторів. Насамперед, це розгалужена інфраструктура взаємодії громадських організацій діаспори і державних та громадських структур, що не завжди позитивно сприймається країною перебування діаспори. Інший варіант – це організація взаємодії з країною перебування діаспори на основі культурної дипломатії.

Нинішнє закордонне українство умовно можна розділити на три складові: 1) нащадки (здебільшого третє – четверте покоління) колишніх українських переселенців; 2) автохтонне українське населення в суміжних з Україною державах; 3) новітня еміграція (так звана четверта хвиля еміграції) (Лановик, 1997: 19). Розумні, талановиті, креативні українці їдуть до європейських країн. Від Польщі до Португалії українці презентують вітчизняну культуру, фільми, моду, перукарське мистецтво, книжки, спектаклі, музику, різноманітні мистецькі проекти. Сотні тисяч студентів з України здобувають у європейських університетах вищу освіту. У провінції Каталонія офіційно навчаються і працюють десять тисяч вихідців з України. Наші земляки активно інтегрувались в нове соціальне середовище, вивчають мову країни перебування й історію народу, серед якого живуть. За кордоном почали відрізняти українців від росіян. Їх впізнають за мовою, вишиванками. Взаємодія української культурної дипломатії з громадськими організаціями української діаспори є важливим ресурсом просування українських національних інтересів у Європі.

Багато країн майстерно використовують власні діаспори як потужний засіб впливу (Антонюк, 1997: 18). Відомі вітчизняні дослідники В.П. Трошинський, А.А. Попок дослідили особливості розвитку українських громад у світі (Трошинський, Попок, 2005). Також А.А. Попок висвітлив еволюцію політики української діаспори щодо закордонного українства (Попок, 2007). Безпосередньо теми цієї статті стосується монографія цього ж автора “Історична Батьківщина – діаспора: європейський досвід взаємин” (Попок, Лазебник, 2003). Відома вітчизняна дослідниця О. Малиновська, аналізуючи особливості

політики країн ЄС щодо української робочої еміграції зазначає, що “основними напрямками міграційного менеджменту визначається регулювання нормативної міграції, заходи з інтеграції мігрантів, запобігання нелегальній міграції, співпраця між країнами-донорами та країнами-реципієнтами мігрантів” (Малиновська, 2004: 76). Утім різні аспекти взаємодії української дипломатії і закордонних громад українців у країнах-членах Євросоюзу у контексті культурної дипломатії потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає у аналізі особливостей взаємодії української держави і закордонних українських громад у контексті розвитку культурної дипломатії.

Впродовж 1991-2003 рр. у більшості країн-членів Євросоюзу викристалізувались громадські організації закордонного українства. Це дало можливість Міністерству закордонних справ України через вітчизняні посольства координувати співпрацю європейських діаспорних організацій. Наприклад, у січні 2004 р. напередодні новорічно-різдвяних свят українці, що проживають в Іспанії та Португалії, отримали перше число тижневика “Міст”, який з 1997 р. виходить у Канаді та США (ГДА МЗС. Ф. Українська громада в країнах світу. Спр. 1891: 1).

19-20 березня 2004 р. у Києві відбулось засідання Української всесвітньої координаційної ради, діяльність якої відбувається між всесвітніми форумами українців. Розглядались заходи, аби 20-мільйонна українська діаспора зберегла відчуття історичної батьківщини (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2004: 2). Наприкінці жовтня 2004 р. в Києві відкрито Центр із захисту прав трудящих мігрантів – громадян України за кордоном (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2010: 1). Наприкінці грудня 2004 р. представники громадських організацій української західної діаспори активно брали участь як спостерігачі за повторним голосуванням другого туру виборів президента України. Утім загострення внутрішньополітичної боротьби за владу в Україні ускладнили процес підготовки до проведення П'ятого Всесвітнього форуму українців, що був запланований на серпень 2005 р. (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2010: 4).

Натомість залучення організаційних можливостей індивідуальних спонсорів сприяло проведенню 28-30 червня 2005 р. у Донецьку Шостого Міжнародного конгресу українців. Участь у цьому форумі взяли понад 700 учасників з 35 країн світу (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2011: 2-3). Наприкінці 2005 р. голова комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Г. Удовенко наголошував, що так і не були розроблені механізми співробітництва із закордонним українством, не спрацювала жодна з прийнятих державних програм, втрачений інтерес наших колишніх співвітчизників до Батьківщини (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2015: 1).

Таке критичне зауваження колишнього міністра закордонних справ України Г. Удовенка на початку 2006 р. сприяло активізації координаційної роботи громадських і урядових структур України та закордонних українських громад. Наприкінці лютого 2006 р. відбулось засідання організаційного комітету з підготовки проведення IV Всесвітнього форуму українців. Участь у засіданні взяли голова Української всесвітньої координаційної ради М. Горинь, президент Європейського конгресу українців Д. Довгович (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2006: 1-2). Наприкінці квітня 2006 р. в Міністерстві закордонних справ України відбулось перше засідання Національної комісії з питань українців за кордоном (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2007: 1).

18-20 серпня 2006 р. у Києві було проведено черговий Всесвітній форум українців. Було обрано новий склад координаційної ради. Головою координаційної ради був обраний Д. Павличко. Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк заявив, що до 2010 р. Україна мала намір відкрити 29 культурно-інформаційних центрів при українських

дипломатичних установах у різних країнах світу. За підсумками роботи всесвітнього форуму українців була створена громадська організація українців четвертої хвилі трудової еміграції “Нова хвиля” (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2008: 1).

У вересні 2006 р. в Греції відбувся міжнародний форум української діаспори, спрямований на зміцнення української ідентифікації молодого покоління закордонних українців. На початку 2008 р. було розпочато збирання матеріалів для музею “Українці у світі”, але цей процес за вісім років не було доведено до логічного результату. Важливим моментом розвитку української культурної дипломатії став регіональний вимір співпраці з громадськими організаціями української діаспори. У травні 2008 р. в Ужгороді відбулася міжнародна конференція “Реалізація в Закарпатській області державної політики співпраці із закордонними українцями: стан, проблеми, перспективи”. У її роботі в Ужгороді взяли участь делегації з Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2009: 1). У червні 2008 р. на IX засіданні національної комісії з питань закордонних українців зазначалося, що статус закордонного українця мають 2650 вихідців з України (ГДА МЗС. Ф. Українська громада в країнах світу. Спр. 1891: 2).

18-21 червня 2008 р. у Львові відбувся Конгрес громадських організацій української діаспори “Діаспора як чинник утвердження держави Україна в міжнародній спільноті”. Його учасники звернули увагу на проблемі недостатнього використання потенціалу громадських організацій української діаспори в процесі формування іміджу України в Європі. 25 листопада 2008 р. у Києві Президент України В. Ющенко провів зустріч з представниками Всесвітнього конгресу українців, яка була присвячена вшануванню пам’яті загиблих під час Голодомору у 1932-1933 рр. Ця зустріч засвідчила вагомий потенціал громадських організацій української діаспори у процесі стимулювання рішень парламентів країн-членів Європейського Союзу щодо визнання Голодомору геноцидом українського народу (ГДА МЗС. Ф. Всесвітні форуми українців. Спр. 2011: 3).

У жовтні 2009 р. за результатом парламентських слухань “Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці” було прийнято рішення про рекомендацію виконавчій владі розробити Державну програму співробітництва із закордонними українцями (ГДА МЗС. Ф. Парламентських слухань. Спр. 2009: 18, 11). Зазначена програма, розрахована до 2015 р. була прийнята Кабінетом Міністрів України в 2012 р. Утім поворотним моментом у взаємодії державних органів України з громадськими організаціями закордонного українства стала Революція Гідності. У грудні 2014 р. в рамках серії міждисциплінарних досліджень країн Центральної та Східної Європи університетом Фрайбурга (Швейцарія) підготовлено видання “Україна після Євромайдану: виклики та надії”. До книжки увійшли аналітичні матеріали, які стосуються ключових питань розвитку України після подій Євромайдану. Матеріали розкривають, зокрема, історичний контекст подій Революції Гідності, виклики української революції в європейському і світовому контексті, соціально-економічні, законодавчі й гуманітарні питання українських реформ, регіональний та етнокультурний виміри української трансформації (День, 2014: 3).

Наприкінці серпня 2017 р. у Львові розпочалася міжнародна акція “Світове українство”, спрямована на національно-патріотичне виховання молоді та формування ціннісних орієнтирів. Її організаторами виявилися Спілка української молоді, Католицький університет і Міністерство молоді та спорту. У рамках цього проекту мали розробити стратегію співпраці між виховними структурами в Україні та світі. Україна зобов’язана допомагати всім, хто через різні причини опинився за межами держави, а наша діаспора повинна стати лобістом українських інтересів у всьому світі. У акції брали участь члени Спілки української молоді із США, Канади, Німеччини, Франції, Португалії, Великої Британії, Австрії та Польщі (Кушнір, 2017: 1).

У 2017 р. виповнилося 50 років Світовому конгресу українців. Незважаючи на кількість скептиків європейського інтеграційного процесу, ратифікація Угоди про асоціацію і отримання безвізового режиму стали можливими й завдяки допомозі української діаспори в усіх країнах, де Україна потребувала підтримки. Світовий конгрес українців відкрив представництво в Брюсселі (Голос України, 2017: 2). Важливо, що на парламентському рівні представники різних фракцій створили депутатське об'єднання "Співробітництво: Україна-діаспора" (Олександрів, 2017: 2).

Президент Світового конгресу українців Є. Чолій зазначав, що СКУ проводить велику просвітницьку роботу по всьому світу до свого 50-річчя. На кожній конференції звучали слова підтримки українців, пріоритетів розвитку України, її європейських інтеграційних устремлінь, боротьби з дезінформацією та гібридною війною з боку Росії. Не важливо, скільки Україна допомагає діаспорі, а більш важливо, скільки діаспора може допомогти Україні (Голос України, 2017: 2).

Громадські організації закордонного українства відіграють дедалі більшу роль у діалозі європейських культур, формує соціально-економічні та політичні передумови для розбудови сучасного Європейського Союзу. При цьому культура розглядається як квінтесенція всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань, тобто всього матеріального та духовного, що створено людьми. Історичне визначення культури наголошує на важливій ролі соціально-історичного спадку, відповідної традиції. Нормативний підхід до культури виокремлює специфічний спосіб життя особистості, детермінований її соціокультурним оточенням. Після Революції Гідності і російської агресії проти України помітно посилилася активність громадських організацій української діаспори в Європі, які сприяли формуванню позитивного ставлення до воюючої України в країнах-членах Європейського Союзу. Актуальними проблемами реалізації зовнішньої політики України є забезпечення адекватних концептуальних засад, кадрового дипломатичного потенціалу, інформаційного супроводу зовнішньополітичної діяльності, її гармонізації із внутрішньою політикою.

Удосконалення потребує інформаційна зовнішньополітична функція, пов'язана з отриманням, інтерпретацією та розповсюдженням відомостей про найважливіші для громадян і органів влади події. А без цього досить важко адекватно представляти результат реалізації альтернативних варіантів концепції зовнішньої політики України. Заради цього у дипломатичній діяльності має бути високий рівень відповідальності у роботі, пунктуальність, вміння мобілізуватися в екстремальних ситуаціях та враховувати довготерміновий вплив тактичних рішень, зокрема, це стосується взаємодії МЗС України і структур закордонного українства в Європі.

Література:

- Антонюк 1997 – Антонюк Е.И. Лоббистская практика современных диаспор. Владивосток, 1997. 202 с.
ГДА МЗС – Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України.
Голос України, 2017 – Напрацювати єдиний голос на міжнародній арені // Голос України. 31 серпня 2017.
Голос України, 2017 – Прес-служба апарату Верховної Ради України. У питаннях мови, національної ідентичності ми не будемо йти ні на які поступки // Голос України. 1 грудня 2017.
День, 2014 – Майдан. Україна. Шлях до волі // День. 2014. 4 червня.
Кушнір, 2017 – Кушнір Б. Стартувала акція // Голос України. 22 серпня 2017.
Лановик 1997 – Лановик Б.Д., Гром'як Р.Г. Історія української еміграції. Київ, 1997.
Малиновська, 2004 – Малиновська О. Україна, Європа, Міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. Київ, 2004. 171 с.
Олександрів, 2017 – Олександрів С. Молодь діаспори знайомилася з роботою депутатів та органів влади // Голос України. 22 листопада 2017.
Попок, 2007 – Попок А.А. Закордонне українство як об'єкт державної політики. Київ, 2007. 227 с.
Попок, Лазебник, 2003 – Попок А.А., Лазебник С.Ю. Історична Батьківщина – діаспора: європейський досвід взаємин. Київ, 2003. 152 с.

Трошинський, Попок 2005 – Трошинський В.П., Попок А.А. Закордонне українство. Київ, 2005. 227 с.

References:

- Antonjuk 1997 – Antonjuk E.I. Lobbistkaja praktika sovremennyh diaspor [Lobbyist practice of modern diasporas]. Vladivostok, 1997. 202 s [in Russian].
- GDA MZS – Galuzevyj derzhavnyj arhiv Ministerstva zakordonnyh sprav Ukrainy. [in Ukrainian].
- Golos Ukrainy, 2017 – Napracyuvaty yedy'nyj golos na mizhnarodnij areni [To work out a single voice on the international scene] // Golos Ukrainy. 31 serpnja 2017. [in Ukrainian].
- Golos Ukrainy, 2017 – Pres-sluzhba aparatu Verhovnoyi Rady Ukrainy. U py'tannyah movy, nacional'noyi identy'chnosti my ne budemo jty' ni na yaki postupky' [In matters of language, national identity, we will not go to any actions] // Golos Ukrainy. 1 grudnja 2017. [in Ukrainian].
- Den', 2014 – Majdan. Ukrainy. Shlyah do voli [Maidan. Ukraine. Way to freedom]. // Den'. 2014. 4 chervnja. [in Ukrainian].
- Kushnir, 2017 – Kushnir B. Startovala akciya [Started the promotion]. // Golos Ukrainy. 22 serpnja 2017. [in Ukrainian].
- Lanovy'k 1997 – Lanovy'k B.D., Grom'yak R.G. Istoriya ukrajin's'koyi emigraciyi [History of Ukrainian emigration]. Kyiv, 1997. [in Ukrainian].
- Maly'novs'ka, 2004 – Maly'novs'ka O. Ukrainy, Yevropa, Migraciya: migraciya naselennya Ukrainy v umovax rozshy'rennya YeS [Ukraine, Europe, Migration: migration of Ukraine's population in the context of EU enlargement]. Kyiv, 2004. 171 s. [in Ukrainian].
- Oleksandriv, 2017 – Oleksandriv S. Molod' diaspori' znajomy'lasya z robotoyu deputativ ta organiv vlady' [The diaspora youth got acquainted with the work of deputies and authorities] // Golos Ukrainy. 22 ly'stopada 2017. [in Ukrainian].
- Popok, 2007 – Popok A.A. Zakordonne ukrajinstvo yak ob'yekt derzhavnoyi polity'ky' [Foreign Ukrainians as an object of state policy]. Kyiv, 2007. 227 s. [in Ukrainian].
- Popok, Lazebny'k, 2003 – Popok A.A., Lazebny'k S.Yu. Istori'chna Bat'kivshhy'na – diaspora: yevropejs'kyj dosvid vzayemy'n [Historical Homeland – Diaspora: European Experience]. Kyiv, 2003. 152 s. [in Ukrainian].
- Troshhy'ns'kyj, Popok 2005 – Troshhy'ns'kyj V.P., Popok A.A. Zakordonne ukrajinstvo [Foreign Ukrainians]. Kyiv, 2005. 227 s. [in Ukrainian].

Отримано 25.11.2017

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайт журналу: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

Видавець

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ А.С.МАКАРЕНКА

Реєстраційне Свідоцтво КВ №16686-5258 ПР від 5 травня 2010 р.

Редагування здійснюється співробітниками кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:

А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Коректори:

С.І. Дегтярьов, В.М. Король, О.О. Ткачов

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 17.12.2017. Підписано до друку 19.12.2017. Формат 70x108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,0 Обл.-вид. арк. 11,9 Тираж 100 Зам. №

Віддруковано у друкарні Сумського державного університету, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2